

Εθνικό και Καποδιστριακό
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Νομική σχολή
ΠΜΣ Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου
Κατεύθυνση Κοινωνιολογίας Δικαίου

Διπλωματική Εργασία στην Κοινωνιολογία Δικαίου, με θέμα:

Κοινωνική Οικονομία: Τα διακυβεύματα στη θεσμική της εξέλιξη και οι επιλογές του έλληνα νομοθέτη

Της μεταπτυχιακής φοιτήτριας
Ελένης Καλημέρη

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: Ελένη Ρεθυμιωτάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Δικαίου
στο Νομικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα, Ιούλιος 2017

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Μέρος Α΄: Τα διακυβεύματα στη θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Οικονομίας

Εισαγωγή

1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της «Κοινωνικής Οικονομίας»

1.1 Κρίσιμες θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου εκτός ελληνικής επικράτειας

A. «Τρίτος τομέας» (α. στον αγγλόφωνο κόσμο, β. στην ηπειρωτική Ευρώπη)

B. Κοινωνική Οικονομία

Γ. Αλληλέγγυα Οικονομία

Δ. Κοινωνική Επιχείρηση

E. Άλλες Προσεγγίσεις

1.2 Κρίσιμες θεωρητικές προσεγγίσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα

Συμπεράσματα

2. Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της Κοινωνικής Οικονομίας και τα διακυβεύματα κάθε φάσης

2.1. Η ιστορική εξέλιξη του θεσμού

2.1.1. Α φάση ανάπτυξης: Η «κλασική ιστορική» κοινωνική οικονομία και τα θεσμικά της

διακυβεύματα

2.1.2. Β' φάση ανάπτυξης: Αλληλέγγυα ή «εναλλακτική» οικονομία και τα θεσμικά της διακυβεύματα

2.1.3 Γ φάση: Η ιστορική εξέλιξη της νέας κοινωνικής οικονομίας μέσα από την κοινωνική επιχείρηση

2.2 Η θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής οικονομίας και τα διακυβεύματα αυτής

Εισαγωγικές επισημάνσεις

2.2.1. Η θεσμική εξέλιξη των παραδοσιακών φορέων της κοινωνικής οικονομίας

2.2.2 Η θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής επιχείρησης

2.2.3. Η θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Επιχείρησης στις χώρες της Ευρώπης (Ιταλία, Βέλγιο, Γαλλία, Αγγλία, άλλες εφαρμογές στον ευρωπαϊκό χώρο)

2.2.4 Η θεσμική εξέλιξη των εθνικών νόμων για την Κοινωνική Οικονομία στην ΕΕ

3. Τα διακυβεύματα της θεσμικής εξελίξης του φαινομένου

Εισαγωγή

3.1 Τα διακυβεύματα της κοινωνικής οικονομίας στα κείμενα των ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών

3.1.1. Ποια είναι όμως η συσχέτιση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας με τη συζήτηση για το νέο κράτος πρόνοιας και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού;

3.1.2. Οι μετατοπίσεις στα διακυβεύματα μετά το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης στα ίδια κείμενα

3.1.3. Κριτικές προσεγγίσεις- Τα διακυβεύματα της κοινωνικής οικονομίας από μεριάς κοινωνικών κινημάτων

Συμπεράσματα

Μέρος Β': Οι απαντήσεις του Έλληνα νομοθέτη

Εισαγωγή Οι επιλογές του Έλληνα νομοθέτη (επισκόπηση) μέσα από τη θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα):

1. Η θεσμική εξέλιξη των παραδοσιακών φορέων της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα, η περίπτωση των συνεταιρισμών

Εισαγωγικές επισημάνσεις

1.1. Οι επιλογές του συντακτικού νομοθέτη

1.2. Οι επιλογές του κοινού νομοθέτη

1.3. Θεσμική εξέλιξη αγροτικών συνεταιρισμών

1.4. Θεσμική εξέλιξη αστικών συνεταιρισμών

1.5. Σύντομη επισκόπηση άλλων τύπων συνεταιρισμών

(Γυναικείοι Συνεταιρισμοί Αγροτουρισμού, Δασικοί συνεταιρισμοί)

2 Οι επιλογές του έλληνα νομοθέτη για το θεσμό της κοινωνικής επιχείρησης

Εισαγωγή

2.1. Ο Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.)

2.2. Η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ)

3. Σε ποια ζητήματα προσπάθησε να απαντήσει ο έλληνας νομοθέτης με τους νόμους των ΚοιΣΠΕ και ΚοινΣΕπ

3.1. Η περίπτωση των ΚΟΙΣΠΕ

3.2. Η περίπτωση των ΚοινΣΕπ

Συμπέρασμα

4. Το έκανε εν τέλει αποτελεσματικά?

Συμπεράσματα

Κοινωνική Οικονομία: τα διακυβεύματά στη θεσμική της εξέλιξη και οι επιλογές του έλληνα νομοθέτη.

TINA or TAPAS (there are many alternatives) David Bollier

Εισαγωγή

Περιγραφή του προβλήματος

Η Κοινωνική Οικονομία (ΚΟ) έχει ενταχθεί στην ευρωπαϊκή κοινωνία ως πόλος κοινωνικής χρησιμότητας μεταξύ του καπιταλιστικού και του δημόσιου τομέα. Αναμφισβήτητα, οι παράγοντές της εμφανίζουν ιδιαίτερη πολυμέρεια. Το πεδίο δράσης της ΚΟ αποτελούν παλαιές και νέες κοινωνικές ανάγκες. Δεν μπορεί να παραγνωριστεί ότι η πληθώρα των πόρων και παραγόντων των οργανώσεων της ΚΟ διαφοροποιεί τη δυναμική της συμπεριφοράς και των σχέσεών τους με το περιβάλλον τους. Αυτή η πλουραλιστική ΚΟ, η οποία διεκδικεί και κατοχυρώνει τη θέση της σε μια πολυμερή κοινωνία, δεν είναι ένα συνονθύλευμα χωρίς ταυτότητα ή ερμηνευτική αξία. Αντιθέτως, η κοινή ταυτότητα της ΚΟ ενισχύεται από τη μεγάλη και διαφοροποιημένη ομάδα ελεύθερων, εθελοντικών μικροοικονομικών οντοτήτων που έχουν δημιουργηθεί από την κοινωνία των πολιτών για την κάλυψη αναγκών σε επίπεδο ατόμων, νοικοκυριών και οικογενειών, και όχι για την αμοιβή ή την κάλυψη των αναγκών επενδυτών ή καπιταλιστικών επιχειρήσεων, δηλαδή, που έχουν δημιουργηθεί από μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Τα τελευταία 200 χρόνια, αυτό το ποικίλο φάσμα (εμπορευματικών και μη εμπορευματικών οργανώσεων, αμοιβαίου ή κοινού συμφέροντος) διαμόρφωσε την κοινωνική οικονομία, όπως αυτή ορίζεται στο παρόν έγγραφο.

Στην Ελλάδα το ενδιαφέρον γύρω από τον τομέα βαίνει αυξανόμενο ιδίως μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και των πολιτικών που εφαρμόστηκαν μέχρι σήμερα. Παρόλα αυτά, έχουν γίνει λίγες μελέτες για την κοινωνική οικονομία και τις οργανώσεις της. Ακόμη λιγότερο έχουν μελετηθεί ζητήματα αποσαφήνισης θεωρητικών εννοιών και εργαλείων. Επιπλέον απουσιάζουν νομικές μελέτες και έρευνες κοινωνιολογίας του δικαίου για την κατανόηση νέων νομικών μορφών, των κοινωνικών επιχειρήσεων, που εμφανίζονται με διάφορες επωνυμίες και αναπτύχθηκαν ραγδαία τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη. Άλλωστε η Ελλάδα ακολουθεί με μεγάλη καθυστέρηση τη θέσπιση νέας ειδικής νομοθεσίας. Ωστόσο, το νομοθετικό ενδιαφέρον γύρω από το φαινόμενο βαίνει διαρκώς αυξανόμενο, αν σκεφτούμε την πληθώρα νομοθετικών πρωτοβουλιών των δύο τελευταίων χρόνων με νέους νόμους για τα διάφορα είδη συνεταιρισμών, τον πρόσφατο νόμο πλαίσιο για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, αλλά και την ενσωμάτωση ευρωπαϊκών οδηγιών στο πρόσφατο νομοθετικό πλαίσιο για τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων (ν.4412/2016).

Ερευνητικό ερώτημα- στόχος εργασίας

Κατόπιν των ανωτέρω, κρίθηκε σκόπιμο στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας να ερευνηθούν τα βασικά διακυβεύματα στη θεσμική της εξέλιξη του φαινομένου της κοινωνικής οικονομίας εντός κι εκτός συνόρων, αλλά και οι επιλογές του έλληνα νομοθέτη επ'αυτών. Ειδικότερα, αφού αποσαφηνίζεται η έννοια της κοινωνικής οικονομίας, αναλύονται και αξιολογούνται θεσμοί της παραδοσιακής κοινωνικής οικονομίας, μέσα κυρίως υπό το πρίσμα των συνεταιρισμών. Κατόπιν, ακολουθεί αντίστοιχη παρουσίαση και αξιολόγηση νομοθετικών ρυθμίσεων στα σύγχρονα οργανωτικά σχήματα της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρώπη, καθώς και στη χώρα μας.

Επιχειρείται δε η καταγραφή των αιτιών που οδήγησαν στις εκάστοτε επιλογές του αλλοδαπού, του κοινοτικού αλλά και του έλληνα νομοθέτη καθώς και μια σύντομη αξιολόγηση των συνεπειών των νομοθετικών επιλογών, τόσο για την καθεαυτή ανάπτυξη του τομέα όσο και για το ρόλο που καλείται να επιλέξει, ανάμεσα στις πιέσεις που δέχεται τόσο από θεσμικά όργανα όσο και από την κοινωνική κίνηση.

Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία δομείται σε δύο κύρια μέρη:

Στο πρώτο μέρος που αφορά στα διακυβεύματα που τέθηκαν κατά τη θεσμική εξέλιξη του φαινομένου της κοινωνικής οικονομίας ως εναλλακτικού μοντέλου οργάνωσης της οικονομίας.

Ειδικότερα, εξετάζονται κρίσιμες εννοιολογικές προσεγγίσεις του φαινομένου εντός κι εκτός ελληνικής επικράτειας και η ιστορική εξέλιξη και τα διακυβεύματα κάθε περιόδου.

Στο δεύτερο μέρος που αφορά στις απαντήσεις του έλληνα νομοθέτη, μέσα από την καταγραφή της θεσμικής εξέλιξης του φαινομένου στη χώρα, τα ζητήματα στα οποία προσπάθησε αυτός να απαντήσει μέσω των νομοθετικών πρωτοβουλιών που ανέλαβε κι αν εν τέλει το έκανε αποτελεσματικά.

Τέλος, παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία.

Η μελέτη βασίστηκε από πλευράς μεθόδου:

α) στην εξέταση ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας, σχετικά με στοιχεία και πορίσματα πρόσφατων και παλαιότερων ερευνών και μελετών (δημοσιευμένων και αδημοσίευστων),

β) ελληνικά, αλλοδαπά και ευρωπαϊκά νομοθετήματα

γ) έρευνα νομικών κειμένων

δ) έρευνα τύπου

ε) δευτερογενής ποσοστική έρευνα των στοιχείων του Μητρώου Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας του αρ.14 του ν.4019/2011

Μέρος Α΄: Τα διακυβεύματα στη θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Οικονομίας

Εισαγωγή

Η επικρατούσα νεοκλασική θεωρία ορίζει την οικονομία ως τον οικονομικό χώρο που καταλαμβάνεται αφενός μεν από το Κράτος (πρώτος οικονομικός τομέας) αφετέρου δε από την Αγορά (δεύτερος οικονομικός τομέας).

Ο πρώτος τομέας αφορά στη δημόσια ή κρατική οικονομία, που το κράτος ή άλλες μονάδες του (ν.π.δ.δ.) προσφέρουν αγαθά και υπηρεσίες με αναδιανεμητικό χαρακτήρα, που δεν μπορεί να παράγει ή να προσφέρει η αγορά (δημόσια αγαθά), παράγοντας αυτό που αποκαλείται «δημόσιος πλούτος».

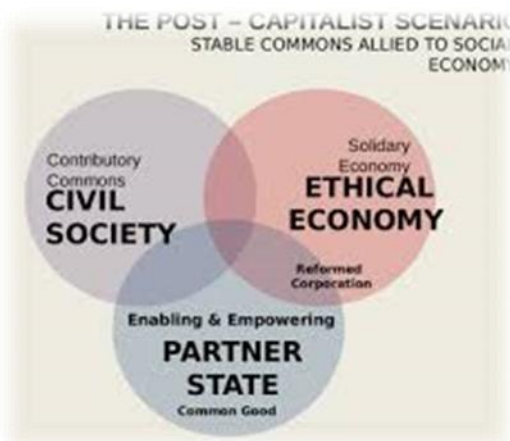
Ο δεύτερος τομέας αφορά στην ιδιωτική εμπορευματική οικονομία, η οποία κυριαρχείται από τις επιχειρήσεις κεφαλαιοκρατικού τύπου που λειτουργούν με σκοπό το κέρδος (Moulaert and Ailene, 2005i) και παράγουν ιδιωτικό πλούτο.

Ωστόσο, στο σύγχρονο βιομηχανικό κόσμο, παρατηρούνται κοινωνικο-οικονομικές πρωτοβουλίες που δεν ανήκουν ούτε στο δημόσιο αλλά ούτε και στον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα. Οι δραστηριότητες αυτές εγγράφονται σε μια ιδιαίτερη περιοχή που καλείται πλουραλιστική κοινωνική οικονομία. Επιστήμονες διαφόρων πεδίων, κυρίως όμως οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι, προσπαθούν να αναγάγουν τις δραστηριότητες αυτού του τομέα σε μια πιο θεωρητική βάση και να τον οριοθετήσουν. Οι όροι που χρησιμοποιούνται εναλλακτικά σε αυτή την κατεύθυνση, χρωματίζοντας τελικά το

φαινόμενο με διαφορετικές θεωρητικές και πρακτικές συνέπειες, είναι “κοινωνική οικονομία”, “αλληλέγγυα οικονομία”, “εναλλακτική οικονομία”, “τρίτος τομέας της οικονομίας” ή “τριτογενές σύστημα” και “κοινωνική οικονομία της αγοράς”.

Πιο συγκεκριμένα, με βάση τη διάκριση του Καρλ Πολάνυι¹, περί τριών οικονομικών αρχών που διέπουν τις ανθρώπινες οικονομίες και προκρίνοντας το κριτήριο της οικονομικής αρχής και της σφαιράς προέλευσης, μπορούμε να πούμε ότι δίπλα στην εμπορευματική οικονομία που υλοποιείται από τα άτομα –ως οικονομικούς φορείς- και ρυθμίζεται από τις δυνάμεις της αγοράς και τη δημόσια ή κρατική οικονομία, που υλοποιείται από το κράτος με βάση την αναδιανεμητική αρχή, υπάρχει και η οικονομία που υλοποιείται από πρόσωπα-πολίτες. Πρόκειται, δηλαδή, για ενώσεις προσώπων, και όχι κεφαλαίων, που δραστηριοποιούνται με σκοπό την κάλυψη αναγκών που δεν ικανοποιούνται καθόλου ή ικανοποιούνται πλημμελώς από το κράτος ή την αγορά, στη βάση τεσσάρων, τουλάχιστον, αρχών (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014): εκούσια/ ελεύθερη συμμετοχή/δέσμευση, ισότητα των μελών/ εταιρών/συνεταίρων, δημοκρατική αρχή λειτουργίας, ως συνέπεια της ισότητας και αλληλεγγύη.

Η οικονομία αυτή λειτουργεί στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή στο σύνολο των υπερ-ατομικών και υπερ-οικογενειακών οργανώσεων, οι οποίες δεν αποσκοπούν στο να αποκομίσουν χρηματοοικονομικό όφελος, αλλά αντίθετα αποβλέπουν στο «κοινό καλό» (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014).

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι κάτω από τον τίτλο «κοινωνική οικονομία» συναθροίζονται πολύ διαφορετικά καθεστάτα οικονομικών δραστηριοτήτων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο όρος κοινωνική οικονομία χρησιμοποιείται περιγράφοντας το σύνολο των δραστηριοτήτων που προέρχονται από συλλογικές πρωτοβουλίες πολιτών και ασκούνται ανάμεσα στην ιδιωτική και κρατική οικονομία, συνοψίζοντας όλες τις αντιφάσεις και τις δυναμικές της

υφιστάμενης κατάστασης.

¹ Ο Καρλ Πολάνυι θεωρείται ως μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του εικοστού αιώνα στον τομέα της Οικονομίας, της Ιστορίας, της Ανθρωπολογίας και της Κοινωνιολογίας. Προσπάθησε κυρίως να κατανοήσει πώς οργανώνονται τα ανθρώπινα όντα για να αντιμετωπίσουν τις υλικές τους ανάγκες. Για να το καταφέρει, μελέτησε θέματα όπως οι αγορές, το εμπόριο και άλλοι οικονομικοί θεσμοί, διερευνώντας το πώς επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων.

1. Εννοιολογικές προσεγγίσεις της «Κοινωνικής Οικονομίας»

1.1 Κρίσιμες θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου εκτός ελληνικής επικράτειας

A. «Τρίτος τομέας»

Ο όρος «τρίτος τομέας» χαίρει ευρείας αποδοχής από υποστηρικτές των περισσότερων θεωρητικών προσεγγίσεων (Moulaert and Ailenei, 2005 στην Αδάμ, 2010), οι οποίες παρότι αναφέρονται σε έντονα αλληλεπικαλυπτόμενους χώρους δεν ταυτίζονται πλήρως. Επίσης, εμφανίζεται εκτενώς σε κείμενα πολιτικής της Ε.Ε.² (να βάλω παραπομπή σε 3,4 ενδεικτικά κείμενα), ενώ παραπέμπει και στον «τρίτο δρόμο» του Γκίντενς (Αδάμ, 2010).

Ως εκ τούτου, φαίνεται να αποτελεί ένα επαρκές σημείο αναφοράς για να οριοθετήσουμε τη συζήτηση γύρω από τις άλλες χρησιμοποιούμενες έννοιες: κοινωνική οικονομία, μη κερδοσκοπικός τομέας και αλληλέγγυα οικονομία, οι οποίες περιγράφουν κοινωνικοοικονομικά μορφώματα που εμπίπτουν στο πεδίο της παρούσας έρευνας.

α) Ο “τρίτος τομέας” στον αγγλόφωνο κόσμο

Είναι γεγονός ότι ο όρος τρίτος τομέας έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως στον αγγλόφωνο κόσμο για να περιγράψει τον ιδιωτικό μη κερδοσκοπικό τομέα, που αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από ενώσεις και ιδρύματα (έκθεση εοκε)³.

Οι ρίζες της έννοιας του μη κερδοσκοπικού τομέα ιστορικά συνδέονται με την ιδέα της φιλανθρωπίας που ήταν βαθιά ριζωμένη στη Βρετανία του 19ου αιώνα και στις χώρες που ανήκαν στη σφαίρα επιρροής της. Οι γνωστές βρετανικές φιλανθρωπικές οργανώσεις και τα αμερικανικά φιλανθρωπικά ιδρύματα δημιούργησαν όρους όπως φιλανθρωπικός τομέας και εθελοντικός τομέας, οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται στην ευρύτερη έννοια του μη κερδοσκοπικού τομέα.

Η σύγχρονη έννοια του μη κερδοσκοπικού τομέα έχει προσδιοριστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια και έχει ευρέως διαδοθεί σε ολόκληρο τον κόσμο μέσω ενός φιλόδοξου διεθνούς ερευνητικού προγράμματος που δρομολογήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με πρωτοβουλία του πανεπιστημίου Johns Hopkins (Βαλτιμόρη, ΗΠΑ) για τον εντοπισμό και τον υπολογισμό του μεγέθους και της δομής του, την ανάλυση των προοπτικών ανάπτυξης και την εκτίμηση των επιπτώσεών του στην κοινωνία. Τα

² Πιλοτικό Πρόγραμμα Third System and Employment,

³ ο Levitt υπήρξε από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν τον όρο τρίτος τομέας, ταυτίζοντάς τον με τον μη κερδοσκοπικό τομέα (έκθεση εοκε)

διάφορα στάδια του προγράμματος καλύπτουν τον μη κερδοσκοπικό τομέα σε 36 χώρες των πέντε ηπείρων. Σύμφωνα με τα πορίσματα του προγράμματος αυτού, οι οργανώσεις που συγκαταλέγονται στον μη κερδοσκοπικό τομέα είναι:

α) οργανισμοί, δηλαδή σχήματα με θεσμική δομή και παρουσία, που συνήθως είναι νομικά πρόσωπα·

β) ιδιωτικές οργανώσεις, δηλαδή θεσμικά διαχωρισμένες από την κυβέρνηση, παρότι ενδέχεται να χρηματοδοτούνται από το δημόσιο και να έχουν δημόσιους υπαλλήλους στα διοικητικά τους συμβούλια·

γ) αυτοδιοικούμενες οργανώσεις, δηλαδή οργανώσεις που μπορούν να ελέγχουν τις δραστηριότητές τους και να επιλέγουν και να παύουν κατά βούληση τα διοικητικά τους συμβούλια·

δ) μη κερδοσκοπικές διανεμητικές, δηλαδή μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που μπορούν να αποκομίζουν κέρδη τα οποία όμως πρέπει να χρησιμοποιούνται για την προαγωγή της βασικής αποστολής τους και όχι να διανέμονται στους ιδιοκτήτες, τα μέλη, τα ιδρυτικά μέλη ή τους διοικητικούς φορείς των οργανώσεων αυτών·

ε) εθελοντικές οργανώσεις, πράγμα που σημαίνει δύο τινά: πρώτον, η ιδιότητα μέλους ούτε είναι υποχρεωτική ούτε επιβάλλεται από τον νόμο και, δεύτερον, πρέπει να έχουν εθελοντές που συμμετέχουν στις δραστηριότητες ή τη διαχείρισή τους.

β) Ο “τρίτος τομέας” στην ηπειρωτική Ευρώπη

Ωστόσο, στην άλλη μεριά του Ατλαντικού, στην ηπειρωτική Ευρώπη, ο όρος τρίτος τομέας άρχισε να χρησιμοποιείται μερικά χρόνια αργότερα για να περιγράψει τον τομέα που τοποθετείται μεταξύ του δημόσιου τομέα και του καπιταλιστικού τομέα, ως συνώνυμο δηλαδή της κοινωνικής οικονομίας.

Ο τρίτος τομέας ή τρίτο σύστημα της οικονομίας προτάθηκε, τουλάχιστον στη Γαλλία, ως επιστημονική άποψη το 1979, από τους ερευνητικούς κύκλους του Πανεπιστημίου Paris-Dauphine και πιο συγκεκριμένα από τον J. Delors. Ο Delors χαρακτήρισε ως τρίτο τομέα ένα διακριτό τομέα της οικονομίας σε σχέση με την παραδοσιακή οικονομία και το δημόσιο, ο οποίος οριοθετείται μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, και ενθάρρυνε πολιτικά τη δημιουργία του. Αργότερα εισήγαγε αυτές τις ιδέες σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δημιουργώντας Τμήμα Κοινωνικής Οικονομίας στην 23^η Δ/ση, η οποία μετεξελίχθηκε σε DG Επιχειρήσεων.

Ο J. Delors στράφηκε πειραματικά στο νομικό πλαίσιο των συνεταιρισμών, προσπαθώντας να τοποθετήσει το συμπαγή τρίτο τομέα της οικονομίας, εν μέρει, στο εμπορικό πεδίο. (Jeantet 2006, σ. 37, Nogues 2006, σ. 55)

Το 1982, η Έκθεση του B. Schwartz για την «κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των νέων» στη Γαλλία διατύπωσε την έννοια «του τρίτου τομέα κοινής ωφελείας», με μικτή χρηματοδότηση και συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, περαιτέρω, η θεσμική και οργανωτική ένταξη του τρίτου τομέα στον κρατικό μηχανισμό, τόσο με την ίδρυση Γραμματείας Αλληλέγγυας Οικονομίας στη Γαλλία (1998), όσο και με τη λήψη μέτρων από τη βρετανική κυβέρνηση που δημιούργησε τη «Social Enterprise Unit» και τη «Social Enterprise Coalition».

Ο τρίτος τομέας της οικονομίας επεκτείνεται τόσο σε δραστηριότητες οικονομικές, όσο και κοινωνικές. Οι οικονομικές δραστηριότητες αφορούν το πρότυπο οργάνωσης της βιοτεχνικής ή χειροτεχνικής δημιουργίας, καθώς και της συνεταιριστικής δραστηριότητας. (Jeantet, σ. 37, σημ. 11). Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι οι μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, η δημοκρατική τους διοίκηση, η ικανοποίηση νέων αναγκών στις οποίες δεν μπορούν να ανταποκριθούν οι δύο άλλοι τομείς της οικονομίας και η ένταξή των νέων οργανώσεων σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα.

Ο Jeantet αναφέρει, επίσης, ως εκπρόσωπο της αντίληψης του τρίτου τομέα της οικονομίας τον J. Rifkin. Ο J. Rifkin διαφοροποιείται από την ανάλυση του J. Delors. Έχοντας τις προσλήψεις της πραγματικότητας της οικονομίας της αγοράς στις ΗΠΑ και, κατά τη γνώμη μας, την παράσταση του περιορισμένου ή ανύπαρκτου δημόσιου τομέα σε κοινωνικές υπηρεσίες, σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, κ.α, θεωρεί τον τρίτο τομέα σαν ένα τομέα, όπου οι κοινοτικοί δεσμοί υπερέχουν των οικονομικών. Εμφανίζει δε ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως είναι ο εθελοντισμός, η ανεξαρτησία, ο συνεταιρισμός, η αλληλοβοήθεια, η αλληλεγγύη κ.α.

Ο τρίτος τομέας, κατά Rifkin, αποβλέπει σε μια αναδιανομή του πλούτου από τον εμπορικό τομέα προς τον τρίτο τομέα, ο οποίος συμπληρώνει το ρόλο του κράτους. Ο τρίτος τομέας συνδέεται περισσότερο με τον μη κερδοσκοπικό τομέα, από ότι με τον κερδοσκοπικό, όπου οι ενώσεις προσώπων (associations= σύλλογοι και σωματεία) και τα ιδρύματα καταλαμβάνουν κυρίως το πεδίο, ενώ τα ταμεία αλληλοβοήθειας-σωματεία αλληλοβοήθειας ή ταμεία και οι συνεταιρισμοί αφορούν πιο πολύ το πεδίο της κοινωνικής οικονομίας (Ρίφκιν, 1996).

Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι ο τρίτος τομέας κοινής ή κοινωνικής ωφελείας με μικτή χρηματοδότηση (ιδιωτών και Δημοσίου) προτείνεται να δραστηριοποιηθεί μέσα από νομικά πρόσωπα που ενεργούν στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας με απλή προσαρμογή της νομοθεσίας (Lipietz, 1999, σ. 37).

B. Κοινωνική Οικονομία

Η προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας είναι η παλαιότερη και αφορά σε δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν από τον 19ο αιώνα κι έπειτα και οι οποίες επιδίωκαν κυρίως κοινωνικούς σκοπούς. Το γεγονός ότι οι δραστηριότητες αυτές οργανώθηκαν μέσα από πεπερασμένους νομικούς τύπους, δηλαδή τους συλλόγους, τα σωματεία ή ταμεία αλληλοβοήθειας και τους συνεταιρισμούς, δεν απέτρεψε το φαινόμενο ο όρος να παρουσιάζει πολλές αποκλίσεις, όπως αναπτύσσεται στο έργο των θεμελιωτών του.

Η καθιέρωση του όρου οφείλεται στις δημοσιεύσεις στα τέλη του 19ου αιώνα του Dunoyer και του Gide⁴, εκ των οποίων ο δεύτερος έπαιξε σημαντικό ρόλο στη θεσμική της αναγνώριση. Οι καταβολές της είναι, τόσο θρησκευτικές, με ρίζες στον καθολικισμό ή και τον προτεσταντισμό, όσο και λαϊκές, ενώ οι πολιτικές της πηγές βρίσκονται σε περισσότερα του ενός πολιτικά ρεύματα: στο φιλελευθερισμό των Dunoyer, Mill και Schulze-Delitzsch, στο ριζοσπαστισμό του Leon Bourgeois, στο σοσιαλισμό των Owen, Saint-Simon και στον κομμουνισμό του Cabet (Jeantet 2006, σ. 19, Draperi, 2005, σ. 47 από Μητροσύλη, 2008).

Οι οργανωτικές μορφές κοινωνικής οικονομίας, που εμφανίστηκαν το 19^ο αιώνα στις ευρωπαϊκές χώρες, ως πρακτική των θεωριών των θεμελιωτών της και οι οποίες δεν ταυτίστηκαν απαραίτητα με κάποιο νομικό καθεστώς, απέκτησαν πολλά οργανωτικά σχήματα, θέτοντας διάφορους σκοπούς. Κοινός παρανομαστής όμως ήταν οι παράγοντες, που προκάλεσαν τη γέννηση των επιμέρους μορφωμάτων της, δηλαδή τα κοινωνικά προβλήματα ενός μεταβαλλόμενου κόσμου, με το πέρασμα από την αγροτική στη βιομηχανική κοινωνία.

Έτσι, στην Αγγλία δημιουργήθηκε το 1844 ο καταναλωτικός συνεταιρισμός των «Δίκαιων Σκαπανέων του Rochdale». Στη Γερμανία, από το 1849 και ύστερα, ιδρύθηκαν προμηθευτικοί και κυρίως πιστωτικοί συνεταιρισμοί, όπως «οι Λαϊκές Τράπεζες». Στη Γαλλία, το 1835 και κατά τις επόμενες δεκαετίες, συστάθηκαν καταναλωτικοί και ιδίως παραγωγικοί συνεταιρισμοί, όπως η «Ένωση Κατασκευαστών Κοσμημάτων» και η «Εργατική Υαλουργία του Albi» (Jeantet 2006, σ. 21 επομ., Gardin 2006, σ. 67-68). Τέλος, στην Ελλάδα λειτουργήσαν υποδειγματικά τα Αμπελάκια (Κιντής 1997, σ 23). Αυτού του τύπου οι συνεταιριστικές δραστηριότητες ήταν, πριν από όλα, οικονομικά και κοινωνικά μορφώματα και στη συνέχεια ακολούθησε ο προβληματισμός για τη νομική τους μορφή.

Τον 20^ο αιώνα η ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας παρουσίασε υποτονικότητα με την ανάπτυξη

⁴ Ch. Dunoyer, (1830). *Traite d'économie sociale*. Paris και Ch. Gide: 1. (1890). *Quatre écoles d'économie sociale*, 2, (1900). *Rapport sur le Palais de l'économie sociale* και 3. (1905) *Economie sociale*.

του Κράτους Πρόνοιας και την πολιτική του φορντισμού, για να ανακάμψει μετά τη δεκαετία του '70, οπότε επιχειρείται του λοιπού η επανεξέταση αρχών, κανόνων και πρακτικών, στο βαθμό που τόσο το Κράτος Πρόνοιας, όσο και το φορντιστικό μοντέλο βρίσκονται σε κρίση (Neyret 2006, σ.57, Esping-Andersen, 1990). Αυτός ο αναστοχασμός κατέληξε στη διαμόρφωση νέων μορφών κοινωνικής οικονομίας, συνεταιριστικών ή εταιρικών κοινωνικών δραστηριοτήτων. Το βασικό στοιχείο αυτής της σχολής σκέψης είναι ότι τα μέλη των οργανώσεων εκλέγουν δημοκρατικά τη διοίκησή τους, σύμφωνα με την αρχή «ένα πρόσωπο, μία ψήφος», δεν μοιράζουν τα αποθεματικά και επωφελούνται της παραγωγής ή της υπηρεσίας της δραστηριότητας, έχοντας περιορισμένη συμμετοχή στα πλεονάσματα.

Στη σύγχρονη εποχή εμφανίζονται δύο αλληλοσυμπληρωματικές προσεγγίσεις θεώρησης της κοινωνικής οικονομίας. Η πρώτη, η θεσμική προσέγγιση, αφορά στην καταγραφή των τριών βασικών συνιστωσών της, τους συνεταιρισμούς, τις ασφαλιστικές επιχειρήσεις και τις διάφορες ενώσεις οικονομικής δραστηριότητας οι οποίες παράγουν αγαθά ή / και προσφέρουν υπηρεσίες στον πολιτιστικό, κοινωνικό και αθλητικό τομέα, αλλά επίσης και στον τομέα της εκπαίδευσης, της συνεργασίας, της ανάπτυξης κα.(Κριατσιώτη, τετράδια ινε)

Η δεύτερη προσέγγιση, περισσότερο «κανονιστική ή ηθική», αφορά στην υπογράμμιση εκείνων των χαρακτηριστικών, τα οποία εμφανίζονται κοινά στο σύνολο των οργανισμών της κοινωνικής οικονομίας και αναφέρονται στη δραστηριότητα, βασικός στόχος των οποίων είναι η παροχή υπηρεσιών στα μέλη τους ή στην κοινότητα και όχι η αποκόμιση κέρδους, και στους τρόπους εσωτερικής οργάνωσης τους (αυτονομία στη διαχείριση, δημοκρατικές και συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, προτεραιότητα στο άτομο και την εργασία .(Κριατσιώτη, τετράδια ινε).

Σήμερα επιχειρείται επιστροφή στην κοινωνική οικονομία και επαναπροσδιορισμός της έννοιάς της, που οφείλεται στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, την κρίση του Κράτους Πρόνοιας και τις επιπτώσεις τους στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Τα ζητήματα αυτά απασχολούν τη σύγχρονη κοινωνία σε μετάβαση αλλά και τις δημόσιες πολιτικές, τροφοδοτώντας διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την κοινωνική οικονομία, με αποτέλεσμα να παρατηρείται σε υπερεθνικό, καθώς και σε εθνικό επίπεδο, ασυμφωνία στη διαμόρφωση συναινετικού ορισμού και στην εξεύρεση κοινών κριτηρίων.

Γ. Αλληλέγγυα Οικονομία

Η έννοια της αλληλέγγυας οικονομίας αναπτύχθηκε κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα στη Γαλλία και σε ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η ευρωπαϊκή προσέγγιση, στην πλειοψηφία

της τουλάχιστον, φαίνεται να θεωρεί την αλληλέγγυα οικονομία συμβατή με την αγορά και το κράτος, αναγνωρίζοντας, ωστόσο, ότι, συγκριτικά με τους κλασικούς παράγοντες της κοινωνικής οικονομίας, έχει τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: α) τις κοινωνικές απαιτήσεις που επιχειρεί να καλύψει, β) τους φορείς που στηρίζουν τις πρωτοβουλίες αυτές και γ) την εκπεφρασμένη επιθυμία για κοινωνική αλλαγή (εοκε).

Αντιθέτως, στη λατινοαμερικανική προσέγγιση, η έννοια χρησιμοποιείται για τις τάσεις και τα κινήματα εκείνα, τα οποία εκδηλώνονται στο χώρο της κοινωνικής οικονομίας, αλλά στρέφονται περισσότερο ή λιγότερο σε μια αντισυστημική κατεύθυνση, στοχεύοντας, δηλαδή, στην οικοδόμηση μιας οικολογικά βιώσιμης, οικονομικά δίκαιης και πολιτικά δημοκρατικής κοινωνίας, που ανασχηματίζεται βασισμένη στον διαπολιτισμικό διάλογο (Mance, 2015).

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η θεωρητική της σύλληψη στηρίζεται στην αναδιανομή του δημόσιου πλούτου και την επανόρθωση των κοινωνικών ανισοτήτων (Μητροσύλη, 2008)⁵.

Η αλληλέγγυα οικονομία συγκροτεί ένα σύνολο υπηρεσιών με στοιχεία συλλογικής λειτουργίας, παρόλο που δεν συγκεντρώνουν πάντοτε προϋποθέσεις οικονομικής αξιοπιστίας (Μητροσύλη, 2008). Άλλοτε δίνει το βάρος στην αλληλέγγυα φύση των δραστηριοτήτων της και το σεβασμό στους κοινωνικούς/ηθικούς και περιβαλλοντικούς κανόνες (εναλλακτικό-ισοδίκαιο και ηθικό-εμπόριο, αλληλέγγυα χρηματοδότηση, αλληλέγγυα αποταμίευση, ενσωμάτωση μέσω οικονομικών δραστηριοτήτων), άλλοτε στην απασχόληση προσώπων που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στον κοινωνικό ιστό, είτε μέσω πρόσληψής τους είτε μέσω παροχής βοήθειας ώστε να ξεκινήσουν κάτι δικό τους (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014), κι άλλοτε συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την παραγωγή και διανομή κοινωνικών προϊόντων ή αγαθών ιδιαίτερης κοινωνικής σημασίας, όπως αποκαλούνται τα αγαθά για τα οποία υπάρχει ευρεία κοινωνική και πολιτική συναίνεση ότι είναι ουσιώδη για μια αξιοπρεπή ζωή και πρέπει συνεπώς να είναι διαθέσιμα σε ολόκληρο τον πληθυσμό, ανεξαρτήτως εισοδήματος ή αγοραστικής δύναμης (εοκε).

Επιπλέον, ο νομικός τύπος που φιλοξενεί τις δραστηριότητές της δεν είναι το βασικό κριτήριο για την υπαγωγή αυτών ή μιας οργάνωσης στον τομέα της αλληλέγγυας οικονομίας, στοιχείο το οποίο επίσης, κατά μία άποψη⁶, τη διαφοροποιεί από την κοινωνική οικονομία, η οποία περιλαμβάνει διάφορους αλλά πεπερασμένους νομικούς τύπους λειτουργίας. Αντιθέτως, ο χώρος της αλληλέγγυας οικονομίας δύναται, να περιλαμβάνει τυπικές/θεσμικές μορφές οργάνωσης, όπως συνεταιρισμούς, σωματεία, ενώσεις, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις ή ταμεία

⁵ Άλλωστε, σε αυτό ακριβώς το σημείο διαφοροποιείται εν μέρει από την κοινωνική οικονομία ή την εναλλακτική οικονομία (Drapei, 2005, σ.48 από Μητροσύλη, 2008).

⁶ Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014

αλληλοβοήθειας αλλά και άτυπες μορφές, όπως τοπικά συστήματα ανταλλαγών, δίκτυα ανταλλαγών γνώσεων ή άμεσα δίκτυα παραγωγών-καταναλωτών. Μαλιστά, σε αυτή την άτυπη μορφή εκδήλωσης και ανάπτυξης θεωρείται ότι εμφανίζεται εναργέστερα και η πολιτική και κινηματική της διάσταση, καθιστώντας τη ως μια μορφή δημιουργικής αντίστασης και ως δύναμη κοινωνικής αλλαγής, φορέα ενός σχεδίου για μια εναλλακτική κοινωνία έναντι της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Δ. Κοινωνική Επιχείρηση

Πρόκειται για τον πιο πρόσφατο, ιστορικά, όρο, που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ανάληψη κοινωνικής δράσης μέσω της άσκησης εμπορευματικών δραστηριοτήτων από ιδιωτική πρωτοβουλία. Η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης παρότι καλύπτει πολλές διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες, οι οποίες κατά πλειοψηφία προσιδιάζουν σε/ διασταυρώνονται με την κοινωνική οικονομία (J.-F. Drappet, 2010, στο Νικολόπουλο-Καπογιάννη, 2014), διαμορφώνεται ως έννοια είδους προς γέννους σε σχέση με την κοινωνική οικονομία (Μητροσύλη, 2007)⁷.

Σύμφωνα με την τελευταία μελέτη του CIRIEC, που εκπονήθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, παρότι δε φαίνεται να ακολουθείται μια ενιαία προσέγγιση, μπορούν να εντοπισθούν δύο βασικές προσεγγίσεις για την κοινωνική επιχείρηση: η αγγλοαμερικανική και αυτή της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Και η αγγλοαμερικανική προσέγγιση, με τη σειρά της, αποτελείται από ποικίλα ρεύματα τα οποία ορίζουν με διαφορετικό τρόπο τη σφαίρα της κοινωνικής επιχείρησης. Περιλαμβάνει από τη θεώρηση ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις αποτελούν εταιρείες της αγοράς που αντιστοιχούν στις κερδοσκοπικές οργανώσεις και υπηρετούν κοινωνικούς σκοπούς, έως εκείνους των οποίων ο ορισμός της κοινωνικής επιχείρησης επικεντρώνεται αποκλειστικά στην κοινωνική καινοτομία και την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών, ανεξαρτήτως της μορφής ιδιοκτησίας της επιχείρησης (δημόσια, ιδιωτική με βάση το κεφάλαιο ή αυτό που νοείται με τον όρο «κοινωνική οικονομία» στην Ευρώπη) (εοκε). Τέλος, υπάρχει ο ορισμός του Hewitt P., Γραμματέα Εμπορίου και Βιομηχανίας του Ηνωμένου Βασιλείου (2002), που προσδιορίζει την κοινωνική επιχείρηση ως μια «δραστηριότητα εμπορική, που έχει κατά βάση κοινωνικούς στόχους και όπου το πλεόνασμα επενδύεται ξανά στη συγκεκριμένη δραστηριότητα ή στην κοινότητα, χωρίς να καθοδηγείται από την ανάγκη μεγιστοποίησης του κέρδους για τους μετόχους ή τους ιδιοκτήτες».

⁷ Άποψη με την οποία συντάσσεται και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στην *πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα* (file:///Users/elenikalimeri/Downloads/KEBC12002ELC_002.pdf), όρισε επίσης τις κοινωνικές επιχειρήσεις ως υποομάδα της κοινωνικής οικονομίας (παράγοντες κοινωνικής οικονομίας).

Στην παραδοσιακή ηπειρωτική Ευρώπη, η βασική προσέγγιση για τις κοινωνικές επιχειρήσεις συνοψίζεται στις μελέτες και τις προτάσεις του δικτύου EMES⁸, το οποίο θεωρεί τις εταιρείες αυτές ως αποτέλεσμα της συλλογικής επιχειρηματικότητας στη σφαίρα της κοινωνικής οικονομίας και οι οποίες καθορίζονται από τρεις βασικούς δείκτες (στην οικονομική και κοινωνική διάσταση και στη διάσταση της διοικητικής διάρθρωσης).

Πιο συγκεκριμένα, το δίκτυο EMES κατασκεύασε ένα σύνολο οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών της κοινωνικής επιχείρησης, που να προσιδιάζουν σε έναν «ιδεατό τύπο». Σύμφωνα με αυτά, οι κοινωνικές επιχειρήσεις:

- Αναλαμβάνουν οικονομική δραστηριότητα σε συνεχή βάση (παραγωγή προϊόντος / παροχή υπηρεσίας).
- Έχουν διοικητική αυτοτέλεια· δεν υπάγονται σε κρατική υπηρεσία / δημόσια επιχείρηση.
- Αντλούν μέρος των εσόδων τους από πωλήσεις αγαθών ή/και παροχή υπηρεσιών στην αγορά αναλαμβάνοντας το σχετικό επιχειρηματικό ρίσκο.
- Προσφέρουν έναν έστω και ελάχιστο αριθμό θέσεων αμειβόμενης απασχόλησης.
- Χαρακτηρίζονται πρωταρχικά από το στόχο της κοινωνικής ωφέλειας.
- Αποτελούν συλλογική πρωτοβουλία.
- Η εσωτερική τους λειτουργία βασίζεται στη δημοκρατική διοίκηση, συνήθως σύμφωνα με τις αρχές του συνεταιριστικού μοντέλου.
- Προβλέπουν τη συμμετοχή διαφορετικών κατηγοριών εταίρων στη σύσταση και τη λειτουργία τους (π.χ. φυσικά και νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού ή του δημόσιου τομέα).
- Επιβάλλουν περιορισμούς στη διανομή των κερδών (μέρος ή το σύνολο των παραγόμενων πλεονασμάτων επανεπενδύεται στην επιχείρηση για την προώθηση των στόχων της).

Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δίνει στον όρο «κοινωνική επιχείρηση» το ακόλουθο περιεχόμενο: «ένας φορέας της κοινωνικής οικονομίας, του οποίου πρωταρχικός στόχος είναι όχι η δημιουργία κερδών για τους ιδιοκτήτες ή τους εταίρους της αλλά η ύπαρξη θετικού κοινωνικού αντικτύπου. Δραστηριοποιείται στην αγορά παρέχοντας αγαθά και υπηρεσίες με επιχειρηματικό και καινοτόμο τρόπο, και χρησιμοποιεί τα κέρδη κυρίως για κοινωνικούς σκοπούς. Υπόκειται σε υπεύθυνη και διαφανή διαχείριση, ιδίως ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή εργαζομένων, καταναλωτών και παραγόντων

⁸ Ο ορισμός του ΟΟΣΑ για την κοινωνική επιχείρηση (1999) περιλαμβάνει πολλά στοιχεία από τη διατύπωση του δικτύου EMES, όπως το επιχειρηματικό πνεύμα, οι κοινωνικοί και οικονομικοί στόχοι, και οι πρωτότυπες λύσεις σε ζητήματα ανεργίας και κοινωνικού αποκλεισμού.

που επηρεάζονται από τις εμπορικές της δραστηριότητες» (Social Business Initiative, Οκτώβριος 2011).

Επισημαίνεται, όμως, ότι το κράτος διαπλέκεται συχνά τις κοινωνικές επιχειρήσεις, καθώς ενίοτε τις χρησιμοποιεί ως βραχίονα, παραχωρώντας σ' αυτές τις οργανώσεις κλασικές αρμοδιότητές του, όπως είναι η πρόνοια ή επανένταξη.

Συμπερασματικά, πρόκειται για τη θεσμοθετημένη κοινωνική οικονομία, η οποία περιλαμβάνει φορείς που υπόκεινται σε ένα νομοθετικό πλαίσιο αλλά διαθέτουν διαφορετικούς τύπους καταστατικών, ανάλογα με τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν. (Κριατσιώτη, τετράδια ΙΝΕ ΓΣΕΕ).

Ε. Άλλες Προσεγγίσεις

Άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις προτείνουν την άμεση αντικατάσταση της οικονομίας της αγοράς, όπου τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε ιδιώτες, με άλλους τρόπους οργάνωσης του παραγωγικού συστήματος. Σε αυτούς τους τρόπους συμπεριλαμβάνονται α) η εναλλακτική οικονομία, με ρίζες στα κινήματα που αναπτύχθηκαν στη Γαλλία μετά τον Μάιο του 1968 και β) η λαϊκή οικονομία, η οποία προωθήθηκε σε διάφορες λατινοαμερικανικές χώρες από το 1980 (ΕΟΚΕ, 2012).

Η λαϊκή οικονομία φέρει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τη λατινοαμερικανική εκδοχή της αλληλέγγυας οικονομίας, σε τέτοιο βαθμό που είναι επίσης γνωστή ως λαϊκή οικονομία της αλληλεγγύης, ενώ αποκλείει κάθε μορφή σχέσης εργοδότη/εργαζομένου και θεωρεί βασικό παράγοντα της παραγωγής την εργασία.

Η εναλλακτική οικονομία διεκδικεί και αυτή έναν εναλλακτικό δρόμο ανάπτυξης, που στηρίζεται, επίσης, στην «αυτοδιαχείριση», την «αλληλεγγύη» και την «αυτονομία». Αυτή η προσέγγιση θέτει σε αμφισβήτηση το σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών και θεωρεί τις επιχειρήσεις εναλλακτικής μορφής ως «μικρο-δημοκρατίες», κατά το πρότυπο των ενώσεων των εργατών του 1848 (Drapeirí, 2005, σ. 48) και της άποψης της «συνεταιριστικής δημοκρατίας» του Gide (1847-1932). Οι δραστηριότητές της στρέφονται κυρίως στην οικολογία και στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας, προτείνοντας έναν άλλο τρόπο ζωής και εργασίας, καθώς και τη δημιουργία αποταμιευτικών και χρηματοδοτικών clubs ακόμη και σε εθνική κλίμακα. Στο νομικό επίπεδο, τα νομικά πρόσωπα που χρησιμοποιεί για την επίτευξη των σκοπών της, είναι και οι κεφαλαιουχικές εταιρίες ή οι ιδιωτικές επιχειρήσεις (Μητροσύλη, 2008).

Τέλος, στο επιστημονικό πεδίο εμφανίστηκαν δύο ακόμη έννοιες, αυτές της τεταρτογενούς οικονομίας και της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς.

Η τεταρτογενής οικονομία αποδίδεται στον R. Sue και ακολουθεί την πρωτογενή αγροτική, τη δευτερογενή βιομηχανική και την τριτογενή των ιδιωτικών και δημοσίων συλλογικών υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, η τεταρτογενής οικονομία βρίσκεται στον αντίποδα του τριτογενούς τομέα. Συγκεκριμένα, προτείνει την απόδοση της αγοράς στην αγορά και τη μεταφορά των πιστώσεων και των προστατευτικών μέτρων από τις εμπορικές επιχειρήσεις στις δραστηριότητες της τεταρτογενούς οικονομίας, χρηματοδοτώντας περισσότερο τη δραστηριότητα από την αδράνεια. Επίσης, θεωρεί απαραίτητη την ενεργοποίηση των κοινωνικών δαπανών. Βασικό ρόλο καλούνται να παίξουν, κατά αυτή την άποψη, οι εθελοντικές ενώσεις, οι οποίες μέσα από ένα σύστημα πιστοποίησης θα αποκτούν την ετικέτα της «οικονομικής και κοινωνικής λειτουργίας» και θα έχουν πρόσβαση στην οικονομική αναδιανομή, στα κοινωνικά δικαιώματα και στην είσπραξη επιδομάτων ή αποζημιώσεων (Sue 2001, σ.191-207).

Τέλος, η κοινωνική οικονομία της Αγοράς (Soziale Marktwirtschaft), έννοια που αναδύθηκε στη Γερμανία τη δεκαετία του 1960 από τους Urpenheimer και Erhard, στηρίζεται στην πολιτική εξισορρόπησης μεταξύ των κανόνων της αγοράς και της κοινωνικής προστασίας των εργαζομένων και πολιτών (Jeantet 2006, σ. 41). Κατά συνέπεια, η συνδιαχείριση εξασφαλίζεται με τον κοινωνικό διάλογο και τη σύγκλιση εργοδοτών και εργαζομένων. Το ενδιαφέρον αυτής της άποψης είναι ότι έγινε δεκτή στο σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος (άρθρο I.3, εδ. 3 για τους στόχους της Ένωσης), το οποίο θέτει ως στόχο «...μια κοινωνική οικονομία της αγοράς πολύ ανταγωνιστική...»

1.2 Κρίσιμες θεωρητικές προσεγγίσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην Ελλάδα

Πρωτοπόροι στη διαμόρφωση του συνεργατισμού και την ανάπτυξη της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας εντός ελληνικής επικράτειας υπήρξαν άτομα τα οποία συνέβαλαν είτε στο να οργανώσουν συνεταιριστικές οργανώσεις στην πράξη κατά τα πρότυπα ευρωπαϊκών χωρών (Γρηγοριάδης, Μιχόπουλος, Ιλαντζής κ.α.), είτε στο να ενισχύσουν πολιτικά την ανάπτυξή τους (Παπαναστασίου, Σβώλος, Μιχαλακόπουλος κ.α.), είτε τέλος στο να οριοθετήσουν την έννοια του συνεταιρισμού και να συμβάλλουν στην κατανόησή του (Ιασεμίδης, Ευελπίδης, Καλλιτσουνάκης, Τζωρτζάκης, Κλήμης, Παπαγεωργίου κ.α.).

Ο θεωρητικός του συνεταιρισμού στην Ελλάδα, Τζωρτζάκης, έδωσε ένα ευρύ ορισμό του συνεργατισμού, ως κίνηση των φτωχών τάξεων για την ίδρυση οργάνων αυτοβοήθειας, με τη συνεργασία προς βελτίωση της επαγγελματικής και οικονομικής τους θέσης και τη διατήρηση της, η οποία απειλείται από το διαμορφωθέν νέο οικονομικό καθεστώς (βιομηχανική ανάπτυξη και κεφαλαιοκρατία (Τζωρτζάκης, 1973, σ. 43). Ο ορισμός αυτός είναι ιδιαίτερα επηρεασμένος από τον ορισμό του γερμανού θεωρητικού Schulze-Delitzsch. Ο Δούρος, επίσης, διατύπωσε την έννοια του συνεταιρισμού, ως ένωση προσώπων για την οικονομική ενίσχυση του αδύνατου, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, και για την κοινωνική και οικονομική εξύψωση του συνεταιίρου (Μαυρόγιαννης, 1986, σ.

21).

Ο συνεργατισμός ορίζεται σήμερα ως «ένα σύνολο κοινά αποδεκτών κανόνων που ρυθμίζουν τη συνεργασία μεταξύ εκείνων των ατόμων που αποφασίζουν να ενώσουν τις προσπάθειές τους για το κοινό τους συμφέρον, οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτιστικό» (Παπαγεωργίου, 2004, σ. 25). Στον ορισμό αυτό επισημαίνεται ορθά το κριτήριο της οικονομίας των μελών του συνεταιρισμού, που τον διαφοροποιεί από άλλες οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας.

Ο Παπαγεωργίου αναφέρεται στην έννοια της κοινωνικής οικονομίας ως συγκεκριμένων «ομάδων μορφών συνεργασίας» που αποτελούν μια ενότητα, η οποία στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποκαλείται κοινωνική οικονομία ή τρίτος τομέας της οικονομίας ή τρίτο σύστημα, όντας οι άλλοι δύο τομείς ο δημόσιος και ο ιδιωτικός κερδοσκοπικός τομέας.

Περαιτέρω, στις δύο ομάδες συνεργασίας, που αποτελούν την κοινωνική οικονομία, περιλαμβάνει:

α) μορφές συνεργασίας που «επιδιώκουν να παράγουν οφέλη, οικονομικά και άλλα, για τους συνεργαζόμενους, μέσω της συνεργασίας τους. Σε αυτή ανήκουν οι συνεταιρισμοί και τα σωματεία αλληλοβοήθειας ή ταμεία.

β) ένα ευρύ φάσμα μορφών συνεργασίας που είναι ενώσεις προσώπων και ιδρύματα. Οι μεν ενώσεις προσώπων αποτελούν σωματεία που επιδιώκουν στόχους κοινωνικούς, μορφωτικούς, κοινωνικής προσφοράς, αλληλοβοήθειας, ανθρωπιστικούς, φιλανθρωπίας, πολιτιστικούς, τέχνης, προστασίας του περιβάλλοντος, διατήρησης της παράδοσης, ψυχαγωγίας, αξιοποίησης ελεύθερου χρόνου, συνδικαλιστικούς κ.α. Τα δε ιδρύματα έχουν κατά κανόνα στόχους κοινωνικής προσφοράς κ.α. (Παπαγεωργίου, 2004, σ. 18).

Στο πλαίσιο άλλων σχετικών ερευνών, για τη θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας, διατυπώνονται ορισμοί και καταγράφονται φορείς που ανήκουν στην κοινωνική οικονομία.

Πιο συγκεκριμένα, στη μελέτη «Ίδρυση και Οργάνωση Κεντρικού Φορέα Κοινωνικής Οικονομίας» (Ερευνα Παν/μιου Θεσσαλίας, Μπεριάτος κ.α., 1999) ως κοινωνική οικονομία ορίζεται «κάθε δραστηριότητα των ανθρώπων που κινείται, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, στο πεδίο της οικονομίας, στηρίζεται στις αρχές της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, της συλλογικής προσπάθειας και έχει ως στόχο της την προώθηση των συμφερόντων συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού, μέσω της ανάδειξης της κοινωνικής αλληλεγγύης, ως αναγκαίας και απαραίτητης προϋπόθεσης για την επιτυχή πορεία όλων των εμπλεκόμενων φορέων».

Σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη, στους φορείς κοινωνικής οικονομίας εντάσσονται οι παντός τύπου συνεταιρισμοί, οι οργανώσεις και συνεταιρισμοί στο χώρο της κατανάλωσης, τα αυτοδιαχειριζόμενα αλληλοβοηθητικά Ταμεία, τα ιδρύματα, τα μη συνδικαλιστικά σωματεία, οι

σύλλογοι ή οι εθελοντικές οργανώσεις με στόχο την αναβάθμιση και βελτίωση των συνθηκών της ζωής των πολιτών και άλλοι φορείς (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 47-48).

Επίσης, η μελέτη του Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας για τον «Κοινωνικό Τομέα» (Θεοδωροπούλου, 1999) αναδεικνύει τα κοινά χαρακτηριστικά των πρωτοβουλιών που δραστηριοποιούνται στον κοινωνικό τομέα και τα οποία έχουν άμεση σχέση με:

α) το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ανήκει στην κοινότητα ή σε κάποια ομάδα του κοινοτικού πληθυσμού,

β) την ανταπόκριση στη ζήτηση της αγοράς

γ) την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της κοινότητας

δ) τη λειτουργία προς όφελος της κοινότητας

ε) την απόκτηση εμπειρίας ή και ευκαιρίας για παροχή διαρκούς απασχόλησης, παρόλη την πλήρη ή μερική εξάρτησή τους για οικονομική επιχορήγηση από δημόσιες αρχές και

στ) τα κέρδη ή τα έσοδα δεν μοιράζονται στα μέλη, αλλά αυτά αποσκοπούν στη βιωσιμότητα της συνεργασίας, ιδίως αν πρόκειται για κοινωνική επιχείρηση (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ. 48-49).

Συνιστώσες του κοινωνικού τομέα, κατά την ίδια έρευνα, συνιστούν τα Κέντρα Ανοικτής Περιθαλψής Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι», τα Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια για άτομα με αναπηρίες, οι φορείς που ιδρύθηκαν στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας «Απασχόληση», τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης και η Πανελλήνια Ένωση Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας (PANCO) που περιλαμβάνει ομοσπονδίες, συνεταιρισμούς, αστικές εταιρίες και άλλες οργανώσεις.

Τέλος, οι δύο μελέτες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) τόσο για τις «Κοινωνικές Επιχειρήσεις και νέα Απασχόληση στην Ευρώπη» (Έρευνα ΕΚΚΕ, Ziomas and al., 1998), όσο και για τις «Προοπτικές Απασχόλησης στον Τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας» (Έρευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002), προχωρούν στην κατανόηση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας, εστιάζοντας περισσότερο στις κοινωνικές επιχειρήσεις στις οποίες θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια, και που αναμφισβήτητα αποτελούν μέρος της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας.

Τέλος, στη μελέτη του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ, 2008) για το θεσμικό και νομικό πλαίσιο του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, που διεξήχθη από την Μαρία Μητροσύλη, τίθενται τα εξής κριτήρια για την οριοθέτηση της έννοιας της Κοινωνικής Οικονομίας:

α) Το νομικό κριτήριο ή το κριτήριο του καταστατικού. Σύμφωνα με αυτό, η κοινωνική οικονομία προσδιορίζεται από τη νομική μορφή οργανώσεων που την απαρτίζουν. Οι οργανώσεις αυτές είναι οι συνεταιρισμοί, τα σωματεία και εν γένει οι ενώσεις προσώπων, καθώς και τα ιδρύματα.

β) Το ηθικοκανονιστικό κριτήριο. Σύμφωνα με αυτό, οι οργανώσεις που απαρτίζουν την κοινωνική οικονομία διέπονται από ορισμένες κοινές αρχές, παρόλο που διακρίνονται για την οργανωτική ποικιλομορφία τους και τον πλουραλισμό των δραστηριοτήτων τους.

γ) Το κριτήριο του πεδίου άσκησης δραστηριότητας οικονομικού σκοπού. Σύμφωνα με το κριτήριο αυτό, οι οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας αναπτύσσουν δραστηριότητες σε περισσότερα πεδία της οικονομικής ζωής, ανεξάρτητα αν αποβλέπουν ή όχι σε οικονομικά οφέλη.

δ) Το κριτήριο της εδαφικότητας. Σύμφωνα με αυτό, τόσο η διεθνής όσο και η τοπική διάσταση της ανάπτυξης δραστηριοτήτων των οργανώσεων κοινωνικής οικονομίας μπορεί να παίζει κάποιο ρόλο. Ωστόσο, πέρα από κάθε τοπική ιδιαιτερότητα, οι οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς, την ελεύθερη συμμετοχή που βρίσκει έρεισμα στην αρχή της αλληλεγγύης και του δημοκρατικού ελέγχου. (Jeantet, 2006, σ. 36, Χρυσάκης κ.α., σ. 34-37).

Συμπεράσματα

Όπως ήδη εκ προοιμίου επισημάνθηκε, υπό τον όρο «τρίτος τομέας» της οικονομίας συναθροίζεται πληθώρα θεωρητικών προσεγγίσεων για τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται μεταξύ του κράτους και της αγοράς. Οι διαφορές αυτές διατυπώνουν συχνά διαφορές ιδεολογικών προσεγγίσεων και ιστορικών διαδρομών. Όπως παρατηρεί η Σ. Αδάμ, ο όρος αλληλέγγυα οικονομία παραπέμπει σε περισσότερο ριζοσπαστικές πρακτικές, οι οποίες αναδύθηκαν στο πλαίσιο κοινωνικών κινημάτων (Μάης '68, Αργεντινή την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα), ενώ ο όρος «κοινωνική οικονομία» παραπέμπει στη συνεταιριστική παράδοση της ηπειρωτικής Ευρώπης επιδεικνύοντας έναν πλουραλισμό στις ιδεολογικές καταβολές του (Defourny and Develtere, 1999).

Επιπλέον, σε σχέση πάλι με τη διαφορά Κοινωνικής Οικονομίας και Αλληλέγγυας ή «εναλλακτικής» Οικονομίας συναντάται στη βιβλιογραφία η άποψη ότι η πρώτη αφορά δραστηριότητες με κοινωνικούς στόχους συμπλέοντας με το υπάρχον κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον ενώ η δεύτερη κάνει επιλογές ως προς τις δραστηριότητες και τις μεθόδους της που έρχονται σε αντίθεση με τις όποιες νέο-φιλελεύθερες λογικές και μεθόδους. Η διάκριση αυτή βρίσκει το έρεισμά της στη σκοπιά βάσει της οποίας η αλληλεγγύη γίνεται αντιληπτή. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο του «Δυνατότητες και δυσκολίες του συνεταιριστικού τρόπου παραγωγής» ο Πέτρος Λινάρδος Ρυλμόν αναφέρει ότι η προσέγγιση της αλληλεγγύης από τη σκοπιά των θεσμών του κοινωνικού κράτους στο πλαίσιο της προστασίας και ανασύστασής τους παραβλέπει τις συνέπειες μιας άκρατης φιλελευθεροποίησης που υποβαθμίζει ή καταστρέφει τις δραστηριότητες του κοινωνικού κράτους. Επιπλέον, ο Pearce J. (2003)

στο γράφημα που παράγει προκειμένου να διευκρινίσει την εννοιολογική τους διαφορά υποστηρίζει ότι η κοινωνική οικονομία αναφέρεται συχνά ως ο τρίτος τομέας καταλαμβάνοντας τον κοινωνικό χώρο μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα ενώ η αλληλέγγυα ή «εναλλακτική» οικονομία ορίζεται ρητά στη διασταύρωση του ιδιωτικού, δημόσιου και κοινωνικού χώρου.

Στην πράξη, ωστόσο, τα όρια μεταξύ των διαχωρισμών αυτών είναι δισδιάκριτα, ακόμη κι αν αυτά προβλέπονται θεσμικά, καθώς τόσο τα θεσμικά πλαίσια τείνουν να ενοποιούν την κοινωνική και την αλληλέγγυα οικονομία, ενώ σημαντικό ρόλο συνεχίζει να διαδραματίζει ο έντονος αυτοπροσδιορισμός των δικτύωσης που συστηθούν οι οργανώσεις του τρίτου οικονομικού φαινομένου.

Τέλος, καθώς οι διαχωριστικές γραμμές καταγράφονται στη βιβλιογραφία κυρίως μεταξύ κοινωνικής-αλληλέγγυας- και μη κερδοσκοπικού τομέα, παρατίθεται ο πίνακας της Σοφίας Αδάμ, με την επιφύλαξη η ταξινόμηση των θεωριών με βάση την πολιτική στόχευση να είναι προβληματική επιστημολογικά.

Πίνακας Σ. Αδάμ από τη μελέτη Κοινωνική Οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός: Μια κριτική προσέγγιση

Έννοια	Αλληλέγγυα Οικονομία	Κοινωνική Οικονομία	Μη κερδοσκοπικός τομέας
Ορισμός	Περιλαμβάνει εκείνες τις οικονομικές δραστηριότητες που στοχεύουν στον εκδημοκρατισμό της οικονομίας στη βάση της συμμετοχής των πολιτών. Διακρίνονται από μια διττή στόχευση: οικονομική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν οικονομικές σχέσεις με βάση την αμοιβαιότητα και σε συνδυασμό με πόρους από την αγορά και την	Αποτελείται από όλες τις οικονομικές δραστηριότητες που διεξάγονται από επιχειρήσεις, κυρίως συνεταιρισμούς, ενώσεις και κοινωνίες αλληλοβοήθειας, οι οποίες εμφορούνται από τις ακόλουθες	Οι Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις που διαθέτουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: Έχουν θεσμική μορφή (νομικό πρόσωπο). Είναι ιδιωτικές (διακριτές από το κράτος και τους φορείς του).

	<p>αναδιανομή του κράτους·</p> <p>πολιτική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν αυτόνομους δημόσιους χώρους όπου συζητούνται σκοποί και μέσα.</p>	<p>αρχές:</p> <p>προτεραιότητα στις υπηρεσίες προς τα μέλη και την κοινότητα και όχι στο κέρδος,</p> <p>αυτόνομη διοίκηση,</p> <p>δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων,</p> <p>προβάδισμα στα μέλη και στην εργασία έναντι του κεφαλαίου στη διανομή των κερδών.</p>	<p>Είναι αυτοδιοικούμενες (θεσπίζουν τους δικούς τους κανόνες και ορίζουν τη δική τους διαδικασία λήψης αποφάσεων).</p> <p>Δεν μπορούν να διανείμουν κέρδη στα μέλη, στους διευθύνοντες ή στους μετόχους τους.</p> <p>Οι δράσεις τους εμπλέκουν χορηγούς και εθελοντές, και η συμμετοχή είναι εθελοντική.</p>
Πηγή	<p>Moulaert and Ailenei (2005), Laville (2003), Laville et al. (2007)</p>	<p>Defourny and Develtere (1999), Defourny (2001), Monzon and Chavez (2008)</p>	<p>Weisbord (1975), Ben Ner and Van Hoomissen (1991), Hansmann (1987), Rose-Ackerman (1996), Salamon and Anheier (1998, 2000)</p>

Φορέας	RILESS: Δίκτυο Λατινοαμερικάνων Ερευνητών για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία.	EMES-Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Δίκτυο για την Κοινωνική Οικονομία CEPCMAF: Εκπρόσωπος σε επίπεδο ΕΕ που το2008 μετονομάστηκε σε «Κοινωνική Οικονομία Ευρώπη».	John Hopkins Συγκριτικό Πρόγραμμα για τον Μη Κερδοσκοπικό Τομέα (Comparative Non- profit Sector Project)

Με άλλα λόγια, ενώ το τρίτο οικονομικό φαινόμενο είναι γέννημα του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης των κοινωνιών και της ιδέας της ανάπτυξης/μεγάνθυσης της αγοράς, η πολιτική του διάσταση ενέχει τη διεκδίκηση της υπέρβασης του συστήματος αυτού, όχι με τρόπο βίαιο, αλλά με τη δυναμική που μπορεί να αναπτύξει στο δημόσιο/κοινό χώρο, συναρθρώνοντας οικονομικό και κοινωνικό κίνημα (Λιέρος, 2012).

«Με άλλα λόγια, η αλληλέγγυα οικονομία, ως κυρίχρος όρος σήμερα και σε ευρεία χρήση ήδη από τη δεκαετία του 1980, στο πλαίσιο της λεγόμενης πλουραλιστικής οικονομίας, όπου εγγράφεται και ο τρίτος τομέας, ορίζεται ως ο τόπος (δημόσιος/κοινός μικρο-χώρος) διαμεσολάβησης ανάμεσα σε διάφορες μορφές εργασίας (συνδυασμός εθελοντικής και μισθωτής), οικονομίας (συνδυασμός διαφορετικών οικονομικών αρχών και τύπων οικονομικών οργανώσεων) και παραγωγής (συνδυασμός εκδοχών, εμπορευματικών, μη εμπορευματικών και μη εγχρήματων) αλλά και χρησιμότητας (ατομικής, συλλογικής, κρατικής ή δημόσιας υπηρεσίας ή και κοινωνικής.)⁹».

⁹ Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014

2. Ιστορική εξέλιξη του θεσμού της Κοινωνικής Οικονομίας και τα διακυβεύματα κάθε φάσης

2.1. Η ιστορική εξέλιξη του θεσμού

Η εξέλιξη του «τρίτου» οικονομικού φαινομένου ή τρίτου τομέα (Attac, 2006, σ. 126, Bord, 2008 στους Καπογιάννης- Νικολόπουλος, 2005, 2011) μπορεί να διακριθεί μέσα από την ιστορική εξέλιξή του, σε δύο τύπους: ο πρώτος αναφέρεται στην «κλασική-ιστορική» κοινωνική οικονομία και ο δεύτερος στην αλληλέγγυα ή «εναλλακτική» οικονομία.

2.1.1. Α φαση ανάπτυξης: Η «κλασική ιστορική» κοινωνική οικονομία και τα θεσμικά της διακυβεύματα

Με τη συρρίκνωση της φεουδαρχικής και εμποριοκρατικής κοινωνίας και την εμφάνιση των πολιτικών επαναστάσεων κατά τον 18ο αιώνα, οι κοινωνικοί δεσμοί της φεουδαρχίας υποχωρούν και μαζί τους και οι παραδοσιακοί, μέχρι τότε, δεσμοί, αλληλεγγύης. Ταυτόχρονα, με δραστικές κρατικές παρεμβάσεις¹⁰ εγκαθίσταται η αυτορυθμιζόμενη αγορά. Σε αυτή τη νέα κατάσταση, μεγάλο μέρος των αστικών πληθυσμών αρχίζει να περιθωριοποιείται. (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014). Ως απάντηση στην διογκούμενη περιθωριοποίηση, μεγάλο μέρος των πληθυσμών αυτών αρχίζει να συνιστά, παρά τις απαγορεύσεις, εκούσιες ενώσεις. Σε αυτές τις συνθήκες, εμφανίζεται ένα οραματιστικό ρεύμα σκέψης, με κύριους εκφραστές του τους Saint Simon, Fourier, Cabet, Owen, Godin, με σαφείς αναφορές στο Διαφωτισμό, το οποίο επαναφέρει τα προτάγματα της δημοκρατίας, της κοινότητας, της ελεύθερης ένωσης εργατών και βιοτεχνών, καθώς και την ελευθερία και την ισότητα στην εργασία. Έτσι, από τα τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου, αρχίζει ο πειραματισμός σε πρακτικές κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (Σε χώρες όπως η Γαλλία και η Βρετανία, όλες σχεδόν οι οργανώσεις επαγγελματιών συνιστούν αλληλέγγυες ενώσεις των μελών τους, αφού έχει προηγηθεί η καταστολή των συμπράξεων και των λαϊκών ενώσεων.), ιδίως υπό τη μορφή εργατικών ενώσεων και συνεργατικών ενώσεων παραγωγής, για να αντιμετωπιστούν οι αυξανόμενες, πλην όμως ανεκπλήρωτες κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες δημιουργούνται κατά τη διαδικασία μετάβασης από τη φεουδαλική στην καπιταλιστική κοινωνία. Ωστόσο, οι συνεταιρισμοί παραγωγής, παρότι αποτελούνται κυρίως από εξειδικευμένους εργάτες, αδυνατούν να αντιμετωπίσουν την εξάπλωση της βιομηχανικής επιχείρησης και τον αυξανόμενο καταμερισμό εργασίας που αυτή επιφέρει.

¹⁰ Αγροτική μεταρρύθμιση στην Αγγλία το 1834 (Λιέρος, 2012).

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα κυριαρχείται στον τομέα από ενδιάμεσες ενώσεις, όπως τα συνδικάτα, οι συνεταιρισμοί και τα αλληλοβοηθητικά ταμεία. Οι αιτίες συγκρότησής τους αφορούν και πάλι την άμυνα της κοινωνικής πλειοψηφίας απέναντι στην κοινωνική ανασφάλεια, που δημιουργεί ο καταμερισμός εργασίας, λόγω της βιομηχανοποίησης και της ανάπτυξης της οικονομίας της αγοράς. Το νέο στοιχείο αυτής της περιόδου είναι η στροφή του συνεταιριστικού κινήματος στην κατανάλωση. Το άνοιγμα αυτό επιφέρει όμως και μια έντονη ιδεολογική διαμάχη εντός του συνεταιριστικού κινήματος (Ντραπερι 2011), η οποία συγκροτεί τις δύο αντιλήψεις περί κοινωνικής οικονομίας που συναντάμε μέχρι και σήμερα, αυτή που δίνει το προβάδισμα στους εργατικούς συνεταιρισμούς, θεωρώντας ότι μόνη η συμμετοχή των μισθωτών στο συνεταιρισμό αλλάζει τις σχέσεις εκμετάλλευσης της εργασίας και εκείνη που προτάσσει τους συνεταιρισμούς καταναλωτών-χρηστών, θεωρώντας ότι ο καταναλωτής πρέπει να διαχειρίζεται την επιχείρηση, ως εκπρόσωπος του γενικού συμφέροντος κι όχι συντεχνιακών συμφερόντων.

Συνοψίζοντας, η κλασική- ιστορική κοινωνική οικονομία εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα και ορίζεται από τους τύπους των καταστατικών της (συνεταιρισμοί, ενώσεις, ταμεία αλληλασφάλισης, κλπ), τα οποία εγγυώνται έναν δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας (σύμφωνα με την αρχή «ένα μέλος, μία ψήφος», δικαίωμα πληροφόρησης των μελών, κλπ), μη προσωπική ιδιοποίηση ενδεχόμενων κερδών και συλλογικό και αναπαλλοτρίωτο χαρακτήρα του κεφαλαίου (Νικολόπουλος-Καπογιάννης, 2014, Restakis, 2006). Έχουμε δηλαδή τη συγκρότηση οργανωμένων κοινωνικών συμφερόντων, για την υπεράσπιση των οποίων σχηματίζονται συγκεκριμένα νομικά πρόσωπα. (Λιερός, 2012).

Η περίοδος από τις αρχές του 20ου αιώνα έως το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, χαρακτηρίζεται από ενίσχυση της κλαδικής οργάνωσης έναντι της βιομηχανικής και χρηματοοικονομικής συγκέντρωσης, ενώ ο θεσμός του κράτους ισχυροποιείται¹¹, αναλαμβάνοντας καθοριστικό ρόλο στην οικονομία. Η διαδικασία αυτή, η οποία αναφέρεται ως (σοσιαλ)φιλελεύθερη ενσωμάτωση (J.Moreau,1982), επιφέρει αλλαγές στη μέχρι τότε φυσιογνωμία και το ρόλο των συνεταιρισμών, των αλληλοβοηθητικών ταμείων και των ενώσεων, με δύο κύριους μοχλούς: ο ένας είναι η αγορά και τα παρελκόμενά της (τεχνικότητα στη λειτουργία και τη λήψη αποφάσεων και ιδιωτικό χρηματοδοτικό πλαίσιο για τη συλλογή κεφαλαίων) και ο άλλος είναι το κράτος (μέσω της θεσμοποίησης του τρίτου τομέα και της μετακύλισης τομέων κρατικής ευθύνης, όπως η κοινωνική πολιτική (Θ. Σακελλαρόπουλος, 2006) με τη μετάθεση αρμοδιοτήτων του κράτους στην κοινωνική οικονομία. Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν το 1966 στην επαναδιατύπωση των έξι συνεταιριστικών αρχών από τη Διεθνή Συνεταιριστική Συμμαχία. Η μετάλλαξη αυτή συνοδεύτηκε και από νομική πολυπλοκότητα, η

¹¹ «παρεμβατισμός»

οποία δυσκολεύει, όπως παρατηρεί ο Cl. Vienny (2008), την εξακριβωση των κανόνων που διαφοροποιούσαν αυτές τις οργανώσεις από τις άλλες επιχειρήσεις.

Καθώς μετά το Β΄ΠΠ οι επιχειρήσεις του τρίτου τομέα της εποχής (κυρίως αγροτικοί συνεταιρισμοί και συνεταιριστικές τράπεζες) ενσωματώνονται σταδιακά στην αναπτυσσόμενη αγορά και ιδίως, από το 1970, αναπτύσσονται πολυεθνικοί συνεταιριστικοί όμιλοι, οι οποίοι λειτουργούν πλέον ως επιχειρήσεις που προωθούν τις καλές πρακτικές διακυβέρνησεις (ΔΟΕ, σύσταση 127). Πρόκειται για την ανάπτυξη του φαινομένου της γενικευμένης ενσωμάτωσης της κοινωνικής οικονομίας, η οποία χαρακτηρίζεται από την παραγωγή προϊόντων όμοιων με αυτά των καπιταλιστικών επιχειρήσεων και περιλαμβάνει την αύξηση της εξουσίας μισθωτών-διευθυντών, την αύξηση στη διαφορά των μισθών, μείωση της συμμετοχής εκλεγμένων και εταίρων, φροντίδα για αύξηση του τζίρου. Άρα υποσκάπτεται η δημοκρατική λειτουργία. Ταυτόχρονα, χρεοκοπούν, μη αντέχοντας τον εντεινόμενο ανταγωνισμό, ενώ άλλοι συμβιβάζονται/προσαρμόζονται στον αγοραίο οικονομικό περίγυρο ή ενσωματώνονται από το κράτος.

2.1.2. Β' φάση ανάπτυξης: Αλληλέγγυα ή «εναλλακτική» οικονομία και τα θεσμικά της διακυβεύματα

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες του κόσμου σημειώνεται αξιόλογη ανάπτυξη του «ακτιβισμού», της «αυτό-οργάνωσης», της κινητοποίησης και της ενεργοποίησης των πολιτών σε ένα πεδίο κοινωνικο-πολιτικών δράσεων. Πρόκειται κυρίως για κινήματα νεολαίας τα οποία έφεραν σφοδρό πλήγμα στη μορφή του κράτους που γεννήθηκε μέσα στην κρίση του 1929 και άνθησε μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η διπλή επίθεση του μεταπολεμικού κράτους και της ιδέας του κρατικισμού, τόσο από ριζοσπαστικά κινήματα νεολαίας όσο και από νεοφιλελεύθερες δυνάμεις, θα ανοίξουν μια νέα εποχή για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία.» (Λιέρος, 2012). Ειδικότερα, το καταρρέον κοινωνικό κράτος, από τη μια, και ο έντονος προβληματισμός γύρω από ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, περιβάλλοντος, αυτοπραγμάτωσης, πολυπολιτισμικότητας και αξιοπρέπειας στην εργασία, αναδεικνύουν ένα νέο πολιτικό πεδίο παρέμβασης για τους θεσμούς και τα προτάγματα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Συστήνονται άτυπες και τυπικές οργανώσεις, δομές, εταιρικά σχήματα, φορείς, συμπράξεις, ομάδες, συσπειρώσεις, συνέργιες και οργανισμοί που αναλαμβάνουν διάφορες κοινωνικο-οικονομικές και κοινωνικο-πολιτικές πρωτοβουλίες και ασκούν αντίστοιχα κοινωνικο-οικονομικές και κοινωνικο-πολιτικές δράσεις.

Παράλληλα με την εμφάνιση των ΜΚΟ, οι οποίες σταδιακά ενσωματώνονται στην αγορά, και τον εθελοντισμό, σε μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισπανία, η Γαλλία και η Ιταλία παρατηρείται η ανάληψη του ελέγχου επιχειρήσεων που κλείνουν από τους πρώην εργαζομένους τους, οι οποίοι μετά

από σφοδρές αντιπαραθέσεις με το κράτος και την αγορά, προστατεύονται από πρότυπα για την εποχή θεσμικά πλαίσια, όπως ο νόμος Marcora στην Ιταλία ή ο θεσμός του «pago unico» στην Ισπανία.

Αντίστοιχοι κοινωνικοί πειραματισμοί αναπτύσσονται και σε χώρες της Λατινικής Αμερικής ήδη από τη δεκαετία του 1980, κυρίως ως μια προσπάθεια των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων να επιβιώσουν¹².

Η δεκαετία του 1990 θεωρείται κατά τον Mance, τουλάχιστον για την εξέλιξη του φαινομένου της αλληλέγγυας οικονομίας στη Λατινική Αμερική, «επαναστατική¹³». Αυτό γιατί εκείνη την εποχή εκτυλίσσεται μια «μεγάλη πολιτική ανακάλυψη», η ιδέα της δημιουργίας δικτύων συνεργασίας μεταξύ ομάδων, κινημάτων και οργανώσεων, με σκοπό τον συντονισμό και την ανταλλαγή λύσεων σε προβλήματα που ανακύπτουν, αλλά επίσης και των προκλήσεων, των στρατηγικών και των καθημερινών πρακτικών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία «αξόνων αγώνα», ικανών να φέρνουν κοντά το τοπικό και το παγκόσμιο, το μακροπρόθεσμο και το βραχυπρόθεσμο, την πολυμορφία και την ενότητα. Από τις αρχές του 21ου αιώνα σε χώρες, όπως η Βραζιλία, Αργεντινή, Ουρουγουάη, αναπτύχθηκαν αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις σε συνέχεια των καταλήψεων, όπου οι εργαζόμενοι αμείβονται ισότιμα, ενώ τα εργοστάσια ανέπτυξαν στενές σχέσεις αλληλεγγύης με τη γειτονιά, μετατρέποντας τους χώρους εργασίας σε δημόσιους χώρους, φιλοξενώντας μορφωτικές, πολιτιστικές, και πολιτικές δραστηριότητες.

Αντίστοιχα, τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται στις δυτικές χώρες, με παραδοσιακά ανεπτυγμένο κράτος πρόνοιας, αύξηση παροχής κοινωνικών υπηρεσιών από μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, που διαθέτουν τη νομική μορφή των ενώσεων, σωματείων, κοινωνικών επιχειρήσεων, οι οποίες αναπτύσσουν δραστηριότητες που άπτονται κυρίως της απασχόλησης μέσω της αντιμετώπισης των κοινωνικών συνεπειών της αυξανόμενης κοινωνικής κρίσης (φτώχεια, ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός), αλλά και ποικιλόμορφες άτυπες δομές, που αποτελούν πρωτοβουλίες πολιτών σε μικρό-τοπικό επίπεδο.

2.1.3 Γ φάση: Η ιστορική εξέλιξη της νέας κοινωνικής οικονομίας μέσα από την κοινωνική επιχείρηση

Στις αρχές του 1990 στην Αμερική και στην Ευρώπη εμφανίζεται ο όρος κοινωνική επιχείρηση και διατυπώνονται ορισμοί με ευρεία ή στενή σημασία.

¹² Υπ' αυτή την έννοια, η εμπειρία τη ΚΑΟ στη ΛΑ προσιδιάζει περισσότερο στην ευρωπαϊκή εμπειρία της ΚΑΟ την περίοδο του 19ου αιώνα.

¹³ Εκείνη την εποχή, στη Βραζιλία αναπτύχθηκε το «κίνημα των χωρίς γη», έχουν στηθεί σήμερα 5.000 οικισμοί στους οποίους κατοικούν 5 εκ άνθρωποι ενώ οι ακτήμονες καλλιεργούν 75.000 τχμλ. Αντίστοιχοι λαϊκοί οικισμοί στο Περού.

Στις ΗΠΑ, οι ορισμοί που προτάθηκαν από Πανεπιστήμια (Harvard, Yale, Columbia κ.α.), από ιδρύματα ή και δίκτυα, υπήρξαν ευρύτατοι¹⁴, ενώ η κοινωνική επιχείρηση θεωρήθηκε ως νέα πρόταση στις δυσκολίες που συναντούσαν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις σχετικά με την εξεύρεση οικονομικών πόρων από δωρεές ιδιωτών ή κρατικές επιχορηγήσεις.

Στην Ευρώπη, η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης πρωτοεμφανίζεται στην Ιταλία το 1991 με την ψήφιση νόμου που θέσπιζε τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς. Οι εν λόγω κοινωνικοί συνεταιρισμοί αποσκοπούν να καλύψουν ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν οι δημόσιες υπηρεσίες, δίνοντας έμφαση στη συνεταιριστική ιδέα (Borzaga & Santuari, 2001, σ 166 επομ., Gardin, 2006, σ. 70-72). Παρότι η πρώτη, κατά τον Defourny¹⁵ επιστημονική αναφορά¹⁶ στο φραγδόφωνο κόσμο στοχεύει να διαμορφώσει μια επιχείρηση για την ένταξη στην αγορά εργασίας περιθωριοποιημένων ατόμων, ο όρος κοινωνική επιχείρηση, χαρακτηρίζει εν γένει τις δραστηριότητες ορισμένων επιχειρήσεων και οργανώσεων της κοινωνικής οικονομίας.

Πιο συγκεκριμένα, στη Γαλλία, τόσο ο Desroche σε εργασία του 1977, γράφει για μια Επιχείρηση κοινωνικής οικονομίας, επαναφέροντας στο προσκήνιο την σε αχρησία εκείνη την περίοδο έννοια της κοινωνικής οικονομίας, όσο και ο J. Delors θεωρεί, ήδη από το 1979, ότι η ανάπτυξη του τρίτου τομέα της οικονομίας θα ωθήσει στην επινόηση νέων δημοκρατικών μορφών επιχειρήσεων για την ικανοποίηση ανικανοποίητων αναγκών που παρέχονται από το δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα και αργότερα θα εισαγάγει αυτές τις ιδέες του και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις στη Γαλλία θεωρούνται ως υποσύνολο της κοινωνικής οικονομίας και συγγενεύουν άλλοτε με τις ενώσεις και τα σωματεία και άλλοτε με τους συνεταιρισμούς. Συγκεντρώνουν δε τρία χαρακτηριστικά : α) πολλαπλότητα των σκοπών, β) διαφορετικότητα των συμμετεχόντων μερών και γ) διαφορετικότητα των πηγών. (Jeantet, 2006, σ. 40).

Ο Defourny θεωρεί ότι η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης είναι ιδιαίτερα δυσνόητη. Εφιστά την προσοχή και υπογραμμίζει τη διάκριση της έννοιας της επιχείρησης κοινωνικής οικονομίας, η οποία αναπτύσσεται ιδίως στον Καναδά από την «Κοινωνική Επιχείρηση» στην Ευρώπη. Η Επιχείρηση κοινωνικής οικονομίας ορίζεται σε σχέση με τα καλούμενα 4p: prise en charge collective, processus democratique, primauté de la personne sur le capital, production des biens et des services socialement utile (συλλογική επιβάρυνση, δημοκρατική διαδικασία, προτεραιότητα του προσώπου επί του κεφαλαίου, κοινωνικά χρήσιμη παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών). Η νομική τους μορφή είναι συνεταιρισμοί ή νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Lamiceli, 2006). Αποσκοπούν στην

¹⁴ Παράδειγμα τέτοιου ορισμού είναι αυτός που έδωσε το Social Enterprise Knowledge Network, που δημιουργήθηκε το 2001 γύρω από τη Business School του Harvard: «a social enterprise is any kind of enterprise and undertaking, encompassed by nonprofit organizations, for profit companies or public sector businesses engaged in activities of significant social purpose» (Social Enterprise Knowledge Network, 2001).

¹⁵ Σελ. 20 Μητροσύλη

¹⁶ Προέρχεται από τη δημοσίευση «Η ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχείρησης» του Ιδρύματος Roi Baudouin (1994)

εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος και ακολουθούν στόχους που συνδέονται με το Δημόσιο (Painter, 2006).

Από το 2002 παρατηρείται και στο Ηνωμένο Βασίλειο, μια πολιτική ανάπτυξης των κοινωνικών επιχειρήσεων. Η κυβέρνηση ίδρυσε Τμήμα στο Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας, Περιφερειακές Αντιπροσωπείες, Σχολές Εκπαίδευσης Κοινωνικών Επιχειρηματιών και ευνόησε τη συνεργατική κοινωνική επιχείρηση (Social Enterprise Coalition), η οποία πρότεινε έναν ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης και προέβη στη δημιουργία καταλόγου των πρόσφατων εμπειριών και ώθησε προς την ψήφιση του νόμου του 2004 για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (Community Interest Companies, CIC). Ο ορισμός που έδωσε αφορά μια νέα νομική οντότητα προσανατολισμένη σαφώς στην αγορά η οποία έχει εμπορική δραστηριότητα και παράλληλα εξυπηρετεί κοινωνικούς σκοπούς (Hewitt, 2002).

Οι κοινωνικοί σκοποί ταξινομούνται περαιτέρω ανάλογα με το πεδίο δραστηριοποίησής των κοινωνικών επιχειρήσεων (Gough et al., 2006· Noya, 2006· Nyssens, 2006) σε:

- κοινωνικές επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας (παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, υγείας, πρόνοιας, πολιτισμού, περιβάλλοντος κ.λπ.),
- κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης ατόμων που απειλούνται ή βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού (Work Integration Social Enterprises),
- κοινωνικές επιχειρήσεις τοπικής ανάπτυξης (δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη της κοινότητας),
- επιχειρήσεις ηθικού ή/και αλληλέγγυου εμπορίου (άμεση σύνδεση παραγωγών και καταναλωτών με στόχο την εξασφάλιση ευνοϊκών όρων προμηθειών για τους πρώτους και καλής ποιότητας προϊόντων για τους δεύτερους).

Η κοινωνική επιχείρηση αναπτύσσεται στα πεδία κατάρτιση-επανένταξη μέσα από την εργασία, παραγωγή ή προμήθεια κοινωνικών και άλλων υπηρεσιών ή αγαθών, τοπική ανάπτυξη και οικολογία και ενδιάμεσες δραστηριότητες (ηθικό επεικέες εμπόριο, αποταμίευση και αλληλέγγυα χρηματοδότηση, αλληλέγγυος τουρισμός κ.α.). Μεταξύ αυτών των πεδίων τα όρια δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα.

Σταδιακά δε εμφανίζονται υποκατηγορίες της κοινωνικής επιχείρησης με σημαντικότερη την έννοια της κοινωνικής επιχείρησης ένταξης (EIS, WISE).

Η κοινωνική επιχείρηση ένταξης είναι ένα πολύτιμο μέτρο κοινωνικής πολιτικής, γιατί αφενός ενσωματώνει περιθωριοποιημένα πρόσωπα στην αγορά εργασίας, αφετέρου αποτελεί ένα μέσο καταπολέμησης και πρόληψης του κοινωνικού αποκλεισμού. Η κοινωνική επιχείρηση ένταξης έχει αναπτυχθεί σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στα κράτη-μέλη της ΕΕ και διαφοροποιείται σε πολλά σημεία, σε σχέση με τη νομική της μορφή, το οργανωτικό της σχήμα, την πηγή χρηματοδότησης, τη

μορφή απασχόλησης, τη σημασία της κατάρτισης κ.α.¹⁷

Συμπερασματικά, παρότι δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ακολουθείται μια ενιαία προσέγγιση (εοκε σελ 27), οι κοινωνικές επιχειρήσεις εμφανίζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Τα οικονομικά τους χαρακτηριστικά είναι η συνεχής δραστηριότητα παραγωγής αγαθών και/ή υπηρεσιών, ο ανεπτυγμένος βαθμός αυτονομίας, η σημασία ανάληψης οικονομικού ρίσκου και το μίνιμουμ επίπεδο ανταποδοτικής απασχόλησης. Τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά είναι ο σαφής στόχος παροχής υπηρεσίας στην κοινότητα, η προερχόμενη πρωτοβουλία από μια ομάδα πολιτών, η αποφασιστική εξουσία, που στηρίζεται στην αρχή «ένα μέλος, μια φωνή» και όχι στην κατοχή κεφαλαίου, η συμμετοχική δημοκρατική δυναμική και ο περιορισμός της διανομής των κερδών. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να αναγνωρίσουν ως κοινωνικές επιχειρήσεις παλαιότερες οργανώσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, που εμφανίζουν μια νέα δυναμική και προσδιορίζουν περισσότερο τον ιδεατό-τύπο της κοινωνικής επιχείρησης (Defourny, 2004, σ. 16-18).

2.2 Η θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής οικονομίας και τα διακυβεύματα αυτής

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Υπογραμμίζεται εκ προοιμίου ότι υπό τον όρο κοινωνική επιχείρηση στη βιβλιογραφία και σε θεσμικά κείμενα (με κανονιστικό ή και όχι περιεχόμενο) συναθροίζονται πολλές και διαφορετικές πραγματικότητες και διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων διασταυρώνεται με την κοινωνική οικονομία (Drapperi, 2010 από Νικολόπουλο-Καπογιάννη, 2014).

Στον ευρωπαϊκό χώρο, παρότι η προσέγγιση δεν είναι ενιαία (εοκε σελ 27), οι κοινωνικές επιχειρήσεις τοποθετούνται εντός της κοινωνικής οικονομίας και περιλαμβάνουν όλα τα μορφώματα που με την ανάδυσή τους θολώνουν τα όρια ανάμεσα σε δύο διακριτές οικογένειες οργανώσεων: τις ΜΚΟ, που σταδιακά αναπτύσσουν παραγωγική δραστηριότητα, και τους συνεταιρισμούς, που αρχίζουν να

¹⁷ Βέλγιο: Επιχειρήσεις Επαγγελματικής Ένταξης και Κοινωνικά Εργαστήρια,, Γαλλία: Επιχειρήσεις Επαγγελματικής Ένταξης και Γραφεία Ανάπτυξης της Γειτονιάς Δανία: Συνεταιρισμοί Δραστηριότητας και Κοινοτικής Ανάπτυξης, Ελλάδα: Συνεταιρισμοί γυναικών, Αστικοί Συνεταιρισμοί Ειδικού Σκοπού, Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.ΣΠΕ), Ηνωμένο Βασίλειο: Κοινοτικές Επιχειρήσεις, Ιρλανδία: Κοινωνικές Οργανώσεις και Τοπική Ανάπτυξη, Ισπανία: Ενώσεις και Συνεταιρισμοί Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (incluir), Ιταλία: Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί τύπου Β, Πορτογαλία: Συνεταιρισμοί Ένταξης των Περιθωριοποιημένων Προσώπων Σουηδία: Τοπικά γραφεία για τη Συνεταιριστική Ανάπτυξη (LKU), Φιλανδία: Συνεταιρισμοί Εργασίας.

απευθύνονται και σε άλλες ομάδες πέρα από τα εργαζόμενα μέλη τους (Defourny, 2001· Derfourny and Nyssens, 2006· Defourny and Nyssens, 2008 από Αδάμ, 2010).

Συγκεκριμένα και σύμφωνα με τη μελέτη του Σιριεκ για λογαριασμό της ΕΟΚΕ¹⁸, οι κανονιστικές διατάξεις που διέπουν τους φορείς κοινωνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπουν τρία είδη αναγνώρισης στον συγκεκριμένο τομέα, ενώ σημειώνεται ότι οι διάφορες μορφές της κοινωνικής οικονομίας δεν είναι πάντα επαρκώς θεσμοθετημένες στους τρεις παρακάτω τομείς (ΕΟΚΕ):

1) ρητή αναγνώριση εκ μέρους των δημόσιων αρχών της διαφορετικής ταυτότητας των οργανώσεων αυτών, οι οποίες απαιτούν ιδιαίτερη μεταχείριση. Από την άποψη αυτή, στόχος του νομικού συστήματος είναι η θεσμική καθιέρωσή τους ως ιδιωτικών φορέων¹⁹.

2) αναγνώριση της ικανότητας και της ελευθερίας των εν λόγω οργανώσεων να δραστηριοποιούνται σε οποιονδήποτε τομέα κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας·

3) αναγνώριση του διαπραγματευτικού τους ρόλου κατά τη διαδικασία κατάρτισης και εφαρμογής των δημόσιων πολιτικών, βάσει του οποίου θεωρούνται φορείς συναπόφασης και συνεκτέλεσης των πολιτικών.

Πιο συγκεκριμένα, λοιπόν, η καταγραφή της θεσμικής εξέλιξης οφείλει να διαρθρωθεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά στην καταγραφή των νομικών προσώπων, που χαρακτηρίζονται ως “παραδοσιακοί φορείς της κοινωνικής οικονομίας²⁰” (που υπάγονται στην κοινωνική οικονομία, ήδη από την πρώτη κλασσική φάση ανάπτυξής της, όπως αυτή αναλύθηκε παραπάνω), που όπως προαναφέρθηκε αφορά σε συνεταιρισμούς²¹, αλληλοσφαιλιστικές εταιρίες, ιδρύματα και ενώσεις. Το δεύτερο αφορά στην καταγραφή καθεαυτής της νομικής αναγνώρισης της κοινωνικής οικονομίας ή του καθεστώτος των κοινωνικών επιχειρήσεων.

¹⁸ Σελ.40 ΕΟΚΕ

¹⁹ Όσον αφορά το πρώτο σημείο, δεν αναγνωρίζονται όλες οι μορφές της κοινωνικής οικονομίας στον ίδιο βαθμό από τα νομικά συστήματα των διαφόρων χωρών της ΕΕ.

²⁰ file:///Users/elenikalimeri/Downloads/KEBC12002ELC_002.pdf, σελ.22

²¹ Ο συνεταιρισμός είναι μια «αυτόνομη ένωση προσώπων, τα οποία συνεταιρίζονται οικει- οθελώς, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις κοινές τους οικονομικές, κοινωνικές και πολι- τιστικές ανάγκες και επιδιώξεις, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης» (Διεθνής Συνεταιριστική Ένωση – ICA, 1995). Αυτός ο ορισμός υιοθετήθηκε και από τη σύσταση 193/2002 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ), όπως και παραπάνω σελ. 22

2.2.1. Η θεσμική εξέλιξη των παραδοσιακών φορέων της κοινωνικής οικονομίας

Ως προς το πρώτο επίπεδο, στην περίπτωση των συνεταιρισμών –που αναγνωρίζονται ρητά ως ειδικός τύπος εταιρείας στο άρθρο 58 της Συνθήκης της Ρώμης, αλλά και στα συντάγματα διαφόρων κρατών μελών, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Πορτογαλίας και της Ισπανίας– παρά την ύπαρξη ρυθμιστικού πλαισίου εντός του οποίου μπορούν να λειτουργούν και το οποίο εγγυάται τόσο τα δικαιώματα των μελών τους όσο και τα δικαιώματα τρίτων, δεν υπάρχει πάντα ειδική νομοθεσία σε εθνικό επίπεδο, η οποία να ρυθμίζει όλους τους συνεταιρισμούς.

Σε κάθε περίπτωση, οι νομοθεσίες των ευρωπαϊκών κρατών για τους συνεταιρισμούς, ως κατεξοχήν επιχειρηματικές δραστηριότητες της κοινωνικής οικονομίας, ταξινομούνται σχηματικά στην έρευνα της Μητροσύλη (2008) σε τρεις κυρίως ομάδες:

- την κεντροευρωπαϊκή, στην οποία εντάσσονται οι Γερμανία, Αυστρία, Ελβετία, Ολλανδία,
- τη λατινική, στην οποία ανήκουν οι Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Ισπανία, Πορτογαλία
- την αγγλική και τη σκανδιναβική, όπου η τελευταία δε διαθέτει, όμως, ειδική νομοθεσία, αλλά οι συνεταιριστικές της δραστηριότητες διαμορφώνονται κυρίως με βάση τα καταστατικά τους.

Επισημαίνεται, ήδη από αυτό το σημείο, ότι η προαναφερθείσα ομαδοποίηση δεν εφαρμόζεται στην περίπτωση των κοινωνικών επιχειρήσεων, εφόσον για αυτές διαμορφώνονται, *sui generis*, νομικά πρόσωπα, με αρκετές αποκλίσεις από την πρωτότυπη αρχική νομική μορφή.

Πιο συγκεκριμένα, 24 από τις 29 χώρες (με τις εξαιρέσεις της Τσέχικης Δημοκρατίας, της Ιρλανδίας, της Σλοβενίας και του Ην. Βασιλείου) διαθέτουν γενική νομοθεσία για τους συνεταιρισμούς και από αυτές η Ισπανία, η Ιταλία και η Γαλλία²² κρίθηκε (από τη μελέτη της εοκε, σελ 41) πως πάσχουν από

²² Κατά το γαλλικό δίκαιο, οι συνεταιρισμοί διέπονται από το γενικό νόμο 47/1947, που τροποποιήθηκε ριζικά με το νόμο 92-643/1992 σχετικά με τον εκσυγχρονισμό των συνεταιριστικών επιχειρήσεων. Επίσης, συγκεκριμένες μορφές συνεταιρισμών (συνεταιρισμοί καταναλωτών, οικοδομικοί συνεταιρισμοί, παραγωγικοί συνεταιρισμοί, συνεταιριστικές επιχειρήσεις κ.α.), ρυθμίζονται από ειδικούς νόμους, καθώς και επικουρικά από διατάξεις του κοινού δικαίου των εταιριών, αφού οι συνεταιρισμοί έχουν στοιχεία αστικής ή εμπορικής εταιρίας (Κιντής σ. 80). Ο γενικός νόμος 47/1997 δεν θεσπίζει νομική μορφή για τις συνεταιριστικές επιχειρήσεις. Αντίθετα οι ειδικοί νόμοι καθορίζουν συγκεκριμένα το νομικό τύπο του συνεταιρισμού. Πιο συγκεκριμένα, οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και οι ενώσεις τους αποτελούν ξεχωριστή νομική προσωπικότητα και ρυθμίζονται ειδικά (Δ/μα της 81- 277/18.3.1981 και 91-5/31.1.1991). Οι συνεταιρισμοί είναι εταιρείες που αποσκοπούν στην εξασφάλιση οικονομικού οφέλους για τα μέλη τους μέσω της κοινής προσπάθειας και οι εταίροι είναι δυνατόν να είναι και εργαζόμενοι στην υπηρεσία του συνεταιρισμού και πελάτες του. Οι συνεταιρισμοί έχουν μεταβλητό αριθμό μελών και κεφάλαιο. Προβλέπεται, επίσης, ότι μπορεί να έχουν μέλη επενδυτές, με καθορισμένο

νομοθετικό πληθωρισμό, διαθέτοντας διάφορους νόμους ανάλογα με το είδος του συνεταιρισμού και το επίπεδο διοίκησης (κρατική και περιφερειακή). Αντιθέτως χώρες, όπως η Δανία, η Τσεχική Δημοκρατία και το Ηνωμένο Βασίλειο²³ δεν διαθέτουν γενική νομοθεσία για τους συνεταιρισμούς, αν και υπάρχουν νόμοι που αφορούν ειδικούς τύπους συνεταιρισμών, όπως οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί στην περίπτωση της Δανίας, ή οι πιστωτικοί συνεταιρισμοί ή οι πιστωτικές ενώσεις στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Τσεχική Δημοκρατία. Σε ακόμα λιγότερες χώρες έχει θεσμοθετηθεί ειδική φορολογική μεταχείριση των συνεταιρισμών (15 από 29), ενώ συχνότερη είναι η ειδική φορολογική μεταχείριση των ενώσεων και των ιδρυμάτων, ενδεχομένως λόγω του μη κερδοσκοπικού τους χαρακτήρα, με αποτέλεσμα οι ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις να μην προσκροούουν στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο προστασίας του ανταγωνισμού.

Η δυσκολία ανάπτυξης διακρατικών συνεργασιών για τους παραδοσιακούς φορείς της κοινωνικής οικονομίας²⁴, που απορρέει από τις διαφορετικές προσεγγίσεις των επιμέρους εθνικών νομοθεσιών, οδήγησε στην υιοθέτηση του Καν.(ΕΚ) 1435/2003 του Συμβουλίου για το καταστατικό της ευρωπαϊκής συνεταιριστικής εταιρίας (SCE, Επίσημη Εφημερίδα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 207/8/2003), καθώς και την Οδηγία 2003/72/ΕΚ σχετικά με τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων κατά τη διεύθυνση ή διοίκηση της SCE. Τόσο ο Κανονισμός όσο και η

ποσοστό ψήφων στη Γ.Σ. Τα μεν φυσικά πρόσωπα μπορεί να διαθέτουν έως 35% των ψήφων στη Γ.Σ., τα δε άλλα νομικά πρόσωπα-συνεταιρισμοί έως 49% των ψήφων στη Γ.Σ.. Ενδιαφέρουσα ρύθμιση είναι ότι οι συνεταιριστικές μερίδες αποδίδουν περιορισμένο τόκο και είναι δυνατή διανομή κερδών, μετά από την αφαίρεση των προβλεπόμενων αποθεματικών, ανάλογα με τη συμμετοχή κάθε εταίρου στη συνεταιριστική επιχείρηση. Οι συνεταιρισμοί διοικούνται δημοκρατικά και υπόκεινται ως προ το σύννομο της λειτουργίας τους σε κρατικό έλεγχο.

²³ Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι οργανώσεις κοινωνικής οικονομίας μπορούν να λάβουν διάφορες νομικές μορφές, καθώς το αγγλικό δίκαιο δεν έχει κωδικοποιημένη μορφή και είναι σαφώς πιο ελαστικό από άλλες έννοιες του ηπειρωτικού δικαίου. Η Industrial and Provident Society Act (IPA), όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια, ρυθμίζει από το 1852 και ύστερα τους συνεταιρισμούς και άλλες ενώσεις προσώπων που έχουν σκοπό την εξυπηρέτηση του συνόλου. (Charities, Building Constructions κ.α. οργανώσεις). Συνεταιρισμοί μπορεί να συσταθούν και με βάση τη νομοθεσία για τις εταιρίες (Companies Act 1948), αφήνοντας τη δυνατότητα στο καταστατικό να εισαγάγει χαρακτηριστικά στοιχεία του συνεταιρισμού. Επίσης, συνεταιρισμοί μπορεί να συσταθούν και ως σωματεία τα οποία ασκούν επιχειρηματικές δραστηριότητες χωρίς κέρδη. Πάντως, έχουν εκδοθεί ειδικοί νόμοι για τους συνεταιρισμούς που αφορούν συγκεκριμένα θέματα, αλλά δεν αναφέρονται σε οργανωτικά ζητήματα (Κιντής σ.83-84). Οι συνεταιρισμοί είναι γνήσιοι και απολαμβάνουν ορισμένα προνόμια, όταν σύμφωνα με την Industrial και Provident Society Act, είναι εγγραμμένοι στο Μητρώο (Registry). Για να επιτευχθεί αυτή η εγγραφή απαιτούνται να πληρούνται ιδιαίτερες αρχές που χαρακτηρίζουν τους συνεταιρισμούς.

²⁴ Όπως επισημάνθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε έγγραφο της, το 2003 (σελ. 33, Μητροσύλη, 2008

Οδηγία προβλέφθηκε να εφαρμοστούν από τον Αύγουστο του 2006. Σε επίπεδο δε κρατών μελών δεν κρίθηκε αναγκαίο να μεταβληθεί το εθνικό δίκαιο.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία αποσκοπεί κυρίως στην ικανοποίηση των αναγκών των μελών της, αλλά μπορεί επίσης να στοχεύει στην ανάπτυξη των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων τους (όπως προμήθεια αγαθών ή υπηρεσιών, εκτέλεση εργασιών, συμμετοχή στις οικονομικές δραστηριότητες της SCE ή και εθνικών συνεταιρισμών κ.α.) (άρθρο 1 παρ. 3 Καν.(ΕΚ) 1435/2003). Οργανώνεται και λειτουργεί στη βάση των παρακάτω ιδίων αρχών:

- Κάθε μέλος επωφελείται από τις δραστηριότητές της, ανάλογα με τη συμμετοχή του. Μη μέλη μπορεί να συμμετέχουν, εφόσον προβλέπεται από το καταστατικό.
- Τα μέλη της είναι καταναλωτές, εργαζόμενοι ή προμηθευτές ή συμμετέχουν με άλλο τρόπο στις δραστηριότητές της
- Προβλέπεται δίκαιη κατανομή του ελέγχου μεταξύ των μελών. Επίσης είναι δυνατό να υπάρχει σταθμισμένη ψηφοφορία, σε σχέση με την εισφορά κάθε μέλους
- Προβλέπεται περιορισμένος τοκισμός του δανειακού κεφαλαίου και των κεφαλαιουχικών μεριδίων
- Η διανομή κερδών γίνεται ανάλογα με τις δραστηριότητες της SCE
 - Η απόκτηση της ιδιότητας του μέλους γίνεται χωρίς τεχνητά εμπόδια
 - Ισχύει η αρχή της αφιλοκερδούς διανομής
 - Προβλέπεται η άρση των νομικών και διοικητικών εμποδίων προς όφελος διασυνοριακών συνεργασιών στο σύνολο ή σε τμήμα του Κοινοτικού εδάφους.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία είναι νομικό πρόσωπο του κοινοτικού δικαίου. Είναι εταιρία με νομική προσωπικότητα και συστήνεται από φυσικά πρόσωπα ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, που διαμένουν ή έχουν την έδρα τους σε δύο τουλάχιστον κράτη μέλη της ΕΕ και/ή διέπονται από το δίκαιο κράτους μέλους. Επίσης, η σύστασή της είναι δυνατή διαμέσου της συγχώνευσης δύο συνεταιρισμών που προϋπάρχουν ή της μετατροπής ενός εθνικού συνεταιρισμού σε SCE, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη λύση του, υπό την προϋπόθεση ότι ο συνεταιρισμός έχει την έδρα του και την κεντρική του διοίκηση σε ένα κράτος και εγκατάσταση ή θυγατρική σε άλλο κράτος (άρθρο 2 Καν.(ΕΚ) 1435/2003). Η SCE έχει μεταβλητό αριθμό μελών και κεφαλαίου, ώστε να παραμένει ανοικτή εταιρία.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία απαιτεί ελάχιστο κεφάλαιο για την ίδρυσή της, ύψους 30.000 EUR. Το κεφάλαιό της εκφράζεται σε εθνικό νόμισμα ή σε ευρώ και διαιρείται σε μερίδες. Σε περίπτωση που το εθνικό δίκαιο της καταστατικής έδρας της SCE προβλέπει υψηλότερο κεφάλαιο μερίδων για ορισμένες δραστηριότητες νομικών οντοτήτων (νομικών προσώπων), τότε ισχύει αυτό, ως ελάχιστο κεφάλαιο. Επίσης, το καταστατικό ορίζει το ποσό κάτω από το οποίο δεν μπορεί να μειωθεί το κεφάλαιο μερίδων κατά την ανάληψη εισφορών, που δεν μπορεί να είναι μικρότερο των 30.000 Ευρώ (άρθρο 3 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Το καταβληθέν κεφάλαιο διαιρείται σε μερίδια και το καταστατικό δύναται να προβλέπει διάφορες κατηγορίες μερίδων που παρέχουν ανάλογα δικαιώματα σχετικά με τη διανομή του πλεονάσματος. Κατά συνέπεια, ίδια δικαιώματα απαρτίζουν μια κατηγορία. Τα μερίδια είναι ονομαστικά και η ονομαστική τους αξία είναι ίδια για κάθε κατηγορία οριζόμενη στο καταστατικό. Προκειμένου περί χρηματικών εισφορών, η αξία των μεριδίων καταβάλλεται σε ποσοστό 27% κατά την ημέρα εγγραφής, το υπόλοιπο πρέπει να καταβληθεί σε πέντε χρόνια, εκτός αν το καταστατικό προβλέπει βραχύτερο χρόνο. Η αξία των μεριδίων που εκδίδονται σε αντάλλαγμα εισφορών σε είδος καταβάλλεται ολοσχερώς κατά την ημέρα κάλυψης του κεφαλαίου. Το καταστατικό ρυθμίζει τον ελάχιστο αριθμό μερίδων για την απόκτηση της ιδιότητας του μέλους (άρθρο 4 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Ο ευρωπαϊκός νομοθέτης, εκτός από τα μερίδια, υιοθετεί νέα μέσα χρηματοδότησης για την επίλυση του χρηματοοικονομικού ζητήματος. Ορίζει ότι μπορεί το καταστατικό να προβλέπει, εάν επιτρέπεται από το εθνικό δίκαιο της καταστατικής έδρας της SCE, μέλη μη χρήστες- επενδυτές με δικαίωμα ψήφου (μέχρι 25% των συνολικών δικαιωμάτων ψήφου). Επίσης, μπορεί να επιτρέπεται στο καταστατικό η έκδοση τίτλων (εκτός των μεριδίων) ή ομολόγων, που καλύπτονται από μέλη ή τρίτους, χωρίς δικαίωμα ψήφου των κατόχων, αλλά οι κάτοχοι τίτλων ή ομολόγων απολαμβάνουν ειδικών προνομίων (άρθρο 64 Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Ο Κανονισμός προβλέπει την περιορισμένη ευθύνη των μελών του, μέχρι ποσού που ορίζεται στο καταστατικό της SCE, που ωστόσο δεν είναι κατώτερο της συνεταιριστικής του μερίδας.

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία διοικείται από τη γενική συνέλευση και επαφίεται στον ορισμό του καταστατικού της η περαιτέρω επιλογή του δυαδικού ή μονιστικού συστήματος (άρθρο 36 Καν.(ΕΚ) 1435/2003), υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του εθνικού δικαίου της καταστατικής έδρας της SCE. Σε περίπτωση υιοθέτησης του δυαδικού συστήματος προβλέπονται δύο επιπλέον της γενικής συνέλευσης όργανα, ένα διευθυντικό που εκλέγεται και ελέγχεται από το εποπτικό όργανο και ένα εποπτικό που διορίζεται από τη γενική συνέλευση, ενώ σε περίπτωση επιλογής του μονιστικού συστήματος ορίζεται ένα διοικητικό όργανο που διορίζεται από τη γενική συνέλευση (άρθρο 37 επομ. Καν.(ΕΚ) 1435/2003).

Για τη σύστασή της απαιτείται ιδρυτική πράξη και καθαυτό καταστατικό τα οποία συνήθως είναι ενσωματωμένα στην αυτή πράξη. Το καταστατικό καταρτίζεται εγγράφως και υπογράφεται από τα ιδρυτικά μέλη, ακολουθώντας τις διατάξεις του εθνικού δικαίου περί συνεταιρισμών της καταστατικής έδρας της SCE. Οι πράξεις καταχώρισης και δημοσίευσης γίνονται σε Μητρώο του ανωτέρω κράτους μέλους και σύμφωνα με τη νομοθεσία περί ανωνύμων εταιριών. Παράλληλα απαιτείται δημοσίευση στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Η καταχώριση πραγματοποιείται, αν συνάδει με τις ρυθμίσεις της οδηγίας. Από την καταχώρησή της στο Μητρώο, η SCE αποκτά νομική προσωπικότητα (άρθρο 11 -13).

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία ρυθμίζεται από τον Κανονισμό (Ε.Κ.) που έχει απ' ευθείας εφαρμογή στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών και από το καταστατικό της, όταν υπάρχει ρητή πρόβλεψη στον παραπάνω Κανονισμό. Σε ορισμένα θέματα ο ευρωπαϊκός νομοθέτης παραπέμπει συμπληρωματικά στο εθνικό δίκαιο, σε ρυθμίσεις προς εφαρμογή κοινοτικών μέτρων για τις SCE, στη συνεταιριστική νομοθεσία που εφαρμόζεται σε συνεταιρισμό που έχει συσταθεί κατά το δίκαιο κράτους μέλους της καταστατικής έδρας της SCE και στις διατάξεις του καταστατικού όπου απαιτούνται και για την εφαρμογή τους επί συνεταιρισμών που έχουν συσταθεί κατά το δίκαιο κράτους μέλους της καταστατικής έδρας της SCE (άρθρο 8).

Η ευρωπαϊκή συνεταιριστική εταιρία είναι ένα σημαντικό βήμα για τη διασυνοριακή συνεργασία και ανάπτυξη επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας, συνεταιρισμών, κοινωνικών επιχειρήσεων και άλλων μορφών επιχειρηματικής δραστηριότητας. Διατηρεί τις συνεταιριστικές αρχές, όπως η αρχή της δημοκρατικής οργάνωσης «ένα πρόσωπο μία ψήφος» που εμπλουτίζεται με τη δυνατή πρόβλεψη στο καταστατικό της οριοθετημένης πολλαπλής ψήφου, η αρχή του ελέγχου και η συμμετοχή στη διανομή των καθαρών κερδών της οικονομικής χρήσης με βάση την αρχή της ισότητας/ισοτιμίας (equitable basis). Επιπλέον, ο Κανονισμός θεσπίζει ορισμένα κεφαλαιουχικά στοιχεία, δίνοντάς δυνατότητες στην SCE να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του ανταγωνισμού και της ελεύθερης αγοράς προς όφελος του θεσμού της κοινωνικής οικονομίας.

2.2.2 Η θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής επιχείρησης

Αν και η Κοινωνική Οικονομία αποτελεί θεσμό του γαλλικού δικαίου ήδη από το 1981²⁵, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, διάφορες ευρωπαϊκές χώρες έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στην κατάρτιση νόμων που αφορούσαν την κοινωνική οικονομία. κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής έλαβαν χώρα

²⁵Ο τότε υπουργός Σχεδιασμού και Χωροταξίας και επιφορτισμένος με την Κοινωνική Οικονομία με διάταγμα ορίζει την Κοινωνική Οικονομία ως το σύνολο που απαρτίζεται από συνεταιρισμούς, ταμεία αλληλοβοήθειας και ενώσεις (Jeantet, 2006, σ. 43).

εξαιρετικά ένθερμες συζητήσεις σχετικά με την έννοια και τον ορισμό, το αντικείμενο της νομοθεσίας και των πολιτικών που στόχευαν στην υποστήριξη του εν λόγω κοινωνικού τομέα (ΕΟΚΕ, σελ 45).

Και σε αυτό το επίπεδο θα μπορούσαν να γίνουν δύο διαχωρισμοί. Ο πρώτος αφορά στη θεσμοθέτηση του νομικού προσώπου της κοινωνικής επιχείρησης και ο δεύτερος (και χρονικά ύστερος) αφορά στη θεσμοθέτηση νόμων που οριοθετούν τη δραστηριότητα του τρίτου οικονομικού φαινομένου.

2.2.3. Η θεσμική εξέλιξη της Κοινωνικής Επιχείρησης στις χώρες της Ευρώπης

Η έννοια της κοινωνικής επιχείρησης αλληλοεπικαλύπτεται με τους παραδοσιακούς οργανισμούς κοινωνικής οικονομίας και διατρέχει διάφορες νομικές μορφές, καθώς μια οντότητα που λειτουργεί ως κοινωνική επιχείρηση μπορεί να επιλέξει να καταχωρηθεί ως ένωση, συνεταιρισμός, φιλανθρωπικό ίδρυμα κτλ., ως ιδιωτική επιχείρηση, ή με μια από τις ειδικές μορφές που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των εθνικών νομοθεσιών. Εκείνο που διακρίνει τις κοινωνικές επιχειρήσεις από τις παραδοσιακές ενώσεις ή τα φιλανθρωπικά ιδρύματα είναι ότι κερδίζουν σημαντικό ποσοστό του εισοδήματός τους μέσω εμπορικών συναλλαγών, αντί να εξαρτώνται από επιχορηγήσεις ή δωρεές. Αν και οι γνώμες ποικίλλουν ως προς το ιδανικό ορόσημο, αυτό που κάποιες φορές χρησιμοποιείται για την ιδιότητα της κοινωνικής επιχείρησης είναι τα κέρδη της να αποτελούν τουλάχιστον το 50 % του κύκλου εργασιών της. Σε κάθε περίπτωση, εξέχουσα θέση στη λειτουργία της έχει ο κοινωνικός σκοπός, ένδειξη του οποίου είναι η επανεπένδυση του μεγαλύτερου μέρους των ενδεχόμενων κερδών ή η αξιοποίησή τους με άλλον τρόπο για την εκπλήρωσή του²⁶.

Η περίπτωση της Ιταλίας

Ο νόμος 381/1991 όρισε δύο μορφές κοινωνικών συνεταιρισμών, τους τύπου Α και τους τύπου Β:

α) Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α έχουν σκοπό την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στους τομείς της πρόνοιας (κοινωνικο-εκπαιδευτικό πεδίο) και της υγείας, σε άτομα ή ομάδες που βρίσκονται σε μη προνομιακή θέση και αναπτύσσουν κυρίως μη εμπορικές δραστηριότητες σε τομείς που υπάγονταν παλαιότερα στην αρμοδιότητα του δημοσίου συστήματος. Οι αποδέκτες των αγαθών και υπηρεσιών είναι εταίροι από την τοπική κοινωνία, οι κάτοικοι της περιοχής και κυρίως αυτοί που είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι και βρίσκονται σε δυσκολία. (Lamiceli, 2006). Επί της ουσίας, διαχειρίζονται κέντρα κοινωνικής φροντίδας, ξενώνες, υπηρεσίες κατ' οίκον βοήθειας, φροντίδα ηλικιωμένων κ.α.

β) Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β είναι καταξοχόν κοινωνικές επιχειρήσεις κοινωνικής και

²⁶ Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, Οδηγός για την Κοινωνική Ευρώπη, Τεύχος 4, 2013, σελ 31, 32

επαγγελματικής ένταξης (ESI) προσώπων που βρίσκονται σε μειονεκτική ή περιθωριακή θέση²⁷ και γι' αυτό τουλάχιστον το 30% των εργαζομένων τους προέρχεται από αυτές τις ομάδες. Η σκοπιμότητά τους, πέραν της ένταξης επεκτείνεται στην οικονομική παραγωγή μέσα από αγροτικές, βιομηχανικές, βιοτεχνικές εργασίες και δραστηριότητες υπηρεσιών. Παρέχουν τόσο κατάρτιση όσο και απασχόληση σε πρόσωπα μέσα από συνεταιριστικές επιχειρήσεις που είναι οργανωμένες σε δίκτυα και υποστηρίζονται από το κράτος και άλλες δημόσιες αρχές, καθώς και από την εθελοντική συνεισφορά των κατοίκων (www.globenet.org/horizon-local).

Ενώ οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Α έχουν τις ρίζες τους στην παράδοση του κοινωνικού καθολικισμού, πριν τη συγκρότηση του Κράτους Πρόνοιας, οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β έλκουν την καταγωγή τους «στις οργανώσεις και κινήματα προαγωγής των κοινωνικών δικαιωμάτων και της ιδιότητας του πολίτη που είναι ευνοϊκά απέναντι σε πολιτικές και υπηρεσίες μιας παγκόσμιας ευημερίας» κι εντάσσουν στη λογική τους χαρακτηριστικά από το εργατικό, συνδικαλιστικό και πολιτικό κίνημα, υιοθετώντας μια φιλοσοφία πολυδιάστατης αμοιβαιότητας (Gardin σ. 71 από σελ 38 Μητροσύλη, 2008)

Ο νόμος αφήνει στο καταστατικό τη δυνατότητα πρόβλεψης, εγγραφής «μελών εθελοντών που έχουν μια μερίδα εθελοντή», υπό την προϋπόθεση ότι ο αριθμός τους δεν είναι μεγαλύτερος από το ήμισυ του συνολικού αριθμού των συνεταιριών που είναι κατά πλειοψηφία οι εργαζόμενοι του κοινωνικού συνεταιρισμού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η οργάνωση των κοινωνικών συνεταιρισμών σε δίκτυα, τα οποία δρουν αλληλέγγυα (ακόμη και σε επίπεδο οικονομικών ανταλλαγών) και έχουν ως στρατηγική τη δυναμική τους ανάπτυξη. Έτσι, οργανώνονται σε επαρχιακά consortiums και σχηματίζουν περαιτέρω ένα εθνικό consortium. Με αυτόν τον τρόπο, τη δημιουργία νέου συνεταιρισμού και τη συνεργασία, επιλύουν το ζήτημα της γιγάντωσης ενός συνεταιρισμού.

Από την άλλη μεριά, το κράτος μπορεί να ρυθμίσει ευνοϊκά, με όρους δημοσίας αγοράς την επιχειρηματική δραστηριότητα των κοινωνικών συνεταιρισμών, καθώς και σε ορισμένες περιφέρειες (regions) είναι δυνατόν να τύχουν διευκολύνσεων από τα κοινωνικά βάρη λόγω του καταστατικού τους. Αυτή η κρατική αντιμετώπιση μπορεί να δημιουργεί εξαρτήσεις απέναντι στο κράτος και στην τοπική αυτοδιοίκηση, αφού συντελείται μια βαθμιαία αποδέσμευση του κοινωνικού κράτους, που αφήνει καθημερινά δραστηριότητες στους συνεταιρισμούς. Πάντως, οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί αναδιανέμουν όχι μόνο αγαθά και υπηρεσίες, αλλά και εξουσίες, βοηθούν στην ανάπτυξη της υποκειμενικότητας και της μοναδικότητας των προσώπων καθώς και στη συμμετοχή των προσώπων στην κοινωνική ζωή (Gardin, σ. 72).

²⁷ Αυτά τα πρόσωπα μπορεί είναι τοξικομανείς, αλκοολικοί, κρατούμενοι, ανάπηροι, ψυχιατρικοί ασθενείς και ανήλικοι με αποκλίνουσα συμπεριφορά.

Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί έχουν στόχο το γενικό συμφέρον της κοινότητας, την πρόοδο του ανθρώπου και την ενσωμάτωση των πολιτών, και χωρίς να είναι προσανατολισμένοι αποκλειστικά στο κέρδος, μπορούν να διανέμουν περιορισμένα κέρδη. Λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς με βάση την αρχή της αλληλεγγύης. Πρόκειται για μηχανισμοί εκπαίδευσης και κοινωνικής ανάπτυξης, προσαρμοσμένοι στις ανάγκες διαφορετικών κατηγοριών μελών και εργαζομένων, ακολουθούν τις συνεταιριστικές αρχές της δημοκρατίας, της συμμετοχής και της υπεροχής του προσώπου και η λειτουργία τους θεωρείται αποτελεσματική και επιτυχημένη.

Λίγα χρόνια αργότερα, με το νόμο 118/2005 παρέχεται στην ιταλική έννομη τάξη ο ορισμός της κοινωνικής επιχείρησης. Σύμφωνα με αυτόν, οποιοδήποτε μη κερδοσκοπικό²⁸ νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου (ένωση προσώπων ή περιουσίας, σωματείο, ίδρυμα, συνεταιρισμός, μη συνεταιριστική εταιρία), μπορεί να αποκτήσει την ιδιότητα αυτή εφόσον η οικονομική δραστηριότητα που αναπτύσσει είναι κοινωφελούς σκοπού, ο οποίος δεν περιορίζεται αποκλειστικά στα συνεργαζόμενα μέλη (Lamiceli, 2006).

Ο ιταλός νομοθέτης καθορίζει τον κοινωφελή σκοπό των παραγόμενων [ροϊόντων ή προσφερόμενων υπηρεσιών σε συγκεκριμένους τομείς, όπως η επαγγελματική ένταξη, η κοινωνική βοήθεια, η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση, η προστασία του οικοσυστήματος και του περιβάλλοντος, η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η πανεπιστημιακή και μεταπανεπιστημιακή εκπαίδευση, καθώς και οι δραστηριότητες των δικτύων και των οργανώσεων που συνεργάζονται με κοινωνικές επιχειρήσεις. Τέλος, στους εργαζόμενους σε αυτές εφαρμόζονται οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας και περιορίζεται η εθελοντική εργασία στο 50% των απασχολούμενων (Loi no 118/2005, άρθρο 3 επομ. Δ/μα Απριλίου 2006, www.Esfin-ides.com).

Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Βελγικό δίκαιο (1995, 1999): Η Εταιρία Κοινωνικής Σκοπιμότητας (νόμος 13/4/1995)

Στο Βέλγιο έχουν αναπτυχθεί δύο κατηγορίες νομικών προσώπων. Η πρώτη περιλαμβάνει σωματεία και ενώσεις προσώπων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που εξυπηρετούν κοινωνικούς σκοπούς, χωρίς τη δυνατότητα διεξαγωγής εμπορικών δραστηριοτήτων και η δεύτερη τις κάθε μορφής εμπορικές εταιρίες που ασκούν εμπορικές και βιομηχανικές δραστηριότητες.

Το 1995, ο βέλγος νομοθέτης, με τη θέσπιση της εταιρίας κοινωνικής σκοπιμότητας (άρθρα 661-669 του Κώδικα Εταιριών), επεδίωξε τη δημιουργία της κοινωνικής επιχείρησης, συμφιλώνοντας τις εμπορικές δραστηριότητες με τον κοινωνικό σκοπό. Σύμφωνα με τη ρύθμιση αυτή, κάθε είδους εμπορική εταιρία μπορεί να καθίσταται κοινωνικής σκοπιμότητας, εφόσον ενσωματώσει στο καταστατικό της 9 προϋποθέσεις, όπως για παράδειγμα να μην επιδιώκει τον πλουτισμό των εταίρων

²⁸ Σε περίπτωση λύσης της Εταιρίας, η περιουσία πηγαίνει σε ίδιο εταιρικό σχήμα, ενώ των συνεταιρισμών πηγαίνει καταρχήν σε συνεταιρισμούς.

ή ο κερδοσκοπικός σκοπός είναι περιορισμένος ή ανύπαρκτος, να προσδιορίζονται συγκεκριμένα οι κοινωνικοί σκοποί, η πρόσβαση των εργαζομένων στο κεφάλαιο αποκτάται ένα χρόνο μετά, κ.α.

Ωστόσο, αυτή η ρύθμιση δέχθηκε έντονη κριτική, ως αρμόζουσα κυρίως στους συνεταιρισμούς κι όχι στους λοιπούς εταιρικούς τύπους, ενώ ταυτόχρονα δεν καθορίζει νομικά το εύρος και τα κριτήρια των κοινωνικών σκοπών και δεν επιτρέπει σε κοινωνικούς εταίρους, όπως είναι οι εθελοντές ή και οι χρήστες να συμμετέχουν σε αυτή τη μορφή εταιρίας.

Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Γαλλικό δίκαιο: Η Συνεταιριστική Εταιρία Συλλογικού Συμφέροντος (νόμος 17/7/2001)

Σημαντικό στοιχείο της συγκεκριμένης νομοθετικής παρέμβασης, λαμβάνοντας υπόψη την πλούσια γαλλική συνεταιριστική νομοθεσία, είναι το στοιχείο της πολυεταιρικότητας, δηλαδή της από κοινού συμμετοχής διαφορετικών εμπλεκόμενων μελών, καθώς οι μέχρι τότε ισχύουσες ρυθμίσεις των ενώσεων προσώπων και των συνεταιρισμών δεν προέβλεπαν τη συνεργασία χρηστών, εθελοντών, εργαζομένων, ενίοτε δε και επενδυτών, αν και στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας ήταν δυνατή η σύμπραξη σε Ένωση μεταξύ σωματείων και συνεταιρισμών ή και σωματείων και εμπορικών εταιριών.

Η συνεταιριστική εταιρία συλλογικού συμφέροντος (SCIC), περιβάλλεται τον τύπο των εμπορικών εταιριών (ΑΕ ή ΕΠΕ) και δραστηριοποιείται «στην παραγωγή και την προμήθεια αγαθών και υπηρεσιών που παρουσιάζουν ένα χαρακτήρα κοινωνικής ωφέλειας», η οποία εξακριβώνεται από το νομάρχη, βάσει κριτηρίων όπως η ικανοποίηση αναγκών, η επαγγελματική και κοινωνική επανένταξη, η ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και η προσβασιμότητα σε αγαθά και υπηρεσίες.

Εταίροι της είναι μπορούν να είναι εργαζόμενοι, χρήστες ή πελάτες, εθελοντές, δημόσιες οντότητες, κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που συνεισφέρει με άλλο τρόπο στη συνεταιριστική δραστηριότητα, αλλά σε κάθε περίπτωση το καταστατικό περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεις κατηγορίες εταίρων, μεταξύ των οποίων υποχρεωτικά εργαζόμενους και χρήστες ή πελάτες. Οι παραπάνω κατηγορίες εταίρων μπορούν να ταξινομηθούν σε σώματα με ένα αριθμό ψήφων που δεν ισούται απαραίτητα με τον αριθμό των εταίρων. Ωστόσο ένα σώμα δεν μπορεί να κατέχει πάνω από το 50% ψήφων, ούτε όμως κάτω από 10% . Θεσπίζεται, τέλος, μεγάλη ελευθερία ως προς τη μετατροπή ενώσεων, συνεταιρισμών, και άλλων οργάνωσεων κοινωνικής οικονομίας σε SCIC, ενώ είναι δυνατή και η μετατροπή της SCIC σε άλλη μορφή.

Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις κατά το Αγγλικό δίκαιο: Η Εταιρία Κοινοτικού Συμφέροντος (νόμος του 2004, σε ισχύ από τον Ιούλιο του 2005)

Η social firm (κοινωνική εταιρία) αποτελεί μία μορφή κοινωνικής επιχείρησης, η οποία έχει ως ειδικό κοινωνικό σκοπό την απασχόληση ανθρώπων που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην αγορά

εργασίας (αναπήρων). Οι δραστηριότητες των social firms περιστρέφονται γύρω από τρεις πόλους: επιχείρηση, απασχόληση, εξουσιοδότηση. Οι social firms δεν στοχεύουν στο ατομικό κέρδος. Έχουν καταστατικό ή γραπτές αρχές που οριοθετούν αντικειμενικά τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους-άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση.

Με το νόμο της 28ης Οκτωβρίου του 2004, εισήχθη μία νέα μορφή κοινωνικής επιχείρησης, η εταιρία κοινοτικού συμφέροντος. Η εταιρία αυτή χρησιμοποιεί καθιερωμένους νομικούς τύπους εταιριών περιορισμένης ευθύνης, συγκεντρώνει εμπορευματικές και κοινοτικές δραστηριότητες και οριοθετείται μεταξύ επιχειρηματικότητας και φιλανθρωπίας. Η έννοια της Community (Κοινότητας) έχει διττή σημασία, καθώς μπορεί να περιλάβει τόσο το σύνολο του πληθυσμού που δέχεται υπηρεσίες γενικού συμφέροντος όσο και μία συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού. Σε καμία, όμως, περίπτωση δεν περιλαμβάνει τους ιδρυτές της. Η σύστασή της είναι εύκολη με την ελαστικότητα και ασφάλεια που προσφέρουν τα σχήματα των εταιριών στη Βρετανία, προκύπτουν, ωστόσο, δυσκολίες, κατά κύριο λόγο, στην απόδειξη του κοινοτικού σκοπού της. Παρατηρούμε ότι έχουν θεσπιστεί τέσσερα σημεία που χαρακτηρίζουν το κοινοτικό συμφέρον:

- το θεσπισμένο «κλειδώμα» ενεργητικού και κερδών (assets lock and benefice)
- το τεστ κοινωνικού-συλλογικού συμφέροντος για την εγγραφή τους στο Μητρώο

η ετήσια έκθεση για την εκπλήρωση μέσω της δράσης τους του κοινοτικού σκοπού και της εμπλοκής των συμμετεχόντων μερών

- η επίσημη απόδειξη ότι πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις.

Για μεγαλύτερη αξιοπιστία, τα δικαιολογητικά για την ίδρυση της, και ιδίως τα σημεία που αφορούν το κοινοτικό συμφέρον, εξετάζονται από ειδική υπηρεσία (Regulator's office) και στη συνέχεια εγγράφεται σε ειδικό Μητρώο (Registry of Societies) και πιστοποιείται η σύστασή της. Τα όργανα διοίκησης είναι ο ή οι διαχειριστές και ο γραμματέας. Οι CIC δεν ανήκουν σε κάποιο ειδικό προνομιούχο οικονομικό καθεστώς ως προς τις συναλλαγές τους, ενώ οι εταιρίες με αγαθοεργή σκοπό που μετατρέπονται σε αυτή τη μορφή, χάνουν το προηγούμενο τυχόν προνομιούχο καθεστώς τους. Έχει ποικίλες οικονομικές πηγές, χορηγήσεις, δωρεές, δάνεια από τράπεζες ή άλλα ιδρύματα, κ.α, ενώ υποστηρίζονται και διαμέσου του κρατικού χρηματοδοτικού συστήματος.

Άλλα παραδείγματα_εφαρμογών «κοινωνικής οικονομίας» και «κοινωνικών επιχειρήσεων» στον ευρωπαϊκό χώρο

Στην **Ολλανδία** στο ίδιο μοντέλο οργάνωσης συστήνονται συνοικιακές αναπτυξιακές επιχειρήσεις ή συμπράξεις, με αντικείμενο προσανατολιζόμενο στην προστασία του περιβάλλοντος και στην ποιότητα της ζωής των πολιτών.

Στη **Σουηδία** υπάρχουν κοινωνικοί συνεταιρισμοί στους τομείς της εκπαίδευσης ενηλίκων, της ψυχαγωγίας, του πολιτισμού, της παροχής προσωπικών υπηρεσιών κυρίως σε άτομα με ειδικές ανάγκες.

Το **Φινλανδικό** μοντέλο συστήνει εργατικούς συνεταιρισμούς με σκοπό την παροχή υπηρεσιών κατάρτισης και κοινωνικών υπηρεσιών. Ενισχύουν το αίσθημα του εθελοντισμού και δημιουργούν προϋποθέσεις ενσωμάτωσης κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων για ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Στην **Αυστρία** η κοινωνική οικονομία εμφανίζεται με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και ειδικότερα στη φροντίδα των παιδιών στο σπίτι από υπεύθυνους (child-minder). Το 80% των μελών αυτών των ομάδων είναι κυρίως άτομα με ειδικές ομάδες.

Στην **Ιρλανδία** δημιουργούνται αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί και συνεταιρισμοί για άτομα με ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Σε αυτούς συμμετέχουν ποικίλοι εταίροι, όπως ΜΚΟ, κοινωνικές επιχειρήσεις, πιστωτικές ενώσεις, τοπικοί αναπτυξιακοί οργανισμοί.

Στο **Λουξεμβούργο** έχουν συσταθεί οργανισμοί ενσωμάτωσης μέσω οικονομικών δραστηριοτήτων με στόχο την ένταξη γυναικών και μακροχρόνια ανέργων στην αγορά εργασίας. Δραστηριοποιούνται κυρίως στους τομείς του πολιτισμού, της εργασιακής ενσωμάτωσης, της γεωργίας, του περιβάλλοντος.

Στη **Γερμανία**, ως συνέπεια της κρίσης της ανεργίας, έχουν αναπτυχθεί πρωτοβουλίες εργασιακής ενσωμάτωσης και δημιουργίας θέσεων εργασίας. Στόχος τους είναι η ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου και η καταπολέμηση της ανεργίας προσφέροντας εκπαιδευτικά προγράμματα και ευκαιρίες για απασχόληση ορισμένου χρόνου.

Συμπερασματικά, αξίζει να υποθεί ότι δε φαίνεται θεσμικά η κοινωνική επιχείρηση να υποκαθιστά ή να ανταγωνίζεται τον μη κερδοσκοπικό τομέα ή αυτό των συνεταιρισμών. Όπως παρατηρούν οι Νικολόπουλος-Καπογιάννης (2014), σε αντίθεση με τις αντικαπιταλιστικές αρχές της κλασικής κοινωνικής οικονομίας, δανειζεται από τον καπιταλισμό και τις κεφαλαιουχικού τύπου επιχειρήσεις, τον τρόπο λειτουργίας αλλά και το κεφάλαιο ακόμη και την αποδοτικότητα ή την ανάπτυξη-μεγένθυση, που η ανάγκη βιωσιμότητας σε συνθήκες αγοράς επιβάλλει.

Από την άλλη, επανανοηματοδοτεί την έννοια της επιχειρηματικότητας, δείχνοντας ότι μπορεί να

λάβει ποικίλες μορφές, καθώς και ότι η κοινωνική καινοτομία συνεπάγεται συχνά ανάληψη ρίσκου, γεγονός που καθιστά τον κοινωνικό επιχειρηματία ταυτόχρονα και εμπορευματικό επιχειρηματία, που συμπλέει με τους όρους και τις ανάγκες της αγοράς (A. Brooks, 2010 στο Νικολόπουλο-Καπογιάννη, 2014), με όλες τις επιπτώσεις που αυτό επιφέρει. Με άλλα λόγια δεν ταυτίζονται με τους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, καθώς κύρια επιδίωξή τους είναι να εξισσοροπούν τα σύγχρονα ηθικά αιτήματα με τα κίνητρα για κέρδος με το βάρος να πέφτει στα δεύτερα.

2.2.4. Η θεσμική εξέλιξη των εθνικών νόμων για την Κοινωνική Οικονομία στην ΕΕ

Την τελευταία δεκαετία, διάφορες ευρωπαϊκές χώρες έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή στην κατάρτιση νόμων που αφορούσαν την κοινωνική οικονομία. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής έλαβαν χώρα εξαιρετικά ένθερμες συζητήσεις σχετικά με την έννοια και τον ορισμό, το αντικείμενο της νομοθεσίας και των πολιτικών που στόχευαν στην υποστήριξη του εν λόγω κοινωνικού τομέα (σελ.44, ΕΟΚΕ, 2012). Στις πιο πρόσφατες περιπτώσεις συγκαταλέγονται η Ρουμανία και η Πολωνία, όπου τα νομοσχέδια για τη ρύθμιση της είτε δεν εγκρίθηκαν είτε αποτελούν αντικείμενο ένθερμων συζητήσεων. Κεντρικό θέμα οι διάφορες θεσμικές μορφές της κοινωνικής αποτελεί ο ίδιος ο ορισμός του τομέα της κοινωνικής οικονομίας, είτε υπό την ονομασία αυτή είτε υπό την ονομασία «κοινωνική επιχείρηση».

Ως προς τη θεσμοθέτηση, οι δύο χρονικά πρότεροι εθνικοί νόμοι για την κοινωνική οικονομία προέρχονται από τις δύο χώρες που έχουν πληγεί περισσότερο από τη διαχείριση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, που ξέσπασε το 2008: την Ισπανία και την Ελλάδα. Προηγείται ο ισπανικός νόμος 5/2011 της 29ης Μαρτίου για την κοινωνική οικονομία και ο δεύτερος είναι ο ελληνικός νόμος 4019/2011 για την κοινωνική οικονομία, την κοινωνική επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις.

Στην Ισπανία το Σύνταγμα του 1978 στη δευτερη παράγραφο του αρ.129 ορίζει ότι η δημόσιες αρχές οφείλουν να προωθούν αποτελεσματικά τους διάφορους τύπους συμμετοχής σε εταιρίες και θα ενθαρρύνει μέσω της κατάλληλης νομοθεσίας, τις συνεταιριστικές ενώσεις/κοινότητες. Επιπροσθέτως, εξυπηρετούν την πρόσβαση των εργαζομένων στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Το Μάρτιο του 2011 ψηφίστηκε ο νόμος 5/2011, ένας νόμος πλαίσιο που θεσπίζει ένα κοινό θεσμικό πλαίσιο για όλες τις νομικές προσωπικότητες που εντάσσουν την κοινωνική οικονομία η οποία θέτει κοινούς κανόνες σεβόμενη ταυτόχρονα τα ειδικά χαρακτηριστικά για κάθε οικογένεια. Με τα δέκα του άρθρα, ο νόμος προσδιορίζει τις βασικές αρχές της κοινωνικής οικονομίας, όπως η προτεραιότητα των ανθρώπων και της δημοκρατικής εσωτερικής λειτουργίας και καθορίζει τους φορείς κοινωνικής οικονομίας, όπως οι συνεταιρισμοί, οι αλληλασφαλιστικές ενώσεις, όπως και οποιαδήποτε άλλη επιχειρηματική εταιρία που πληροί αυτές τις αρχές. Με το συγκεκριμένο νόμο η κυβέρνηση επίσης δεσμεύεται να συμβάλει στην ανάπτυξη του τομέα και με χρηματοδοτικές πηγές. Αντίστοιχοι νόμοι

υιοθετήθηκαν και από τα κοινοβούλια της Καταλονίας και της χώρας των Βάσκων.

Προηγείται βέβαια του Ισπανικού νόμου, το διάταγμα του κοινοβουλίου της Βαλονίας (Βέλγιο) με ημερομηνία 20.11.2008 για την κοινωνική οικονομία, το οποίο είναι παρόμοιο με τον ισπανικό νόμο. Στη Φιλανδία, τη Λιθουανία, την Ιταλία και τη Σλοβενία, υφίστανται εθνικοί νόμοι για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, ενώ από το 2012 ψηφίστηκαν εθνικοί νόμοι για την Κοινωνική Οικονομία σε Πορτογαλία (2013), Λουξεμβούργο (2015) Πολωνία, Ρουμανία, Γαλλία (2014) και Κάτω Χώρες.

Στην Πορτογαλία, ο νόμος 68, που τέθηκε σε ισχύ το Μάρτιο του 2013, περιγράφεται ως νόμος πλαίσιο. Στα δεκατέσσερα άρθρα του προσδιορίζει ως φορείς κοινωνικής οικονομίας οκτώ κατηγορίες, μεταξύ των οποίων συνεταιρισμοί, αλληλωσφαιλιστικές ενώσεις, ιδρύματα, φιλανθρωπικές ενώσεις και ενώσεις κοινωνικής αλληλεγγύης. Τέλος, προσδιορίζει τις σχέσεις του κράτους με την κοινωνική οικονομία.

Ο γαλλικός νόμος (Act no. 2014-856) για την “κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία”, που ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 2014, έχει ογδόντα οκτώ άρθρα. Μεταξύ άλλων, προσδιορίζει την έννοια της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, συστήνει Ανώτατο Συμβούλιο Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, Εθνικό και Περιφερειακά Συμβούλια. Ο νόμος τροποποιεί ή προσθέτει αρκετές προβλέψεις για την έγκριση των επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας, τη μεταφορά των επιχειρήσεων στους εργαζόμενούς τους και κάνει αρκετές τροποποιήσεις στον συνεταιριστικό τομέα.

Μόλις το 2016, το Λουξεμβούργο ψήφισε επίσης νόμο για την κοινωνική οικονομία, ο οποίος προσδιορίζει τις εταιρίες κοινωνικού αντικτύπου, φιλοδοξώντας ότι αυτές θα διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Ορίζεται ότι πέραν της ανάληψης συνεχούς παραγωγικής δραστηριότητας, διανομής ή ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών, οι επιχειρήσεις αυτές οφείλουν να πληρούν τις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις να στηρίζουν τους κοινωνικά ευάλωτους, να συνεισφέρουν στις κοινωνικές σχέσεις και να προλαμβάνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και να συνεισφέρουν στη βιώσιμη ανάπτυξη. Πρόκειται για το μαναδικό νόμο που περιορίζει στην πραγματικότητα την οπτική της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας στη στήριξη τόσων βρίσκονται σε ευάλωτη θέση και στη μάχη κατά του κοινωνικού αποκλεισμού.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, σε ευρωπαϊκό επίπεδο διακρίνονται τρεις ομάδες χωρών: στην πρώτη ισχύει ειδική νομοθεσία για τις μορφές της· στη δεύτερη υπάρχουν ορισμένες κανονιστικές διατάξεις που καλύπτουν τις οργανώσεις της, αλλά είναι διάσπαρτες στους διάφορους νόμους· και στην τρίτη δεν υφίσταται η παραμικρή νομοθεσία σχετικά με τις μορφές της. Η τάση όμως φαίνεται να είναι η υιοθέτηση εθνικών νόμων πλαισίων για την κοινωνική οικονομία.

3. Τα διακυβεύματα της θεσμικής εξελίξης του φαινομένου

Εισαγωγή

Από όσα ειπώθηκαν προηγουμένως, το διαρκές διακύβευμα που φαίνεται να διαπερνά τη θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής οικονομίας είναι η προστασία κοινωνικών στρωμάτων που πλήττονται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Το τι νοοείται, όμως, ως “κοινωνικός αποκλεισμός” ή ως “κοινωνικές ανάγκες” διαφοροποιείται στα διάφορα στάδια εξέλιξης της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης αλλά και γεωγραφικά, όπως αντίστοιχα διαφοροποιείται και η στάση του – εκάστοτε έθνους- κράτους απέναντι στην εξέλιξή της. Από την καταστολή των πρώτων προσπαθειών συλλογικής οργάνωσης περνάμε σταδικά στη θεσμοθέτηση της λειτουργίας του ως διακριτού οικονομικού τομέα, ο οποίος γίνεται πεδίο σύγκρουσης και επομένως κανονιστικής ρύθμισης, μεταξύ των επιμέρους κοινωνικών στρωμάτων - που συναπαρτίζουν την έννοια της κοινωνίας των πολιτών και το κράτος.

Η κοινωνική οικονομία γεννήθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από την προσπάθεια της νεαρής τότε εργατικής τάξης να αντιμετωπίσει τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες της Βιομηχανικής Επανάστασης και της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς. Οι απόκληροι, οι άνεργοι και οι εργάτες επιχείρησαν να παράγουν οι ίδιοι (χωρίς τους εργοδότες ή το κράτος) τα αναγκαία για την επιβίωσή τους και να εξασφαλίζουν τους όρους για την κοινωνική τους αξιοπρέπεια. Οι συνεταιρισμοί και τα συνδικάτα ήταν θεσμοί που αναδείχθηκαν από το εργατικό κίνημα και αντιστοιχούν σε πεδία εργατικής κινηματικής δράσης που βρίσκονται σε στενή σχέση μεταξύ τους. Η τύχη τους ακολούθησε τις τύχες του ευρύτερου κινήματος που ήταν μέρη, χωρίς η ιστορία τους να είναι γραμμική. Όπως υπήρξαν και υπάρχουν συνδικάτα που ποδηγετούν εργατικούς αγώνες, ανάλογα και η κοινωνική οικονομία, αρκετές φορές δύσκολα διακρίνεται από την οικονομία της αγοράς, ιδίως μάλιστα εκεί που καλείται να αναλάβει με αγοραίους όρους τις λειτουργίες του παλαιού κράτους πρόνοιας, το οποίο αποσυντίθεται.

Η υφιστάμενη, λοιπόν, κοινωνική οικονομία διπερνάται από τη σύγκρουση ανάμεσα σε συστημικές και αντισυστημικές δυνάμεις. Δεν είναι παρά το δημιούργημα της θεσμίζουσας δραστηριότητας τωρινών και προηγούμενων κινήματων, την οποία υποκίνησαν ανάγκες παρούσες και σε εμάς σήμερα.

Στο πλαίσιο των παραπάνω, ακολουθεί η καταγραφή των διακυβευμάτων, όπως καταγράφεται σε κανονιστικού ή μη περιεχομένου κείμενα ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών, καθώς επίσης και οι κριτικές προσεγγίσεις επί αυτών, που τέθηκαν από την πλευρά της κοινωνίας των πολιτών.

3.1 Τα διακυβεύματα της κοινωνικής οικονομίας στα κείμενα των ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών

Ήδη από το 1994, πολύ πριν από το επίσημο ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης, η Ευρωπαϊκή επιτροπή βρίσκεται σε επίσημα κείμενα της να αναζητά ένα νέο πρότυπο βιώσιμης ανάπτυξης, όπως καταγράφεται ως αντικείμενο προβληματισμού στο πλαίσιο του 10ου κεφαλαίου του Λευκού Βιβλίου για την «Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση», από όπου προκύπτει η αναγκαιότητα διερεύνησης του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνική οικονομία στην προώθηση της βελτίωσης της ποιότητας ζωής των πολιτών ([Κριατσιώτη, 2006](#)).

Επισημαίνεται ότι, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Συνόδου Κορυφής του Λουξεμβούργου για την Απασχόληση, η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας αποτελεί έναν από τους τέσσερις πυλώνες της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση. Ειδικότερα, στο πλαίσιο του εν λόγω πυλώνα, γίνεται ρητή αναφορά στην αναγκαιότητα του να αναλάβουν τα κράτη μέλη συγκεκριμένη δράση για την προώθηση της απασχόλησης στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας σε τοπικό επίπεδο. Επιπλέον, αρχίζοντας από τη θέσπιση των νέων κανονισμών των Διαρθρωτικών Ταμείων και ιδιαίτερα του Ε.Κ.Τ., του νέου Προγράμματος Πλαισίου για την Έρευνα κ.α., συμπεριλαμβάνεται πλέον ο τομέας της κοινωνικής οικονομίας ως επιμέρους στρατηγικός στόχος για την απασχόληση.

Τονίζεται ότι η συνεισφορά δεν θα πρέπει να περιορίζεται στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης αλλά και στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας αναζητούν την ισορροπία ανάμεσα αφενός στη δημιουργία πόρων και αφετέρου στη συνοχή της κοινωνίας, κυρίως μέσω καινοτόμων μορφών αλληλεγγύης, αναδιανομής και παρέμβασης σε τομείς όπου κρίνονται ελλειπείς και παραμελημένοι από τις κρατικές αρχές. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσδοκά ότι τα παραπάνω θα ενσωματωθούν σ' ένα ενιαίο νομοθετικό ευρωπαϊκό πλαίσιο. Προσδοκάται, επίσης, ότι η προστιθέμενη αξία των επιχειρήσεων κοινωνικής οικονομίας στα πλαίσια της Στρατηγικής της Λισσαβόνας εκτείνεται και στην οροθέτηση τρόπων διακυβέρνησης, οι οποίοι θα εναρμονίζονται με τις σύγχρονες αντιλήψεις κοινωνικής οργάνωσης: δημοκρατική λειτουργία, συνεργασία ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα καθώς και ανάπτυξη οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων αξιολόγησης των αποτελεσμάτων τους.

Η «κοινωνική οικονομία» ως συγκροτημένη και αναγκαία στρατηγική κατεύθυνση, διαμορφώθηκε στη Διάσκεψη υπουργών Κοινωνικής Πολιτικής των κρατών μελών του ΟΟΣΑ τον Ιούνιο του 1998. Πυρήνας της κατεύθυνσης που έδωσε η Διάσκεψη είναι να δημιουργηθεί «το κράτος το οποίο ρυθμίζει το κοινωνικό περιβάλλον αντί του κράτους που χορηγεί κοινωνικές παροχές».

Στο πρόγραμμα LEED_του ΟΟΣΑ αναλύεται εκτενώς η φύση και ο ρόλος του τομέα της κοινωνικής οικονομίας, του μη κερδοσκοπικού τομέα, των κοινωνικών επιχειρήσεων και αναφέρονται οι καινοτόμες πρακτικές και πολιτικές. Ο ρόλος ο οποίος καλείται να διαδραματίσει η κοινωνική οικονομία στην Ευρώπη είναι υποστηρικτικός και συμπληρωματικός του κοινοτικού κεκτημένου στα πλαίσια των στόχων της στρατηγικής της Λισσαβόνας, ήτοι η εδραίωση της κοινωνικής συνοχής ως παράγοντας ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, στα κείμενα του ΟΟΣΑ τονίζεται η διάδραση κοινωνικής οικονομίας και τοπικής ανάπτυξης ώστε να παραχθούν οικονομίες ανταγωνιστικές.

Ήδη από το 1996 η κοινωνική οικονομία αντιπροσωπεύει το 8% των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων και καλύπτει το 7,9% της μισθωτής απασχόλησης, με περίπου εννέα εκατομμύρια εργαζομένους, ενώ ήδη από τότε τα θεσμικά πλαίσια στηρίζονται από δημόσια χρηματοδότηση, όπως συμβαίνει στο Βέλγιο και στη Σουηδία. Ωστόσο, ήδη από τότε δηλώνεται από όργανα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής²⁹ ότι η κοινωνική οικονομία δεν πρέπει να θεωρείται απλώς μέσο για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, αλλά και μέσο κάλυψης των αναγκών για κοινωνικές υπηρεσίες και βοήθεια που δεν καλύπτονται από την οικονομία της αγοράς.

3.1.1. Ποια είναι όμως η συσχέτιση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας με τη συζήτηση για το νέο κράτος πρόνοιας και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού;

Η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση θεωρεί ότι έχουμε περάσει στην εποχή του *προνοιακού πλουραλισμού*³⁰: το κλασικό κράτος πρόνοιας έφτασε στα όρια του ιστορικού του ρόλου με την κρίση του 1970, δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει την ανεργία και αποδείχτηκε ανεπαρκές στην παροχή

²⁹ Ανακοίνωση από την Επιτροπή προς το Συμβούλιο «Κοινή Έκθεση για την κοινωνική ένταξη» η οποία συνοψίζει τα αποτελέσματα της εξέτασης των εθνικών σχεδίων δράσης για την κοινωνική ένταξη (2003 - 2005), Βρυξέλλες, 12 Δεκεμβρίου 2003 COM (2003) 773 FINAL SEC (2003) 1425.

³⁰ (Evers and Laville, 200)

κοινωνικών υπηρεσιών, οι οποίες να καλύπτουν τις νέες κοινωνικές ανάγκες ή στην παροχή διαφοροποιημένων υπηρεσιών, οι οποίες να λαμβάνουν υπόψη τους τη γνώμη των χρηστών των υπηρεσιών. Κι αυτό γιατί κρίνεται ότι οι φορείς κοινωνικής οικονομίας διακρίνονται από αρκετά συγκριτικά πλεονεκτήματα, που απαντούν στις προκλήσεις που προαναφέρθηκαν:

1. Συμμετοχικότητα - εκδημοκρατισμός

Οι φορείς της κοινωνικής οικονομίας προωθούν μοντέλα συμμετοχικής και δημοκρατικής διακυβέρνησης, καθώς δημιουργούνται ή/και διοικούνται από μια πληθώρα εταίρων (stakeholders), όπως εργαζόμενοι, διοικητικά στελέχη, χρήστες των υπηρεσιών, εκπρόσωποι της τοπική αυτοδιοίκησης, εκπρόσωποι του ευρύτερου δημόσιου τομέα, των συνδικάτων, της αγοράς (Campri et al., 2006). Αυτή η διάσταση μπορεί να εκφράζεται είτε με θεσμικό τρόπο (σύνθεση του ΔΣ μέσω της εκπροσώπησης διαφορετικών κατηγοριών εταίρων- μελών) είτε άτυπα (μέσω της διενέργειας τακτικών ή έκτακτων συναντήσεων με εκπροσώπους όλων των κατηγοριών).

2. Αποκέντρωση - τοπική ανάπτυξη

Η ενίσχυση της κοινωνικής οικονομίας βρίσκεται σε αρμονία με τις πολιτικές αποκέντρωσης και με την αυξανόμενη έμφαση των αναπτυξιακών πολιτικών στην τοπική διάσταση. Η πολιτική του τρίτου δρόμου βλέπει στην αποκέντρωση τη δυνατότητα που εμφανίζεται για τους φορείς της κοινωνικής οικονομίας να αποκτήσουν έναν ενισχυμένο ρόλο στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, εφόσον γνωρίζουν καλύτερα την περιοχή στην οποία δραστηριοποιούνται και μπορούν να κινητοποιήσουν την τοπική κοινότητα.

3. Μείωση κόστους

Μια κοινή συνισταμένη των θέσεων υπέρ της ενίσχυσης των φορέων της κοινωνικής οικονομίας στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών είναι η εκτίμηση ότι παρέχουν καλύτερες υπηρεσίες στο ίδιο ή/και σε χαμηλότερο κόστος σε σχέση με τον αμιγή δημόσιο τομέα. Ας μην ξεχνάμε ότι η συζήτηση για την κοινωνική οικονομία εντάσσεται στη συζήτηση αναφορικά με το δημόσιο έλλειμμα και τη βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Για τους υποστηρικτές της κοινωνικής οικονομίας είναι σημαντικό να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα του τρίτου τομέα με όρους αποδοτικότητας, ως εναλλακτικού δρόμου στην ακραιφνή ιδιωτικοποίηση.

4. Δημιουργία νέας ζήτησης

Οι διπλές πιέσεις που δέχεται σήμερα το κράτος πρόνοιας συμπυκνώνουν ένα οριακό σημείο, εφόσον το κράτος διαθέτει ελάχιστα μέσα για να απαντήσει τόσο σε διαχρονικές όσο και σε νέες κοινωνικές ανάγκες (Taylor-Gooby, 200). Εδώ ακριβώς έγκειται και η υποτιθέμενη καινοτομία του τρίτου τομέα, δηλαδή στη δυνατότητα να φέρνει στην επιφάνεια νέες κοινωνικές ανάγκες που δεν καλύπτονται

επαρκώς από το κράτος και να τις μετασηματίζει σε παρεχόμενες υπηρεσίες δημιουργώντας παράλληλα νέες θέσεις εργασίας (Young, 1999· Lloyd, 2007· Vaillancourt, 2009). Συγκεκριμένα παραδείγματα μπορούν να εντοπιστούν στη δημιουργία κοινοτικών δομών³¹ για την ψυχοκοινωνική υποστήριξη ηλικιωμένων, ατόμων με αναπηρία, απεξαρτημένων, καθώς και για υπηρεσίες φροντίδας κατ' οίκον, οι οποίες στοχεύουν στην υποστήριξη της αυτόνομης διαβίωσης. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτές οι δομές έχουν δημιουργηθεί από μη κερδοσκοπικούς φορείς ή συνεταιρισμούς με μερική ή ολική χρηματοδότηση από το κράτος (κυρίως από τους δήμους λόγω της τάσης αποκέντρωσης).

5. Ένταξη στην αγορά εργασίας

Η μεγαλύτερη αναγνώριση του τρίτου τομέα στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού εδράζεται στην παροχή υπηρεσιών εργασιακής επανένταξης. Υπάρχει ήδη μια εκτεταμένη βιβλιογραφία, η οποία στοχεύει στην τυπολογία και διερεύνηση των Κοινωνικών Επιχειρήσεων Εργασιακής Ένταξης (εφεξής ΚΕΕΕ) /Work Integration Social Enterprises Defourny, 2001· Nyssens, 2006). Σύμφωνα με αυτή την τυπολογία, οι ΚΕΕΕ μπορούν να πάρουν τις ακόλουθες μορφές:

- Επιχειρήσεις που προσφέρουν μόνιμη απασχόληση μέσω επιδοτήσεων. Αυτή η κατηγορία επιχειρήσεων ήταν η πρώτη που δημιουργήθηκε ιστορικά με τη μορφή των προστατευμένων εργαστηρίων και στόχευε στην εργασιακή αποκατάσταση ατόμων με αναπηρία.
- Επιχειρήσεις που προσφέρουν μόνιμη απασχόληση σε άτομα που είναι αποκλεισμένα από την αγορά εργασίας, αλλά σε μεγάλο βαθμό το επιτυγχάνουν μέσα από την οικονομική και αγοραία τους λειτουργία. Και σε αυτές τις περιπτώσεις συνήθως μια επιδότηση από το κράτος προσπαθεί να αντισταθμίσει το αρχικό έλλειμμα παραγωγικότητας των εργαζομένων, αλλά αυτή η επιδότηση είναι προσωρινή.
- Επιχειρήσεις που κυρίως προσφέρουν κοινωνικοποίηση μέσω της απασχόλησης και απευθύνονται σε άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Συνήθως, δεν προσφέρουν τυπική απασχόληση (πολλές φορές δεν υπογράφεται σύμβαση), αλλά συμμετοχή σε μια παραγωγική δραστηριότητα με αντάλλαγμα το φαγητό, τη στέγη κ.ά.
- Πρωτοβουλίες που προσφέρουν μεταβατική απασχόληση και μαθητεία με στόχο τη σταδιακή ένταξη στην τυπική αγορά εργασίας. Ο τρόπος με τον οποίο επιχειρείται αυτή η μετάβαση διαφέρει από χώρα σε χώρα και από επιχείρηση σε επιχείρηση, και εκτείνεται από πρακτική άσκηση στο πλαίσιο

³¹ Όσον αφορά την Ελλάδα, στις κοινωνικές δομές θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε τα Κέντρα Ανοιχτής Φροντίδας Ηλικιωμένων καθώς και τα Προγράμματα «Βοήθεια στο Σπίτι».

πιστοποιημένης κατάρτισης μέχρι συμβόλαια τυπικής εργασίας.

Η ενίσχυση αυτών των μορφών απασχόλησης τεκμηριώνεται στη μετάβαση από τις παθητικές στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις μετατόπισαν το κέντρο βάρους των πολιτικών απασχόλησης από την επιδοματική στήριξη ανέργων σε 3 είδη κρατικών παρεμβάσεων: α) επιδότηση επιχειρήσεων για τη διατήρηση υπαρχουσών ή/και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, β) κατάρτιση ανέργων ή ευάλωτων τμημάτων του εργατικού δυναμικού, γ) ενέργειες σύζευξης προσφοράς και ζήτησης θέσεων εργασίας (Γράβαρης, 2003). Στο πλαίσιο αυτής της μετάβασης, οι φορείς του τρίτου τομέα αναλαμβάνουν όλο και μεγαλύτερο μέρος των τριών δεσμών ενεργειών με το ακριβές μείγμα να διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με την ιστορικότητα και το εύρος του τρίτου τομέα.

3.1.2. Οι μετατοπίσεις στα διακυβεύματα μετά το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης στα ίδια κείμενα

Λίγα χρόνια μετά την εκδήλωση των οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, ο “επανορθωτικός” ρόλος που ήδη επιφυλασσόταν τις δύο προηγούμενες δεκαετίες στην κοινωνική οικονομία, φαίνεται πλέον να μετασχηματίζεται σε μια πιο ολιστική προσέγγιση. Όπως διατυπώνεται πανηγυρικά στο τεύχος 4 του οδηγού για την Κοινωνική Ευρώπη της Γενικής Διεύθυνσης Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Κοινωνικής Ένταξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, “η έξοδος από την οικονομική κρίση είναι η άμεση πρόκληση που αντιμετωπίζει η Ευρώπη, εντούτοις ενδεχομένως μεγαλύτερη πρόκληση αποτελεί η αναστροφή βασικών αρνητικών τάσεων που προϋπήρχαν της κρίσης, όπως η αύξηση των ανισοτήτων, η έλλειψη κοινωνικής υπευθυνότητας εκ μέρους των παραγόντων της αγοράς, και η εξάρτηση από τους δημόσιους προϋπολογισμούς για την αντιμετώπιση των συνεπειών”.

Στο ίδιο πλαίσιο, η Στρατηγική «Ευρώπη 2020», που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Ιούνιο του 2010 και αντιπροσωπεύει την αναπτυξιακή στρατηγική της ΕΕ για την προσεχή δεκαετία, συγκροτείται από τρεις αλληλοενισχυόμενες προτεραιότητες³²: α)

³² Για το 2020 έχουν τεθεί πέντε μετρήσιμοι στόχοι για την ΕΕ: γ Το 75% του πληθυσμού μεταξύ 20-64 ετών πρέπει να έχει απασχόληση· γ Το 3% του ΑΕγχΠ της ΕΕ πρέπει να επενδύεται σε έρευνα και ανάπτυξη· γ Οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου θα πρέπει να είναι 20% χαμηλότερες σε σχέση με το 1990 (ή ακόμα και 30%, εφόσον οι συνθήκες το επιτρέπουν), το 20% της ενέργειας θα πρέπει να προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, και η ενεργειακή αποδοτικότητα θα πρέπει να έχει αυξηθεί κατά 20%· γ Το ποσοστό των ατόμων που εγκαταλείπουν πρόωρα τη σχολική εκπαίδευση θα πρέπει να πέσει κάτω από το 10%, και

ανάπτυξη μιας οικονομίας βασιζόμενης στη γνώση και την καινοτομία, β) προώθηση μιας πιο αποδοτικής στη χρήση πόρων, πιο πράσινης και πιο ανταγωνιστικής οικονομίας, γ) προώθηση μιας οικονομίας με υψηλά επίπεδα απασχόλησης, που θα επιτυγχάνει κοινωνική και εδαφική συνοχή.

Παρότι η έννοια της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας ως βασικός αρμός ανάπτυξης της ιδιωτικής αγοράς παραμένει τίθεται ταυτόχρονα και εξίσου επιτακτικά η απασχόληση και η άρση των κοινωνικών αποκλεισμών. Διαπιστώνεται, ωστόσο, ότι υπό τον όρο κρίση συναρθώνονται μια σειρά ζητημάτων που αφορούν στις αδυναμίες του Κράτους Πρόνοιας, αλλά κατά την άποψη, αυτών που εκπροσωπούν το χώρο της αλληλέγγυας και εναλλακτικής οικονομίας, αφορούν δομικές αδυναμίες της κοινωνικής αναπαραγωγής σε συνθήκες νεοφιλελεύθερης οργάνωσης της παγκόσμιας οικονομίας.

Παράλληλα, στο ίδιο κείμενο αναγνωρίζεται ότι καθώς οι άνθρωποι υφίστανται τις επιπτώσεις οικονομικών μετασχηματισμών τους οποίους δεν μπορούν να ελέγξουν ή να κατευθύνουν, με αποτέλεσμα να καθίστανται αδύναμοι και αποκλεισμένοι, η προσπάθεια οργάνωσης μιας απάντησης, ιδίως από τις νεότερες γενιές αλλά όχι μόνο από αυτές, στις τρέχουσες προκλήσεις λαμβάνει χώρα εκτός των παραδοσιακών δομών των πολιτικών κομμάτων ή των συνδικαλιστικών οργανώσεων, διερευνώντας λιγότερο ιεραρχικές και περισσότερο συμμετοχικές μορφές. Παράλληλα, φαίνεται να εμπεδώνεται μια νέα ευαισθησία και μέριμνα για κοινωνικά ζητήματα, και να αποτυπώνεται όλο και πιο ευδιάκριτα στις συμπεριφορές των ανθρώπων. Το πεδίο είναι λοιπόν ανοικτό για νέες σκέψεις και ερμηνείες.

Αυτά θα μπορούσαν να ανασυστήσουν ένα κοινό έδαφος για κοινωνικές συμπεριφορές ολοένα και πιο ποικιλόμορφες, και να συμβάλουν στη σύγκλισή τους με άξονα ένα αίσθημα κοινής ευθύνης για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Υπάρχουν ενθαρρυντικές ενδείξεις ότι κινούμαστε προς αυτή την κατεύθυνση, καθώς γινόμαστε μάρτυρες μιας ορμητικής αύξησης της ανταπόκρισης από μεμονωμένα άτομα και ομάδες, με οργάνωση ουσιαδώς διαφορετική από εκείνη τόσο των ιδιωτικών επιχειρήσεων όσο και των δημόσιων

τουλάχιστον 40% των ατόμων ηλικίας 30-34 ετών θα πρέπει να έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση· Οι άνθρωποι που πλήττονται ή κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό θα πρέπει να μειωθούν κατά τουλάχιστον 20 εκατομμύρια.

φορέων. Αυτό το φαινόμενο εντάσσεται σε μια ενισχυόμενη τάση συνυπολογισμού των κοινωνικών επιπτώσεων της οικονομικής δραστηριότητας – μια τάση η οποία διατρέχει όλους τους τομείς.

Αντίστοιχα, ο ρόλος για την κοινωνική αλληλέγγυα και οικονομία που επιφυλάσσεται από τα Ηνωμένα Έθνη, όπως αυτός διατυπώθηκε στην πρώτη συνάντηση της Ηγετικής Ομάδας για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, που πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 2016 είναι η κοινωνικά βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία μεταφράζεται σε 1. The transition from informal economy to decent work 2. Greening the economy and society 3. Local economic development 4. Sustainable cities and human settlements 5. Women’s well-being and empowerment 6. Food security and smallholder empowerment 7. Universal health coverage 8. Transformative finance

Είναι επίσης προφανές ότι η σχέση της κοινωνικής οικονομίας με την κρίση υπήρξε διαφορετική σε σχέση με τις επιχειρήσεις της αγοράς (εοκε, 2012), ακόμα και στον χρηματοπιστωτικό τομέα αυτής, καθώς τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της κοινωνικής οικονομίας βίωσαν τον αντίκτυπο της χρηματοπιστωτικής κρίσης σε μικρότερο βαθμό, σε αρχικό τουλάχιστον στάδιο. Αλλά και στο τρέχον κλίμα περιορισμού των πιστώσεων και αύξησης του χρηματοπιστωτικού αποκλεισμού, η κατέδειξε την ικανότητά της για κοινωνική καινοτομία και ανταπόκριση στις κοινωνικές απαιτήσεις αναπτύσσοντας τις δικές της εναλλακτικές μορφές αλληλέγγυας χρηματοδότησης, όπως οι ηθικές τράπεζες ή τα κοινωνικά νομίσματα που όχι μόνο παρέχουν πίστωση αλλά γεννούν επίσης την εμπιστοσύνη στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες της.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι τόσο για την ΕΕ όσο και για άλλους διεθνείς οργανισμούς όσο και για τους υπερασπιστές τους προνοιακού πλουραλισμού κρίνεται ότι ο συμπληρωματικός ρόλος αυτών των πρωτοβουλιών προς τους δημόσιους και τους κερδοσκοπικούς φορείς υπήρξε κατά τις τελευταίες δεκαετίες η πλέον μεγάλοπνη καινοτομία όσον αφορά την εναρμόνιση δικαιοσύνης και αποδοτικότητας, καθ’ οδόν προς ένα νέο ευρωπαϊκό και κοινωνικό πρότυπο.

3.1.3. Κριτικές προσεγγίσεις- Τα διακυβέυματα της κοινωνικής οικονομίας από μεριάς κοινωνικών κινημάτων

Παρότι η κοινωνική οικονομία νοείται εν ολίγοις ως η οικονομία της ενεργής “κοινωνίας των πολιτών”, η κύρια και πιο συντεταγμένη κριτική που ασκείται στη θεσμική της μορφή προέρχεται από ένα τμήμα εξίσου δραστήριο, από το χώρο των κοινωνικών κινημάτων. Για τα κοινωνικά κινήματα, το διαρκές διακύβευμα είναι η συλλογική δράση και οργάνωση για το μετασχηματισμό της οικονομίας³³

³³ Στη λατινική Αμερική το διακύβευμα ήταν η κοινωνική αλλαγή ως αντίπαλο δέος στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. (σελ 24 εοκε) ίσως γι αυτό και η θέσμιση να είναι πιο χρωματισμένη πολιτικά (λαϊκή

προς περισσότερο κοινωνικά δίκαιες κατευθύνσεις με τη διαρκή όμως απαίτηση κρατικών κοινωνικών παροχών και μέσω της κοινωνικής οικονομίας θεωρεί³⁴ ότι μπορεί να κάνει ορατές τις υφιστάμενες και επείγουσες εναλλακτικές που αναπτύσσονται αυθόρμητα και να τις συνδέει με αλληλουποστηριζόμενους τρόπους. Η βασική ιδέα φαίνεται να είναι απλή: εναλλακτικές βρίσκονται παντού και το μείζον ζήτημα είναι να αναγνωριστούν, και να συνθεθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταλαμβάνουν ακόμη περισσότερο χώρο στην κοινωνική οργάνωση. “In this way, solidarity economy is not so much a model of economic organization as it is a process of economic organizing; it is not a vision, but an active process of collective visioning”³⁵.

Πέραν των διαφορετικών προοπτικών που επιφυλλάσσονται για τις διαστάσεις και τις προοπτικές του τρίτου τομέα, η κριτική αντιμετώπιση απέναντι σε πρωτοβουλίες του, δικαιολογείται ιδιαίτερα υπό το βάρος των ελλειμμάτων και της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η κοινωνική οικονομία χαρακτηρίζεται ως μια επιπλέον απειλή υποκατάστασης θέσεων απασχόλησης, καθώς και μια στρατηγική αποδέσμευσης του Κράτους από τις συγκεκριμένες λειτουργίες του.

Ο A. Giddens³⁶ γράφει χαρακτηριστικά: «Η κυβέρνηση μπορεί να ενεργεί σε συνεργασία με φορείς της κοινωνίας των πολιτών, ώστε από κοινού να προάγουν την ανανέωση και την ανάπτυξη της κοινότητας. Την οικονομική βάση αυτής ακριβώς της συνεργασίας αποκαλώ νέα μεικτή οικονομία. Η οικονομία αυτή μπορεί να είναι αποτελεσματική μόνο αν εκσυγχρονιστούν σε βάθος οι ήδη υπάρχοντες θεσμοί πρόνοιας».

Και πράγματι φαίνεται να χρησιμοποιείται συμπληρωματικά, τουλάχιστον στην περίπτωση ομάδας κοινωνικών επιχειρήσεων, άλλοτε για να αντικαταστήσει τις δημόσιες υπηρεσίες οι οποίες

οικονομία, buen vivir)

³⁴ Rethinking Economy and Uncovering Possibilities ethan miller se key issues p.3

³⁵ RIPESS, 2014

³⁶ Με θεωρητικό υπόβαθρο τον τρίτο δρόμο του Γκίντενς (1998), οι Νέοι Εργατικοί στην Αγγλία αναγνώρισαν την έννοια της κοινότητας ως τον νέο δρόμο για την κοινωνική συνοχή μέσα από την αυ-ξανόμενη εμπλοκή του τρίτου τομέα και τον ανανεωμένο ρόλο του κράτους στο πλαίσιο του προνοιακού πλουραλισμού. Το αυξημένο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου (Fine, 2001· Evans and Syrett, 2007) συσχετίστηκε με προσπάθειες τοπικής ανάπτυξης, οι οποίες προϋποθέτουν την ενίσχυση της κοινωνικής οικονομίας (Gough et al., 2006 από Αδαμ, 2010).

παρουσιάζουν αδυναμίες και άλλοτε πάλι για να αναπληρώσει τους χώρους εκείνους που δεν προτίθενται να καλύψουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Ιδιαίτερα ως προς την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω των κοινωνικών επιχειρήσεων ένταξης στηλιτεύεται (Νικολόπουλος-Καπογιάννης, 2014) το γεγονός ότι στηρίζονται στο κράτος ως προς τη βιωσιμότητά τους, ενώ η ιστορική κοινωνική οικονομία διεκδικεί την πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία της από αυτό και απευθύνονται σε τρίτους μη μέλη ωφελούμενους, ενώ η κλασσική κοινωνική οικονομία παρέχει υπηρεσίες στα μέλη της

Επιπλέον, η κοινωνική οικονομία ενσωματώνεται στις κυρίαρχες πολιτικές ένταξης και απασχόλησης όχι ως επανασύνδεση της οικονομίας με τις κοινωνικές ανάγκες, αλλά μέσω περαιτέρω εμπορευματοποίησης των υπηρεσιών γενικού συμφέροντος είτε ως όχημα για την ισχυροποίηση της μετάβασης στις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (Αδάμ, 2010), για τις οποίες έχουν ήδη φαινόμενα υποκατάστασης μεγαλύτερων και πιο υψηλόμισθων εργαζόμενων από φθηνότερους νεοεισερχόμενους ή συμμετοχή των ανέργων στα διάφορα προγράμματα με βασικό στόχο την επιδότηση και μετέπειτα εγκλωβισμός τους σε μια εναλλαγή κατάρτισης- ανεργίας-κατάρτισης, εν αντιθέσει με την επίσημη ρητορεία περί ενεργητικότητας των εν λόγω πολιτικών.

Επιπλέον, επισημαίνεται (Αδαμ, 2010) ότι στις κυρίαρχες πολιτικές η δυναμική της ανάγνωσης της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης με κοινωνικούς όρους, δηλαδή η διερεύνηση των κοινοτικών δομών και των συλλογικών στρατηγικών επιβίωσης των φτωχών, υποχώρησε μπροστά σε μια αντίληψη της κοινότητας ως μιας ουδέτερης πολιτικά κατηγορίας στην οποία δεν υπάρχουν ταξικές αντιθέσεις ή/και διαφορές εξουσίας (Levitas, 2000). Η κοινότητα συμπυκνώνει την ευκαιρία και την υπευθυνότητα. Το στοίχημα πλέον δεν είναι η κυβερνητική παρέμβαση στην αναδιανομή του εισοδήματος, αλλά η τοπική συνοχή μέσα από την εθελοντική, απλήρωτη εργασία (που στην πλειονότητα των περιπτώσεων αφορά τις γυναίκες). Επιπλέον, δεν εξετάζεται η δυνατότητα της κάθε κοινότητας να δημιουργεί προϋποθέσεις ανάπτυξης και συνοχής. Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι σε συνθήκες έντονων περιφερειακών ανισοτήτων, κάτι τέτοιο μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στη δυνατότητα των αποστερημένων περιοχών να δημιουργήσουν τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο και ευκαιρίες για ανάπτυξη. Άλλωστε, όπως δείχνει η μελέτη των Evans and Syrett (2007), οι κοινωνικές επιχειρήσεις που έχουν μεγαλύτερη αναφορά στην τοπική κοινότητα που εδράζονται, δημιουργήθηκαν και σε κοινότητες που ήδη είχαν να επιδείξουν ένα συγκεκριμένο επίπεδο κοινωνικής συνοχής και κοινωνικού κεφαλαίου.

Συμπεράσματα

Η αύξηση των ποσοστών της ανεργίας και της φτώχειας στην Ευρώπη είχε ως αποτέλεσμα μεταξύ άλλων και την εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικών επιχειρήσεων καταπολέμησης του κοινωνικού

αποκλεισμού και φορέων καινοτομιών, ως αντιστάθμισμα κάλυψης νέων αναγκών, ενόψει μάλιστα της αδυναμίας των κρατών να σχεδιάσουν αποτελεσματικές πολιτικές. Η παρατεταμένη κρίση του Κράτους Πρόνοιας επέτρεψε την άνοδο μιας νέας μορφής κοινωνικής οικονομίας επονομαζόμενη ως «οικονομία της αλληλεγγύης». Μιλάμε, λοιπόν, για μια μορφή κοινωνικής οικονομίας προσανατολιζόμενη στις πρωτοβουλίες εκείνες που αφορούν στην τοπική ανάπτυξη, στην επανεκσώμωση μακροχρόνια ανέργων και στην καταπολέμηση του αποκλεισμού.

Οι επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας ή επιχειρήσεις της αλληλεγγύης, έχοντας ως χαρακτηριστικό την καινοτομία, επεκτάθηκαν σε νέα πεδία όπως σε υπηρεσίες γειτνίασης, αναδόμησης προβληματικών συνοικιών, βοήθειας ηλικιωμένων ατόμων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες, επαγγελματικής ενσωμάτωσης ατόμων χαμηλού μορφωτικού επιπέδου καθώς και στο εμπόριο, την ηθική και αλληλέγγυα χρηματοδότηση, την περιβαλλοντολογική διαχείριση αποβλήτων κ.α. Η κοινωνική οικονομία απέβλεπε περισσότερο στην πραγματοποίηση των στόχων της κοινωνικής πολιτικής ή της πολιτικής της απασχόλησης. Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες η ιδιαιτερότητα ως προς τη διαχείρισή τους, οδήγησε στη δημιουργία της προσδοκίας μιας ανώτερης δυνατότητας από εκείνης του Κράτους όσον αφορά στην παροχή υπηρεσιών γενικού οφέλους με πιο αποτελεσματικό τρόπο.

Το όργανο που παράγει κανονιστικές πράξεις δλδ η ΕΕ εμμένει στον ανταγωνισμό ως κινητήριο δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης, όπως το ίδιο συμβαίνει και με τον ΟΟΣΑ, ενώ τα Ηνωμένα Έθνη αποστασιοποιούνται από αυτή την έννοια και προβάλλουν την κοινωνική συνοχή και το περιβάλλον ως κύρια επίδικα που οφείλει να εξυπηρετήσει η κοινωνική οικονομία.

Σε τελική ανάλυση, μέσα από τα επίδικα που για την κάθε πλευρά η κοινωνική οικονομία οφείλει να δώσει απαντήσεις, διαφαίνονται δυο διαφορετικές στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης και αναζήτησης διεξόδου από αυτή.

Είναι πάντως κοινώς αποδεκτό ότι οι φορείς κοινωνικής οικονομίας απαντούν σε νέα κοινωνικά προβλήματα και ανάγκες, που δεν ικανοποιούν πλέον η αγορά και το κράτος (δημιουργώντας ταυτόχρονα απασχόληση), όπως η στεγάση, η επαγγελματική ενσωμάτωση, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, το περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα καινοτομούν σε θέματα διαχείρισης πόρων, νέων επαγγελμάτων, οργάνωσης της εργασίας (σελ. 55, νικολοπουλος, καπογιάννης). Πρόκειται κυρίως για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων με έντονη κοινωνική και περιβαλλοντική χρησιμότητα, τους οποίους οι κλασσικοί επενδυτές εγκαταλείπουν ως μη αποδοτικές οικονομικά.

Σημειώνεται επίσης ότι η ανάπτυξη των ιδιωτικών μη κερδοσκοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, έχουν αναζωογονήσει τους παραδοσιακούς οργανισμούς κοινωνικής οικονομίας και συντελέσει στην άνοδο καινοτόμων οργανισμών. Αυτές οι εκ των κάτω πρωτοβουλίες αναγνωρίζονται ως «ενδογενής απάντηση» της κοινωνίας στις ανεπάρκειες της

αγοράς και τα μειονεκτήματα των δημόσιων πολιτικών. Όλοι οι εν λόγω οργανισμοί βασίζονται σε κίνητρα, συμπεριφορές και αρχές (όπως η αλληλεγγύη, η αμοιβαιότητα και η άμεση συμμετοχή στη διοίκηση, η αναζήτηση δικαιοσύνης και ισότητας, η λογοδοσία όσον αφορά την επίτευξη κοινωνικού αντικτύπου), οι οποίες εμφανίζονται ιδιαίτερα κατάλληλες για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που σχετίζονται με την υπεύθυνη διαχείριση συλλογικών περιουσιακών στοιχείων, όπου το δικαίωμα της ιδιοκτησίας πρέπει να σταθμίζεται μαζί με το καθήκον της διαφύλαξής τους για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές. Επιπλέον, αυτοί οι οργανισμοί προσδίδουν αυξημένη αξιοπιστία στην ιδέα ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν εκπηγάζει μόνο από τις ενέργειες μεμονωμένων ατόμων που προσβλέπουν σε ιδιωτικά οφέλη. Αντιθέτως, μπορεί επίσης να προέρχεται από τη συλλογική δράση κοινοτήτων που δραστηριοποιούνται στην παραγωγή δημόσιων αγαθών, καθώς και από καινοτόμους συνδυασμούς ιδιωτικών επενδύσεων και συλλογικής δράσης.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι κοινωνικές, κοινοτικές και συνεταιριστικές επιχειρήσεις μπόρεσαν να αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους και να πολλαπλασιαστούν, παρότι η οικονομική κρίση οδήγησε πολλές παραδοσιακές εταιρείες σε μείωση των θέσεων εργασίας ή σε περιορισμό των δραστηριοτήτων τους.

Μπόρεσαν επίσης να μετατοπίσουν πολλές ιδιωτικές εταιρίες να επιδεικνύουν αυξανόμενη μέριμνα για τις κοινωνικές επιπτώσεις των δραστηριοτήτων τους επι-δεικνύουν και πολλές ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες είναι όλο και πιο ανοικτές στη συνεργασία με ποικίλα ενδιαφερόμενα μέρη. Φαίνεται ότι “τα παραδοσιακά επιχειρηματικά πρότυπα μεταβάλλονται, καθώς οι επιχειρήσεις πρέπει να λειτουργούν στο πλαίσιο ενός συστήματος σχέσεων, στις οποίες η οικονομική διάσταση δεν είναι η μόνη που έχει σημασία.

Κατά κάποιο τρόπο, η εξέλιξη της κοινωνικής οικονομίας στην ελληνική πραγματικότητα, αλλά και γενικότερα, θα εξαρτηθεί, μεταξύ άλλων, τόσο από τις εντάσεις ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα και το Κράτος, όσο και από τους μεταξύ τους εκφραζόμενους συμβιβασμούς.

Επιπλέον, οι επιφυλάξεις και αποκλίσεις τους εξηγούνται από το εξής γεγονός : τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι μονοδιάστατα, ακροβολίζονται ανάμεσα στην «κοινωνική» τους διάσταση - μια διάσταση διεκδίκησης και ταυτόχρονα αμφισβήτησης του υπερισχύοντος μοντέλου ανάπτυξης - και στην «οικονομική» τους διάσταση - εκείνη της συμμετοχής στην ανάδειξη ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης.

Εξάλλου, τα διακυβεύματα που ανακύπτουν από την ύπαρξη του τομέα αυτού είναι βαθιά πολιτικά. Παρά τις αμφισβητήσεις και αποκλίσεις είναι ξεκάθαρο ότι « τα κοινωνικά κινήματα δεν θα πρέπει να επιτρέψουν αφενός στο Κράτος να καθορίσει αποκλειστικά την έννοια και τα όρια της κοινωνικής οικονομίας καθώς και τους τρόπους ανάπτυξης αυτής και αφετέρου στις ιδιωτικές επιχειρήσεις να ορίσουν την οικονομική ανάπτυξη[21] ».

Μέρος Β: Οι απαντήσεις του Έλληνα νομοθέτη

Εισαγωγή

Στην Ελλάδα, ο όρος της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας εμφανίζεται μόλις στις αρχές του 1990. Η καθυστέρηση και η απουσία ενδιαφέροντος στη δημόσια συζήτηση είναι εντυπωσιακή, όπως και γενικότερα για τον τρίτο τομέα, αλλά όχι ανεξήγητη. Η έντονη παρουσία της οικογενειοκρατικής παράδοσης³⁷, η οποία δεν έσπασε ούτε με την κατάρρευση των οικογενειοκρατικών κοινοτήτων του 19ου και αρχών 20ου αιώνα, και η απουσία της αντίστοιχης κοινωνιοκεντρικής προσέγγισης οδήγησαν τόσο τις δημόσιες αρχές όσο και την κοινωνία των πολιτών να επιδεικνύουν ελάχιστο ενδιαφέρον για τις προοπτικές μιας εναλλακτικής οικονομίας. Αντίστοιχη αντιμετώπιση είχε η συζήτηση για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία από κομματικούς φορείς, την εκκλησία ή από φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης. Σε αυτούς τους παράγοντες θα πρέπει να προστεθούν οι κρατικές πολιτικές που πρακτικά αποθάρρυναν τη λειτουργία αγροτικών και αστικών συνεταιρισμών. Εκείνη την περίοδο, διεξάγεται μια κυρίως θεωρητική συζήτηση για την, καχεκτική στην Ελλάδα, κοινωνία των πολιτών και το ρόλο της στις συγκεκριμένες χωροχρονικές συνθήκες, κυρίως ως προς τις θεσμικές της διαστάσεις και συνέπειες, χωρίς, ωστόσο, να γίνεται συνοδοιπόρος της η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014).

Παρόλα αυτά, η συζήτηση ανοίγει εκείνη την περίοδο και στην ελληνική επικράτεια, ενώ ήδη από από τη δεκαετία του '80 και ιδιαίτερα τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται αύξηση του αριθμού οργανώσεων και των νέων δραστηριοτήτων στο χώρο της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Το 1997 λειτουργούσαν περίπου 8.400 συνεταιρισμοί. Από αυτούς, οι 7.255 ανήκαν στον αγροτικό τομέα και περιελάμβαναν 934.820 μέλη και περίπου 1.150 στον αστικό τομέα, από τους οποίους 300 οικοδομικοί με 100.000 περίπου μέλη (Κιντής 1997, σ. 57).

³⁷ Για ιστορικούς-πολιτικούς λόγους, το κενό καλύπτει η οικογένεια, ως προς τις βιοτικές ανάγκες, η εκκλησία και τα κόμματα, ως προς τις πνευματικές-ιδεολογικές ανάγκες (Τ. Νικολόπουλος, Δ Καπογιάννης, 2014).

Εκτός από τις παραδοσιακές συνεταιριστικές δραστηριότητες, αναπτύσσονται τη δεκαετία του 2000 Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις, ειδικότερα εθελοντικές ενώσεις, καθώς και ενώσεις της κοινωνίας των πολιτών, και «μικτές» (Μητροσύλη 2007) οργανώσεις, δηλαδή εθελοντικές οργανώσεις, στις οποίες προέχει ο κοινωνικός σκοπός, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχει κάποιου τύπου οικονομική δραστηριότητα. Δημιουργούνται, επίσης, νέες μορφές Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στον τομέα της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, στο πεδίο του αγροτουρισμού, με τη μορφή του αγροτικού συνεταιρισμού γυναικών, και κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης, με τη μορφή ενός *sui generis* νομικά κοινωνικού συνεταιρισμού περιορισμένης ευθύνης, για την ένταξη μέσα από την κατάρτιση και την εργασία ατόμων με σοβαρές και χρόνιες ψυχικές ασθένειες (Μητροσύλη, Μ. 2007).

Ειδικότερα, ο χώρος της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας δραστηριοποιείται στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας και περιλαμβάνει μέχρι και το 2008:

α) περίπου 71 γυναικείους συνεταιρισμούς με 1.903 μέλη, με αντικείμενο την παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων και τροφίμων ή και λειτουργία τουριστικών καταλυμάτων (Ερευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ.119-120). Το νομικό πρόσωπο που έχει επιλεγεί για την πραγμάτωση του σκοπού τους είναι κυρίως αυτό των αγροτικών συνεταιρισμών της εμπορικής νομοθεσίας, χωρίς να αποκλείονται και άλλες νομικές μορφές, όπως αστικοί συνεταιρισμοί, σωματεία ή αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες.

β) περίπου 68 συνεταιριστικές θεραπευτικές μονάδες στα ψυχιατρικά νοσοκομεία με 571 ασθενείς (Ερευνα ΕΚΚΕ, Χρυσάκης κ.α., 2002, σ.126), περίπου 10 επιχειρήσεις της κοινής νομοθεσίας που αποτελούν μετεξέλιξη προστατευμένων εργαστηρίων και συνεργατικών δραστηριοτήτων που ανέπτυξαν πολλά παραγωγικά εργαστήρια με 98 ασθενείς, 32 προστατευμένα εργαστήρια βάσει της υπ. απόφασης 286/20-10-1998 με 395 ασθενείς (Ερευνα ΕΚΚΕ, Μητροσύλη 2005). Τα νομικά πρόσωπα που επελέγησαν από την κοινή νομοθεσία ήταν κυρίως αστικοί συνεταιρισμοί και αγροτικοί συνεταιρισμοί, σωματεία και μη κερδοσκοπικές αστικές εταιρίες.

γ) περίπου 7 κοινωνικούς συνεταιρισμούς περιορισμένης ευθύνης (ΚοιΣΠΕ) με αντικείμενο την ένταξη ψυχικά ασθενών στην αγορά εργασίας, αλλά και την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (Ερευνα ΕΚΚΕ, Μητροσύλη, 2005).

Όσον αφορά στην Ελλάδα κοινή διαπίστωση είναι ότι οι δραστηριότητες του τομέα της κοινωνικής οικονομίας δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένες και οι οποιοσδήποτε προσπάθειες που γίνονται τα τελευταία χρόνια από διάφορους φορείς προσκρούουν, μεταξύ άλλων, στην έλλειψη ενός κατάλληλου

και ευέλικτου πλαισίου για τη θεσμική, διοικητική και χρηματοδοτική στήριξη των πρωτοβουλιών που αναλαμβάνονται στον τομέα αυτό.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και η ιδέα ότι οι διάφορες πρωτοβουλίες «μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα» (που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα) συνιστούν ένα «διακριτό τομέα», δεν συναντιέται συχνά στην ελληνική σκέψη. Γενικότερα, η

ελληνική κοινωνία στο σύνολό της εξακολουθεί να εντάσσει τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες σε μια «φιλανθρωπικού χαρακτήρα» προσέγγιση. Αυτό επιβεβαιώνεται επίσης από το γεγονός ότι ο τομέας αυτός δεν εμφανίζεται σε καμία από τις επίσημες στατιστικές ως διακριτή κατηγορία.

Οι τύποι των κοινωνικών επιχειρήσεων που υπάρχουν στη χώρα μας είναι:

- οι συνεταιρισμοί γυναικών (αγροτουριστικοί ή αστικοί, υπάρχουν περίπου 110

γυναικείοι συνεταιρισμοί).

- οι αγροτικοί συνεταιρισμοί

- οι αστικοί συνεταιρισμοί, στους οποίους συμμετέχουν ειδικές κοινωνικές ομάδες

πληθυσμού που αντιμετωπίζουν ανεργία και αποκλεισμό (στις περισσότερες περιπτώσεις άτομα με ειδικές ανάγκες).

- οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί περιορισμένης ευθύνης για άτομα με ψυχοκοινωνικά

προβλήματα οι οποίοι διέπονται από το νόμο 2716 / 1999.

- Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης όπου στόχος τους είναι η προώθηση της απασχόλησης σε βιώσιμες και παραγωγικές δραστηριότητες.

- Σύμφωνα με το ΦΕΚ 286/20/10/98 τα ΝΠΔΔ καθώς και οι ειδικά πιστοποιημένοι

φορείς που αναπτύσσουν δραστηριότητες για άτομα με νοητική υστέρηση, αυτισμό κ.α μπορούν να λειτουργήσουν ως προστατευμένα παραγωγικά εργαστήρια.

- Κοινωνικές επιχειρήσεις οι οποίες δημιουργήθηκαν στα πλαίσια της EQUAL (2001 – 2005).

- Πολιτιστικοί – Μορφολογικοί Σύλλογοι.

- Περιβαλλοντικές – Οικολογικές Οργανώσεις

- Εθελοντικές Οργανώσεις.

Είναι προφανές ότι η γνώση για τις διαστάσεις και τα χαρακτηριστικά των πρωτοβουλιών που αναπτύσσονται στον τομέα αυτό στην Ελλάδα είναι περιορισμένη. Το γεγονός αυτό, δεν έχει επιτρέψει μέχρι σήμερα τη διαμόρφωση ενός πλαισίου για συζήτηση, προβληματισμό αλλά και αντιπαράθεση σε σχέση με τη φύση και τις προοπτικές του τομέα και κατ'επέκταση με τη δυνατότητα συμβολής του στην αντιμετώπιση των σοβαρών προβλημάτων της ανεργίας, της περιθωριοποίησης, του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων.

Έτσι, οι όποιες προσπάθειες γίνονται τα τελευταία χρόνια για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων με παραγωγικό χαρακτήρα και επιχειρηματικό προσανατολισμό και στοχεύουν στην επαγγελματική ένταξη ατόμων που ανήκουν σε διάφορες ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού είναι αποσπασματικές. Ταυτόχρονα έχουν συνήθως άτυπο ή/και παράτυπο χαρακτήρα (αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες, ενώσεις κλπ) και αυτό λόγω της ανυπαρξίας ενός σαφούς κανονιστικού πλαισίου για την οργάνωση και λειτουργία τους. Αποτέλεσμα αυτού είναι πολλές τέτοιες προσπάθειες να ακυρώνονται στην πράξη ή να οδηγούνται σε αδράνεια ή/και σε παραίτηση καθώς το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο δεν ευνοεί την ίδρυση νέων οργανωτικών μορφών όπως «κοινωνικές επιχειρήσεις», «κοινωνικοί συνεταιρισμοί» κ.α.

Όπως συνέβη και προηγουμένως, κατά την καταγραφή της θεσμικής εξέλιξης σε επίπεδο ΕΕ για την κοινωνική οικονομία, έτσι και στο κεφάλαιο αυτό που αφορά στις επιλογές του Έλληνα νομοθέτη, η θεσμική καταγραφή πρόκειται να διαρθρωθεί σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά στην καταγραφή των νομικών προσώπων, που χαρακτηρίζονται ως “παραδοσιακοί φορείς της κοινωνικής οικονομίας”³⁸ (που υπάγονται στην κοινωνική οικονομία, ήδη από την πρώτη κλασική φάση ανάπτυξής της, όπως αναλύθηκε), που όπως προαναφέρθηκε αφορά κυρίως σε συνεταιρισμούς. Το δεύτερο αφορά στην καταγραφή καθεαυτής της νομικής αναγνώρισης της κοινωνικής οικονομίας ή του καθεστώτος των

³⁸ file:///Users/elenikalimeri/Downloads/KEBC12002ELC_002.pdf, σελ.22

κοινωνικών επιχειρήσεων.

1.Η θεσμική εξέλιξη των παραδοσιακών φορέων της κοινωνικής οικονομίας στην Ελλάδα, η περίπτωση των συνεταιρισμών

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Σύμφωνα με την έκθεση της CICOPA, το κύριο είδος των συνεταιρισμών οι οποίοι έχουν αναπτυχθεί στην Ελλάδα είναι γεωργικοί και αγροτικοί πιστωτικοί συνεταιρισμοί. Όταν η πρώτη συνεταιριστική νομοθεσία (για όλα τα είδη συνεταιρισμών) εδραιώθηκε το 1915, μόνο ελάχιστοι γεωπόνοι εκπαιδευμένοι στη δύση, είχαν ιδρύσει συνεταιρισμούς. Μετά τη νέα νομοθεσία, επακολούθησε μια περίοδος ισχυρής ανάπτυξης γεωργικών και αγροτικών πιστωτικών συνεταιρισμών, ενδυναμωμένη από την ανταλλαγή πληθυσμού μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, περισσότερων από 2.000.000 γηγενών Ελλήνων που έφτασαν από την Τουρκία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας το 1929.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1930 υπήρχαν περισσότεροι από 3.000 πρωτοβάθμιοι και 85 δευτεροβάθμιοι συνεταιρισμοί, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από σημαντική οικονομική δραστηριότητα και αυτονομία. Ωστόσο, όπως παρατηρήθηκε παραπάνω, οι κρατικές πολιτικές στάθηκαν επιφυλαχτικές απέναντι σε αυτούς τους φορείς. Χωρίς να τις καταστέλλουν άμεσα, όπως συνέβη σε αντίστοιχες περιόδους σε άλλες γεωγραφικές περιοχές, οι νομοθετικές παρεμβασεις που ακολούθησαν από τον έλληνα νομοθέτη προκάλεσαν μια σημαντική αποδυνάμωση της οικονομικής σημασίας αυτών, ιδίως των αγροτικών, και μείωσαν την αυτονομία τους από το κράτος.

Το 1979, η Ελλάδα κατήργησε τη μοναδική συνεταιριστική νομοθεσία και ενεπλάκη σε ένα

σύστημα με διαφορετικούς παράλληλους νόμους, με την έγκριση του πρώτου αποκλειστικά

αγροτικού συνεταιριστικού νόμου, με ουσιώδεις τροπολογίες, το 1981, οι οποίες επέτρεψαν πάλι στους συνεταιρισμούς να χρησιμοποιούνται ως πολιτικά όργανα. Διαδοχικές νομικές αλλαγές κατέστησαν τους αγροτικούς συνεταιρισμούς ακόμα περισσότερο εξαρτώμενους από τις πολιτικές δυνάμεις όσον αφορά την επιλογή των ηγετών τους. Ως αποτέλεσμα, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί αποδυναμώθηκαν εκ νέου οικονομικά, όπως είχε συμβεί και τη δεκαετία του 30: τεράστια χρέη συσσωρεύτηκαν σε αυτούς στις δεκαετίες του '80 και του '90 και οι μετοχές τους έπεσαν περίπου

κατά 50%. Το 2009 ο αριθμός των συνεταιρισμών στην Ελλάδα ανερχόταν στους 6376 και είχαν 713.714 μέλη, έναντι των 948.965 μελών που είχαν το 1985.

Αντίθετα με τους αγροτικούς, η νομοθετική εξέλιξη των αστικών συνεταιρισμών, όπως θα διαπιστωθεί στη συνέχεια, υπήρξε λιγότερο παραχώδης και παρεμβατική, από πλευράς κρατικών διαθέσεων, καθώς η οικονομική τους δραστηριότητα και άρα η σημασία τους για την εθνική οικονομία υπήρξε σαφώς πιο περιορισμένη σε σχέση με αυτή των αγροτικών συνεταιρισμών.

1.1. Οι επιλογές του συντακτικού νομοθέτη

Το Σύνταγμα του 1844, επηρεασμένο από τη γαλλική εχθρότητα προς το συγκεκριμένο ατομικό δικαίωμα³⁹, δεν κατοχύρωνε την ελευθερία της ένωσης, παρότι το κατά 13 χρόνια μεγαλύτερο βελγικό σύνταγμα, το οποίο είχε αποτελέσει υπόδειγμα για το συγκεκριμένο ελληνικό, κατοχύρωνε το αντίστοιχο δικαίωμα.

Για πρώτη φορά, “το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι” κατοχυρώθηκε στη χώρα μας με το αρ. 11 του συντάγματος του 1864, κατά το υπόδειγμα του δανικού συντάγματος του 1849. Το συγκεκριμένο άρθρο ορίζει ότι “οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες τους νόμους του κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάωσι το δικαίωμα τούτο εις προηγούμενην της κυβερνήσεως άδειαν”. Η αναθεώρηση του 1911 πρόσθεσε την εγγύηση της διάλυσης του “συνεταιρισμού” μόνο με δικαστική απόφαση λόγω παράβασης νόμου, και τη διάταξη αυτή διατήρησε το αρ.14 του συντάγματος του 1927 (Δαγτόγλου, 2005).

Τα Συντάγματα του 1864 και 1911 προστάτευαν την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, αναγνωρίζοντας στα άτομα την ελευθερία να ιδρύουν σωματεία ή άλλες ενώσεις προσώπων με αποκλειστικά ιδεολογικό ή κοινωνικό σκοπό. Ωστόσο, δεν περιελάμβαναν ειδική διάταξη για την προστασία των συνεταιρισμών, ως κατεξοχήν μορφή κοινωνικής οικονομίας της εποχής.

Η νομοθετική πρόβλεψη για την ίδρυση αλληλοβοηθητικών και επαγγελματικών σωματείων μη κερδοσκοπικού σκοπού έγινε αρχικά με το νόμο 281/1914 και στη συνέχεια με τη ριζική αναθεώρηση που επήλθε με τον Αστικό Κώδικα (άρθρα 78-107 ΑΚ). Επίσης, συμπληρώθηκε με

³⁹ βλ. Π.Δ. Δαγτόγλου, «Ατομικά Δικαιώματα Β΄, Δεύτερη Αναθεωρημένη Έκδοση», σελ. 854-855

το νόμο 2189/1940, που τροποποιήθηκε μεταγενέστερα με το ΝΔ 1111/1972 και ρύθμισε συγκεκριμένα τα φιλανθρωπικά σωματεία ως οργανώσεις που επιδιώκουν φιλανθρωπικό έργο. Επιπλέον, ειδικοί νόμοι που ρύθμιζαν τα επαγγελματικά σωματεία με την ψήφιση του νόμου 2151/1920 και τις μεταγενέστερες ρυθμίσεις. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη διάταξη δεν υπαγόταν ρητά ο συνεταιρισμός ως σωματειακής υφής ένωση οικονομικού σκοπού, αν και, πέραν του οικονομικού, είχε και έντονα κοινωνικό σκοπό.

Η προστασία των συνεταιρισμών προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1952, αφού είχε προηγηθεί η θέσπισή του με το γενικό για τους συνεταιρισμούς νόμο 602/1915. Το εν λόγω σύνταγμα προέβλεψε επίσης νομοθετικούς περιορισμούς του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων νομικών προσώπων και οργανισμών δημοσίου δικαίου, στους οποίους απαγόρευσε και την απεργία. Με το αρ.107⁴⁰ έθεσε υπό την κρατική προστασία τους γεωργικούς και αστικούς συνεταιρισμούς, ενώ η διάταξη συμπληρωνόταν από την εξής ερμηνευτική δήλωση: «Η κατά νόμο σύσταση αναγκαστικού συνεταιρισμού δεν αντιβαίνει, ως τοιαύτη, εις το Σύνταγμα». Είχε προηγηθεί η δημιουργία αναγκαστικών συνεταιρισμών αποκατάστασης ακτημόνων καλλιεργητών, μεταξύ των ετών 1923-1932 και στη συνέχεια διαχείρισης ακίνητης συνιδιοκτησίας και κοινής χορτονομής, οι οποίοι, πέραν του ότι είχαν νοθεύσει την έννοια των συνεταιρισμών ως ελεύθερων ενώσεων προσώπων, είχαν εγείρει σοβαρές διαφωνίες για τη συνταγματικότητα τους.

Κατά συνέπεια, με το Σύνταγμα του 1952 επιλύθηκε κατά μία έννοια το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας των αναγκαστικών συνεταιρισμών και η διάταξη αυτή διατηρήθηκε και στη συνέχεια με το Σύνταγμα 1975/86/01, καθώς οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί εξακολουθούν να προβλέπονται συνταγματικά στην παρ.5 του αρ.12, παρόλο που η έννοια της υποχρεωτικότητας έρχεται σε αντίθεση με την έννοια του συνεταιρισμού, η οποία εμπεριέχει το στοιχείο της απόλυτα εθελούσιας συνεργασίας. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη διάταξη: «Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφελείας ή δημοσίου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν».

Στο Σύνταγμα του 1975 (άρθρο 12, παρ. 4 και 5) θεμελιώνεται η θεσμική κατοχύρωση των συνεταιρισμών και η διαφοροποίησή τους από τις ενώσεις προσώπων και τα σωματεία. Το

⁴⁰ Στο άρθρο 107 του Συντάγματος του 1952 αναφερόταν ότι «Οι συνεταιρισμοί, γεωργικοί και αστικοί, τελούσιν υπό την προστασία του κράτους, μεριμνώντας συστηματικώς υπέρ της αναπτύξεως αυτών».

άρθρο 12 του Συντάγματος στο σύνολό του αναφέρεται κατά μία έννοια ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων που θεωρούνται ότι δραστηριοποιούνται σήμερα στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας (Μητροσύλη,2008).

1.2. Οι επιλογές του κοινού νομοθέτη

Η νομική εγκαθίδρυση του συνεταιριστικού θεσμού στην Ελλάδα σημείωσε καθυστέρηση σε σύγκριση με τις νομοθεσίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Έγινε με την ψήφιση του, γερμανικής και αυστριακής έμπνευσης, νόμου 602/1915 και περιελάμβανε πλην των αγροτών και άλλες κατηγορίες συνεργατισμού. Ο νόμος αυτός προέβλεπε ότι επτά μέλη μπορούν να ιδρύσουν συνεταιρισμό που αποσκοπεί στη δια συνεργασίας των συνεταίρων προαγωγή της ιδιωτικής τους οικονομίας και ελέγχεται από εποπτικό συμβούλιο και το αρμόδιο Υπουργείο. Η νέα νομοθεσία ήταν κατά κύριο λόγο μια κυβερνητική πρωτοβουλία που στόχευε στην επίλυση ελλείψεων στον χώρο της αγοράς και στον περιορισμό της αισχροκέρδειας, η οποία αφθονούσε στην ελληνική επαρχία. Ακολούθησε μια περίοδος ισχυρής ανάπτυξης γεωργικών και αγροτικών πιστωτικών συνεταιρισμών, ενδυναμωμένη από την ανταλλαγή πληθυσμού μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, περισσότερων από 2.000.000 γηγενών Ελλήνων που έφτασαν από την Τουρκία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας το 1929 (CICOPA report, σελ. 11).

Στην αρχή της δεκαετίας του 1930 υπήρχαν περισσότεροι από 3.000 πρωτοβάθμιοι συνεταιρισμοί και 85 δευτεροβάθμιοι⁴¹. Η οικονομική ανάπτυξη καθώς και η αυτονομία των ελληνικών γεωργικών και αγροτικών πιστωτικών συνεταιρισμών υπήρξε τόσο σημαντική, ώστε αναζητήθηκαν άλλες ομάδες άσκησης πολιτικής πίεσης για να καταστείλουν την σημασία τους. Οι τροπολογίες στον νόμο για τους συνεταιρισμούς το 1930 προκάλεσαν μια σημαντική αποδυνάμωση της οικονομικής σημασίας αυτών και μείωσαν την αυτονομία τους από το κράτος. οι συνεταιρισμοί φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί από τις διαδοχικές κυβερνήσεις (περιλαμβανομένης της στρατιωτικής δικτατορίας μεταξύ των ετών 1967 και 1974) σαν ένα όργανο για την αγροτική τους πολιτική.

Ο νόμος 602/1915 «Περί συνεταιρισμών» διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι την αναθεώρηση της συνεταιριστικής νομοθεσίας μετά τη μεταπολίτευση, οπότε η ανασυγκρότηση και οργανωτική

⁴¹ Κωνσταντίνος Ηλιόπουλος ,Η Εξέλιξη του Ελληνικού Συνεταιριστικού Νόμου (The evolution of the Greek cooperative Law – from the First to the Last Order of Economizing), 1980, Mimeo, σελ. 14 από έκθεση cicopa, σελ.11)

λειτουργία των συνεταιρισμών κατέστη επιβεβλημένη, γιατί νέα ζητήματα, όπως η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ και η μεγάλη σημασία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών, απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία και τον κόσμο της υπαίθρου και προβληματίσαν το κοινό νομοθέτη. Άλλωστε οι συνεχείς τροποποιήσεις⁴² είχαν κάνει το νόμο δύσχρηστο (Παπαγεωργίου, 2004, σ.253). Η συζήτηση για την τροποποίηση και την αναθεώρηση της νομοθεσίας ανέδειξε το θέμα ξεχωριστών ρυθμίσεων τόσο για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς όσο και για τους αστικούς συνεταιρισμούς στη βάση των ιδιαιτεροτήτων τους.

1.3. Θεσμική εξέλιξη αγροτικών συνεταιρισμών

Έτσι, ο νόμος 921/1979 για τους γεωργικούς συνεταιρισμούς, ο οποίος αντικατέστησε το ν.609/1915, αναθεωρήθηκε με το νόμο 2810/2000 για τις «Αγροτικές Συνεταιριστικές Οργανώσεις» (ΑΣΟ), όπως συμπληρώθηκε με το άρθρο 18 του νόμου 3147/2003.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το νόμο 2810/2000, η Αγροτική Συνεταιριστική Οργάνωση (Α.Σ.Ο.) είναι αυτόνομη ένωση προσώπων, συγκροτείται εθελοντικά και αποβλέπει, μέσω της αμοιβαίας βοήθειας των μελών της, στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη αυτών, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης. Η Α.Σ.Ο. ιδρύεται από εφτά τουλάχιστον φυσικά πρόσωπα, ικανά για δικαιοπραξία, που απασχολούνται σε οποιοδήποτε κλάδο ή δραστηριότητα της αγροτικής οικονομίας και επαφίεται στο καταστατικό η απόφαση για τη συμμετοχή ή μη νομικών προσώπων. Η εποπτεία τους ασκείται από τον Υπουργό Γεωργίας και ο έλεγχος γίνεται κατ' ανάθεση από ορκωτούς ελεγκτές ή από πτυχιούχους οικονομικής κατεύθυνσης. Οι Α.Σ.Ο. κάθε βαθμίδας και οι συνεταιριστικές εταιρίες μπορούν να συνιστούν ανώνυμη εταιρία (ΑΕ) ή εταιρία περιορισμένης ευθύνης (ΕΠΕ). Τέλος, προβλέφθηκαν κάποιες οικονομικές ενισχύσεις και φοροαπαλλαγές και η με ΠΔ θέσπιση κινήτρων για συγχώνευση.

Ο συγκεκριμένος νόμος στόχευε, λοιπόν, κυρίως στη θεσμοθέτηση οικονομικών συνεργασιών των αγροτών μεταξύ τους αλλά και μεταξύ των νομικών προσώπων που χρησιμοποιούσαν προκειμένου να ασκούν εμπορικές πράξεις.

Ούτε όμως αυτό το νομοθετικό πλαίσιο άντεξε, όσο θα αναμενόταν στο χρόνο. Από τη μελέτη της αιτιολογικής έκθεσης του νόμου που τον αντικατέστησε, το ν.4015/2011, προκύπτει ότι ενώ

⁴² Ο νόμος 602/1915 τροποποιήθηκε διαδοχικά από τους νόμους 1541/1985, 2169/1993 και 2181/1994.

διατηρείται το ήδη προβλεπόμενο οργανωτικό και λειτουργικό κεκτημένο των αγροτικών συνεταιρισμών, οργανώνεται εκ νέου η κρατική εποπτεία των αγροτικών συνεταιρισμών και επιχειρείται η διεύρυνση της αγροτικής επιχειρηματικότητας. Επιπλέον, παρότι ο καταργούμενος νόμος αναγνωρίζεται ως καλός και λειτουργικός, αναδεικνύεται ότι «από το ρυθμιστικό του (ν.2810/2000) ορίζοντα διέλαθαν η αντιμετώπιση αδρανών και υπερχρεωμένων συνεταιρισμών, η αδρανοποίηση της συνταγματικής επιταγής για εποπτεία και προστασία και η διασύνδεση της συνεταιριστικής ιδέας με την ανταγωνιστική και διεθνοποιημένη αγορά».

Έτσι, το 2011 συζητήθηκε και ψηφίστηκε, με συναίνεση στα περισσότερα άρθρα και της αξιωματικής αντιπολίτευσης, νέος νόμος για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, ο ν. 4015/2011⁴³. Παρότι η ευρεία συναίνεση στην ψήφισή του τον καθιστούσε, φαινομενικά τουλάχιστον, ένα νόμο ανταποκρινόμενο στις ανάγκες των συνεταιρισμών, η διερεύνηση των διατάξεών του, στηριζόμενη στις διεθνείς συνεταιριστικές αρχές, στο Σύνταγμα της Ελλάδας, στις δεσμεύσεις της χώρας ως συμμετόχου στον ΟΗΕ και στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας, αλλά και στις επιστημονικές απόψεις εμπειρογνομόνων, αποκαλύπτουν αρκετά αδύνατα σημεία⁴⁴.

Ο νόμος αυτός προέβλεπε την ύπαρξη μόνο πρωτοβάθμιων συνεταιρισμών. Οι υφιστάμενες Ενώσεις Αγροτικών Συνεταιρισμών (ΕΑΣ) όφειλαν να μετατραπούν υποχρεωτικά σε πρωτοβάθμιους αγροτικούς συνεταιρισμούς (ΑΣ) ή σε Αγροτικές Εταιρικές Συμπράξεις (ΑΕΣ), που έχουν τη νομική μορφή των ανωνύμων εταιρειών. Η αναγκαστική αυτή μετατροπή γινόταν με απόφαση των οικείων γενικών τους συνελεύσεων που λαμβάνονται με απλή πλειοψηφία των παρόντων μελών (άρθρ. 19 παρ. 3). Περαιτέρω οι υφιστάμενες τριτοβάθμιες Κεντρικές Συνεταιριστικές Ενώσεις και οι Κοινοπραξίες Αγροτικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων, όφειλαν να μετατραπούν υποχρεωτικά είτε σε κλαδικούς πρωτοβάθμιους Αγροτικούς Συνεταιρισμούς, και μάλιστα μόνον ένας κλαδικός αγροτικός συνεταιρισμός μπορούσε να λειτουργεί σε εθνικό επίπεδο για τους παραγωγούς του αντίστοιχου ομοειδούς προϊόντος, είτε σε Αγροτικές Εταιρικές Συμπράξεις. Διαφορετικά δεν αναγνωρίζονταν και δεν καταχωρούνταν στο Εθνικό Μητρώο Συλλογικών Αγροτικών Οργανώσεων, που είσαγαγε ο νέος τότε νόμος. Τέλος, οι Συνεταιριστικές Εταιρείες μετατρέπονταν σε Αγροτικές Εταιρικές Συμπράξεις, δηλαδή σε ανώνυμες εταιρίες.

⁴³ Τα άρθρα 1 έως 4 και 6 έως 16, 18, 19, και 19α του ν. 4015/2011 (Α' 210), όπως ισχύουν καταργήθηκαν με το άρθρο 50 παρ.1.γ του Ν.4384/2016 - ΦΕΚ 78/Α/26-4-2016

⁴⁴ <http://isem-journal.blogspot.gr/2015/01/40152011.html>

Αιτιολόγηση της βαθειάς αυτής τομής στην υφιστάμενη επί εκατό έτη δομή της αγροτικής συνεταιριστικής κίνησης (πρωτοβάθμιοι, δευτεροβάθμιοι, τριτοβάθμιοι, κοινοπραξίες) και ο περιορισμός της σε ένα μόνο επίπεδο, υπήρξε η διαπίστωση ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των υφιστάμενων πρωτοβάθμιων συνεταιρισμών ήταν αδρανείς και δεν ανέπτυξε αυτόνομες οικονομικές δραστηριότητες. Ήδη, σε σχετική μελέτη μελέτη της ΠΑΣΕΓΕΣ, υπήρχε σύσταση περί εθελοντικής μετατροπής των Ενώσεων σε πρωτοβάθμιους συνεταιρισμούς, καθώς η μεταβολή των συνθηκών μετακίνησης των αγροτών και της οικονομικής λειτουργίας του χώρου, είχαν οδηγήσει στο φαινόμενο τα μέλη ΑΣ να εξυπηρετούνται οικονομικότερα κατ' ευθείαν από τις Ενώσεις.

Ωστόσο, οι συγκεκριμένες διατάξεις του νόμου έρχονταν σε αντίθεση με τις διεθνείς συνεταιριστικές αρχές, ιδίως με την αυτονομία και ανεξαρτησία των συνεταιρισμών, καθώς και με την αρχή της συνεργασίας μεταξύ συνεταιρισμών⁴⁵. Οι αρχές αυτές, καθώς και το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, περιλαμβάνουν το δικαίωμα των συνεταιρισμών να συνεργάζονται μεταξύ τους και να δημιουργούν ανωτέρου βαθμού συνεταιριστικές οργανώσεις. Αποτελεί συνεπώς επιλογή των ίδιων των συνεταιρισμών κι όχι του νομοθέτη ο σχηματισμός ή μη δευτεροβάθμιων συνεταιριστικών οργανώσεων. Άλλωστε, οι συνεταιρισμοί, ως επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται ανταγωνιστικά στην αγορά, όταν θέλουν να επιτύχουν οικονομίες κλίμακας και μεγέθους για να είναι ανταγωνιστικοί, πρέπει να έχουν την ελευθερία να συνεργάζονται μεταξύ τους και να κάνουν επιχειρηματικές επιλογές, όπως ακριβώς μέσω συγχωνεύσεων ή/και επεκτάσεων μεγεθύνονται οι κεφαλαιουχικές εταιρείες. Βαθμοί εξ άλλου προβλέπονται στις νομοθεσίες όλων των ευρωπαϊκών κρατών, στο Καταστατικό του Ευρωπαϊκού Συνεταιρισμού, το οποίο ρητά προβλέπει τη δυνατότητα ίδρυσης Ευρωπαϊκού Συνεταιρισμού από άλλους συνεταιρισμούς, στους ελληνικούς Αστικούς Συνεταιρισμούς και στην ελληνική νομοθεσία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς από τον ν. 602/1915 έως τον 2810/2000.

Όσο για τις αναγκαστικές μετατροπές, συγχωνεύσεις και αναγκαστικές εκκαθαρίσεις των υφιστάμενων συνεταιριστικών οργανώσεων, τις οποίες εισήγαγε ο νόμος, παρατηρήθηκαν τα εξής: μολονότι η μετατροπή ή συγχώνευση των υφιστάμενων οργανώσεων ήταν τύποις εκούσια, εφόσον προβλέπεται με απόφαση των γενικών τους συνελεύσεων, στην ουσία δεν επρόκειτο για ελεύθερη επιλογή, διότι η μη εμπρόθεσμη μετατροπή ή συγχώνευση επέφερε την αναγκαστική εκκαθάριση. Αντίστοιχα, η μη μετατροπή των Κοινοπραξιών και των Κεντρικών Ενώσεων σε Αγροτικές Εταιρικές

⁴⁵ Όπως τονίζεται από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας στις Κατευθυντήριες Γραμμές για τη Συνεταιριστική Νομοθεσία, «η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι περιλαμβάνει το δικαίωμα των συνεταιρισμών να διασυνδέονται οριζόντια και να σχηματίζουν ανωτέρου βαθμού οργανώσεις, όπως ενώσεις, ομοσπονδίες ή/και συνομοσπονδίες... Ως προς την κάθετη ολοκλήρωση, ο αριθμός των βαθμίδων πρέπει να αποφασίζεται από τους ίδιους τους συνεταιρισμούς, λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση κόστους/οφέλους στη διάρθρωση»^ξ.

Συμπράξεις ή κλαδικούς αγροτικούς συνεταιρισμούς, ισοδυναμούσε με τη μη αναγνώρισή τους και καταχώρησή τους στο Μητρώο, με αποτέλεσμα να αποκλείονται οι συγκεκριμένες οργανώσεις από τις παροχές και τα αναπτυξιακά, χρηματοδοτικά και φορολογικά κίνητρα που προβλέπονταν εκ του νόμου, και τα οποία συνιστούσαν έκφανση της συνταγματικής υποχρέωσης του κράτους να μεριμνά για την ανάπτυξη των συνεταιρισμών. Επρόκειτο, λοιπόν, για αναγκαστική συγχώνευση, την οποία όμως το Σύνταγμα επιτρέπει μόνο στην περίπτωση σύστασης αναγκαστικών συνεταιρισμών, που αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημοσίου συμφέροντος. Στην προκειμένη όμως περίπτωση, σε καμία, ακόμα και εξατομικευμένη, περίπτωση συγχώνευσης δεν συνέτρεχε λόγος «κοινής ωφέλειας» ή «δημοσίου συμφέροντος». Συνεπώς με τις αναγκαστικές συγχωνεύσεις ανατράπηκε η αρχή της αυτοδιοίκησης των συνεταιρισμών και το συνταγματικό δικαίωμα αυτοκαθορισμού τους.

Αναφορικά με την κρατική εποπτεία, ο νόμος προέβλεπε τη σύσταση Μητρώου, η τήρηση και λειτουργία του οποίου επαφιόταν σε νεοσύστατη Διεύθυνση, η οποία αξιολογούσε τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, επόπτευε τη σύννομη λειτουργία τους και τους βοηθούσε στο έργο τους. Η αξιολόγηση περιελάμβανε την τήρηση των εξής προϋποθέσεων: εθελοντική συμμετοχή, δημοκρατική οργάνωση και λειτουργία, διάθεση στον συνεταιρισμό του 80% της παραγωγής κάθε μέλους, αποτελεσματική συνεταιριστική και εταιρική διακυβέρνηση, οικονομική βιωσιμότητα, ανταγωνιστική επιχειρηματικότητα και σεβασμό της νομιμότητας. Κατόπιν ολοκλήρωσης της ετήσιας αξιολόγησης, θα καταχωρούνταν στο Μητρώο σε δύο κατηγορίες: ως ενεργοί ή ως ανενεργοί. Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί οι οποίοι για δύο συνεχόμενες αξιολογήσεις καταχωρούνταν στο Μητρώο ως ανενεργοί, ετίθεντο σε εκκαθάριση.

Οι διατάξεις αυτές φαίνεται πως έρχονταν σε αντίθεση με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών, καθώς η κρατική εποπτεία οφείλει να αφορά μόνο την επίβλεψη για την τήρηση της νομιμότητας των πράξεων της διοίκησης και δεν επιτρέπεται να ασκείται κατά τρόπο που μπορεί να οδηγήσει σε διοικητικές παρεμβάσεις στον τρόπο λειτουργίας και στην επιχειρηματική δράση και τις επιχειρηματικές επιλογές των συνεταιρισμών, να προσβάλλει δηλ. τον πυρήνα του κατοχυρωμένου δικαιώματος αυτοδιοίκησης. Οι σχετικές διατάξεις όμως του ν. 4015/2011 καθιστούσαν τον έλεγχο σκοπιμότητας βασικό στοιχείο αξιολόγησης, προκειμένου μία αγροτική συνεταιριστική οργάνωση να εγγραφεί στο Μητρώο.

Εν κατακλείδι, ορισμένες από τις αρχές που αναφέρονταν στο νόμο, όπως η εθελοντική συμμετοχή, η δημοκρατική διοίκηση και ο σεβασμός στη νομιμότητα, αποτελούν εκ των ων ουκ άνευ της συνεταιριστικής ιδέας και ήταν κριτήρια που επέτρεπαν την άσκηση, με αντικειμενικό τρόπο, μόνον

ελέγχου νομιμότητας της λειτουργίας των συνεταιρισμών και όχι σκοπιμότητας, στα πλαίσια της εποπτείας του κράτους. Οι υπόλοιπες όμως αρχές, όπως αποτελεσματική και εταιρική διακυβέρνηση, οικονομική βιωσιμότητα, διάθεση του 80% της παραγωγής στο συνεταιρισμό, συνιστούσαν γενικότητες, ήταν ασαφείς και αόριστα διατυπωμένες, ώστε έδιναν τη δυνατότητα, σε κάθε περίπτωση, να μετατραπεί η κρατική εποπτεία στους αγροτικούς συνεταιρισμούς από έλεγχο νομιμότητας σε έλεγχο σκοπιμότητας⁴⁶.

Η ισχύς του νόμου αυτού υπήρξε εξαιρετικά βραχύβια, καθώς αντικαταστάθηκε από το ν.4384/2016 (Α'78) "Αγροτικοί Συνεταιρισμοί, μορφες συλλογικής οργάνωσης του αγροτικού χώρου και άλλες διατάξεις", ο οποίος στηρίζεται κυρίως στη δομή του ν.2810/2000, επαναλαμβάνοντας και άρθρα του ν. 4015/2011. Ένας από τους λόγους εισαγωγής της πιο πρόσφατης νομοθετικής πρωτοβουλίας ήταν ότι οι δύο προηγούμενοι νόμοι μέσα σε δεκαπέντε χρόνια είχαν υποστεί πάνω από τριάντα πέντε τροποποιήσεις, γεγονός που προκαλούσε σύγχυση στην εφαρμογή της συνεταιριστικής νομοθεσίας.

Στόχοι και της συγκεκριμένης νομοθετικής προσπάθειας αποτελούν η εξυγίανση της λειτουργίας των αγροτικών συνεταιρισμών μέσω της ενίσχυσης της κρατικής εποπτείας και η επιχειρηματική τους ανάπτυξη μέσω της διευκόλυνσης της σύστασης αγροτικών συνεταιρισμών.

Πιο συγκεκριμένα, ως προς το επίδικο της εξυγίανσης, ο νόμος προβλέπει τη δημιουργία ελεγκτικής αρχής και σώματος Επιθεωρητών στο αρμόδιο Υπουργείο, ενώ περιέχει ευνοϊκές διατάξεις για τις συγχωνεύσεις και τη λύση των συνεταιρισμών, εάν το σύνολο των ιδίων κεφαλαίων του καταστεί κατώτερο από το 1/5 του συνεταιριστικού κεφαλαίου. Επιπλέον ως προς τον έλεγχο της λειτουργίας των Αγροτικών Συνεταιρισμών προβλέπει:

- Τον καθορισμό αυστηρού πλαισίου με παρουσία δικαστικών ή δικηγόρων κατά τη διαδικασία της ψηφοφορίας για την εκλογή μελών του ΔΣ. Θέσπιση σταυρών προτίμησης στα 2/5 του αριθμού των μελών του ΔΣ.
- Την εισαγωγή, στα όργανα της διοίκησης, του θεσμού του Εποπτικού συμβουλίου για τον έλεγχο του ΔΣ, με ταυτόχρονη δυνατότητά του να καλεί Γενική Συνέλευση για σοβαρό λόγο.

⁴⁶ Αυτό επισημάνθηκε και από τη Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών της Βουλής κατά τη διαδικασία ψήφισης του νόμου, ενώ σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Γραμμές για τη συνεταιριστική νομοθεσία που εκπόνησε η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, η εποπτεία των συνεταιρισμών πρέπει να διενεργείται από όργανο ανεξάρτητο από την Κυβέρνηση και από τους συνεταιρισμούς-ενώ το σχήμα που οριζόταν εν προκειμένω από το ν.4015/11 δε διέθετε το τεκμήριο της ουδετερότητας.

- Την κατάργηση των αμοιβών των μελών του ΔΣ και την απαγόρευση κατάληψης δημόσιας αιρετής θέσης από τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, πριν την πάρωδο τριών χρόνων από την εκλογή τους σε θέση μέλους του ΔΣ
- Την ενίσχυση της δημοκρατικής λειτουργίας με τη θέσπιση νέων δικαιωμάτων των μελών, όπως της συμμετοχής στη συνεταιριστική εκπαίδευση, της ενημέρωσης σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους και την πορεία των υποθέσεων και την οικονομική κατάσταση του συνεταιρισμού και το δικαίωμα της λήψης αντιγράφων για όλα τα θέματα λειτουργίας αλλά και τη θέσπιση νέων υποχρεώσεων στα μέλη, όπως της αποχής από δραστηριότητες ανταγωνιστικές με εκείνες του ΑΣ ή από πράξεις που μπορούν να βλάψουν τα συμφέροντά του, της εχεμύθειας κ.λπ.

Ως προς το ζήτημα της επιχειρηματικής ανάπτυξης, οι βασικές καινοτομίες που προβλέφθηκαν αφορούν⁴⁷ :

- Στην απλούστευση της διαδικασίας έγκρισης του συνεταιρισμού από το Ειρηνοδικείο, στη μείωση του αριθμού των απαιτούμενων μελών του Α.Σ. σε 10 φυσικά ή νομικά πρόσωπα και την κατάργηση του προσδιορισμού υποχρεωτικού ελάχιστου συνεταιριστικού κεφαλαίου.
- Τη δυνατότητα και άλλων νομικών προσώπων να γίνουν μέλη του συνεταιρισμού με μία μερίδα, όπως και τα φυσικά πρόσωπα, την καθιέρωση της προαιρετικής μερίδας χωρίς δικαίωμα ψήφου, ως δυνατότητας επένδυσης στον συνεταιρισμό και από τρίτους και την υποχρέωση του μέλους να παραδίδει τη παραγωγή του και να προμηθεύεται τα εφόδιά του από τον συνεταιρισμό
- Την ίδρυση συγκροτημένων Ομάδων και Οργανώσεων Παραγωγών, με σκοπό να δημιουργηθεί η απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή για τη συγκέντρωση και την προώθηση της παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων, όπως οι Ομάδες Παραγωγών, οι Οργανώσεις Παραγωγών και οι Ενώσεις Οργανώσεων Παραγωγών.
- Την ίδρυση Ομάδων Διαχείρισης και Προστασίας Προϊόντων (ΠΟΠ/ΠΓΕ/ΕΙΠΠ)
- Τον καθορισμό πλαισίου λειτουργίας των Διεπαγγελματικών Οργανώσεων για τη διασυνδεση εκπροσώπων όλων των φορέων που δραστηριοποιούνται στον αγροτικό τομέα.
- Θέσπιση Συμβάσεων μελλοντικής πώλησης αγροτικών προϊόντων που αφορούν τη μελλοντική πώληση αγροτικών προϊόντων από τους ΑΣ για λογαριασμό των μελών τους καθώς και τη δημιουργία Ενιαίας Ψηφιακής Βάσης για την ιχνηλασιμότητα των συνεταιριστικών προϊόντων

Τέλος, εισάγεται μια ακόμα αλλαγή στη δομή του συνεταιριστικού κινήματος σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, με τη δυνατότητα δημιουργίας Περιφερειακών Αγροτικών Συνεταιρισμών είτε Εθνικών Αγροτικών Συνεταιρισμών, σε κλαδικό επίπεδο, μέλη των οποίων είναι οι τοπικοί Αγροτικοί Συνεταιρισμοί, καθώς και με τη δυνατότητα συγκρότησης ιδεολογικής συνεταιριστικής οργάνωσης σε εθνικό επίπεδο, με μέλη τοπικούς ή περιφερειακούς συνεταιρισμούς⁴⁸.

1.4.Θεσμική εξέλιξη αστικών συνεταιρισμών

Οι διατάξεις του ν.602/1915 που αφορούσαν τους αστικούς συνεταιρισμούς⁴⁹, αντικαταστάθηκαν με το νόμο 1667 της 5/6 Δεκεμβρίου 1986 (ΦΕΚ Α' 196), «Αστικοί Συνεταιρισμοί και άλλες διατάξεις», ο οποίος, όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε μεταγενέστερα από το νόμο 2515/1997, από το άρθρο 5 του νόμου 2076/1992, σύμφωνα με το οποίο προβλέφθηκαν συνεταιριστικές τράπεζες στην Ελλάδα με τον τύπο του πιστωτικού συνεταιρισμού του νόμου 1667/1986, καθώς και από το άρθρο 27 (παρ. 23, 24, 25) του νόμου 2166/1993⁵⁰, ισχύει μέχρι και σήμερα. Η εξέλιξη αυτή, όπως και στην περίπτωση των αγροτικών συνεταιρισμών, επελέγη οφειλόταν και στην πολιτική συγκυρία, η οποία ευνοούσε τη συνεταιριστική μορφή οργάνωσης πολλών επαγγελματιών και κλάδων της ελληνικής οικονομίας, ενώ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 είχε παρατηρηθεί αναζωογόνηση του συνεταιριστικού κινήματος.

Σύμφωνα με αυτόν, οι αστικοί συνεταιρισμοί είναι “εκούσια ένωση προσώπων με οικονομικό σκοπό, η οποία δεν αποσκοπεί στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων αγροτικής οικονομίας, και αποβλέπει ιδίως με τη συνεργασία των μελών του στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ανάπτυξη των μελών και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους γενικά μέσα σε μια κοινή επιχείρηση”⁵¹.

Σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγρ. 2 του άρθρου 1 του ίδιου νόμου, οι αστικοί συνεταιρισμοί **είναι ιδίως** παραγωγικοί, καταναλωτικοί, προμηθευτικοί, πιστωτικοί, μεταφορικοί και τουριστικοί. Οι

⁴⁸ Για να αναγνωρίζεται από την πολιτεία ως η οργάνωση που εκπροσωπεί τους συνεταιρισμένους αγρότες οφείλει να έχει ως μέλη της τουλάχιστον το 50% των οργανώσεων που είναι εγγεγραμμένες στο Εθνικό Μητρώο, ενώ καταργείται η κρατική χρηματοδότηση των δευτεροβαθμίων και των τριτοβαθμίων συνεταιριστικών οργανώσεων.

⁴⁹ (Κιντής, 1997, σ. 76).

⁵⁰ Για τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς, που αποτελούν ειδική μορφή αστικών συνεταιρισμών, εισήχθησαν ειδικές ρυθμίσεις αρχικά με το ΠΔ17/1984 και στη συνέχεια με το ΠΔ 93/1987, όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με τα ΠΔ 2/1988, 23/1990 και 448/1991.

⁵¹ άρθρο 1 του ν. 1667/1986, όπως ισχύει.

δραστηριότητές τους αναφέρονται σε ένα ευρύ φάσμα του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα της οικονομίας και σε θέματα τεχνικής και οργανωτικής στήριξης των μελών και συνεταιριστικής, επαγγελματικής και πολιτιστικής εκπαίδευσης. Ο νομοθέτης ομαδοποίησε τις δραστηριότητες αυτές, στην ίδια παράγραφο του άρθρου 1 ως εξής: «Στις δραστηριότητες των Συνεταιρισμών περιλαμβάνονται ιδίως : α) Η κοινή οργάνωση παραγωγής. β) Η προμήθεια αγαθών για την κάλυψη επαγγελματικών, βιοτικών και άλλων αναγκών των μελών τους. γ) Η παροχή στα μέλη τεχνικής ή οργανωτικής βοήθειας για την αύξηση ή βελτίωση της παραγωγής τους. δ) Η μεταποίηση ή διάθεση προϊόντων των μελών τους. ε) Η παροχή δανείων, εγγυήσεων, ασφαλειών ή άλλων οικονομικών διευκολύνσεων στα μέλη τους. στ) Η επαγγελματική, συνεταιριστική και πολιτιστική εκπαίδευση, ζ) Η ικανοποίηση κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών.» Η συγκεκριμένη διάταξη επιβεβαιώνει όσα αναφέρονται στο Κεφάλαιο 1 για την κοινωνική και πολιτιστική διάσταση της συνεταιριστικής επιχείρησης και επιπλέον ότι στο επίκεντρο της λειτουργίας τους είναι ο άνθρωπος. Γι αυτό και το κυρίαρχο στοιχείο για την ανάπτυξη τους, πέρα από το απαιτούμενο κεφάλαιο, είναι η προσωπική ενεργός συμμετοχή των μελών στις οικονομικές δραστηριότητες αλλά και στις κοινωνικές και πολιτιστικές δράσεις. Περαιτέρω, η νομική μορφή του αστικού συνεταιρισμού καθορίζεται από την έκταση της ευθύνης των συνεταίρων. Αν ο συνέταιρος ευθύνεται εις ολόκληρον για τα χρέη του Συνεταιρισμού έναντι τρίτων, είναι Συνεταιρισμός Απεριόριστης Ευθύνης. Αν ευθύνεται ως ένα ορισμένο χρηματικό ποσό που ορίζεται από το καταστατικό και είναι ίσο ή πολλαπλάσιο της αξίας κάθε συνεταιριστικής μερίδας, είναι Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (ΣΥΝ.Π.Ε.). Η τελευταία μορφή είναι και η συνηθέστερη.

Για τη **σύστασή** τους απαιτείται εκούσια ένωση τουλάχιστον δεκαπέντε προσώπων- ειδικότερα για τους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς τουλάχιστον εκατό προσώπων-, καταστατικό και καταχώρισή του στο Μητρώο συνεταιρισμών του ειρηνοδικείου, στην περιφέρεια του οποίου εδρεύει ο συνεταιρισμός. Τα στοιχεία που πρέπει, κατ ελάχιστον, να περιέχει το καταστατικό είναι η επωνυμία, η έδρα και ο σκοπός, το ονοματεπώνυμο ή η επωνυμία και η διεύθυνση των ιδρυτικών μελών, οι όροι εισόδου και εξόδου των μελών, η έκταση της ευθύνης των συνεταίρων, το ύψος της συνεταιριστικής μερίδας και ο ορισμός προσωρινής διοικητικής επιτροπής που θα μεριμνήσει για την έγκριση του και τη σύγκληση της πρώτης γενικής συνέλευσης για ανάδειξη των οργάνων διοίκησης⁵².

⁵² Οι λοιπές λεπτομέρειες για τη σύνταξη και έγκριση του καταστατικού, ρυθμίζονται με τις διατάξεις των παραγρ. 3 έως και 8 του άρθρου 1 του Ν. 1667/1986.

Με τις διατάξεις του άρθρου 2 του ίδιου νόμου, καθορίζονται θέματα⁵³ που αφορούν τα μέλη του Συνεταιρισμού, όπως ιδίως ότι μέλη του μπορούν να είναι ενήλικοι και, όπως στην περίπτωση των αγροτικών συνεταιρισμών, δίνεται η δυνατότητα στο καταστατικό να προβλέπει ως μέλη και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, απαγορεύοντας όμως να γίνει μέλος του συνεταιρισμού όποιος μετέχει σε άλλο με την ίδια έδρα και τον ίδιο σκοπό⁵⁴.

Για τη συγκέντρωση των απαραίτητων κεφαλαίων σύστασης, κάθε συνétairos εγγράφεται για μία υποχρεωτική συνεταιριστική μερίδα⁵⁵, το ύψος της οποίας καθορίζεται από το καταστατικό και είναι ίση για όλους. Επιπλέον, τα μέλη έχουν δικαίωμα, εφόσον προβλέπεται από το καταστατικό, σε μέχρι και πέντε προαιρετικές μερίδες (σε μέχρι εκατό στους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς και σε μέχρι 1.200 στους πιστωτικούς συνεταιρισμούς), παρόλο που η απόκτηση αυτών δεν προσδίδουν κάποιο πλεονέκτημα, ως προς την ψήφο ή τη διοίκηση. Προκειμένου για νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, μπορούν να αποκτήσουν απεριόριστο αριθμό προαιρετικών μερίδων. Τα νέα μέλη καταβάλλουν, για την εξομοίωσή τους προς τα παλαιά, εισφορά ανάλογη με την καθαρή περιουσία του συνεταιρισμού. Ο έλεγχος ασκείται από το εποπτικό συμβούλιο. Η συνεταιριστική μερίδα είναι αδιαίρετη και ίση για όλους του συνεταιίρους και μεταβιβάζεται μόνο σε συνεταιίρο, ενώ δεν κληρονομείται ούτε κληροδοτείται, εκτός αν το καταστατικό ορίζει διαφορετικά⁵⁶. Στο συνεταιίρο που αποχωρεί ή αποκλείεται, αποδίδεται η συνεταιριστική μερίδα που εισέφερε, μέσα σε τρεις μήνες από την έγκριση του ισολογισμού της χρήσης στην οποία έγινε η αποχώρηση ή ο αποκλεισμός. Προκειμένου για Πιστωτικούς Συνεταιρισμούς που λειτουργούν ως πιστωτικά ιδρύματα, στον συνεταιίρο που αποχωρεί

⁵³ Διαδικασία εγγραφής και έγκρισης, αποκλεισμού, αποχώρησης, απόδοσης της συνεταιριστικής μερίδας που συνεισέφερε κλπ.

⁵⁴ παρ. 3, αρ. 2 του ίδιου νόμου.

⁵⁵ Η φιλοσοφία των συνεταιρισμών, ως ενώσεων προσώπων και όχι ενώσεων κεφαλαίου, επιβάλλει να έχουν σχετικά χαμηλές συνεταιριστικές μερίδες ώστε να δίνεται η δυνατότητα σε μεγάλο αριθμό ενδιαφερομένων να ενταχθούν στον Συνεταιρισμό. Η συνεταιριστική μερίδα δεν έχει την έννοια της επένδυσης κεφαλαίου μόνο προς αποκόμιση κέρδους από αυτό αλλά και της εξασφάλισης στον συνεταιίρο της δυνατότητας χρήσης των εγκαταστάσεων και υπηρεσιών του Συνεταιρισμού για την ανάπτυξη των εργασιών του. Για τον προσδιορισμό του ύψους της δεν υπάρχει συγκεκριμένος κανόνας. Αλλά λαμβάνονται υπόψη παράγοντες, όπως το μεταβλητό κεφάλαιο, με την έννοια ότι οποιαδήποτε στιγμή μπορεί να εισέρχονται νέοι συνεταιίροι και να εξέρχονται παλαιοί ή η δυνατότητα πιστοδότησης των πελατών του Συνεταιρισμού, μέσω των πωλήσεων με πίστωση.

⁵⁶ Σε περίπτωση θανάτου συνεταιίρου, αν οι κληρονόμοι δεν αποκτούν την ιδιότητα του συνεταιίρου, τους αποδίδεται η συνεταιριστική μερίδα που είχε εισφέρει ο κληρονομούμενος, η αξία της οποίας υπολογίζεται σε πραγματικούς όρους, με βάση την καθαρή θέση του Συνεταιρισμού.

ή αποκλείεται, αποδίδεται η αξία της συνεταιριστικής μερίδας που αναλογεί στην καθαρή περιουσία του Συνεταιρισμού, όπως αυτή προκύπτει από τον ισολογισμό της τελευταίας χρήσης, αφού ληφθεί υπόψη και το ποσό κατά το οποίο οι σχηματισμένες προβλέψεις ενδεχομένως υπολείπονται από αυτές που απαιτούνται, σύμφωνα με την έκθεση των Ορκωτών Ελεγκτών και μετά από συμφωνία της Τράπεζας της Ελλάδος για την εν λόγω διαφορά.

Από την ανωτέρω ανάλυση προκύπτει ότι πηγή άντλησης κεφαλαίων των συνεταιρισμών, στη φάση της ίδρυσης, είναι οι συνεταιριστικές μερίδες, ενώ κατά τη λειτουργία τους πηγές άντλησης μπορεί να είναι τα αποθεματικά που δημιουργούνται από τα μη διανεμόμενα κέρδη, έκτακτες εισφορές, διάφορες μορφές δανεισμού είτε με κλασικό δανεισμό είτε με νέες μορφές χρηματοδότησης κλπ.

Αναφορικά με τη διοίκηση και τον τρόπο λήψης αποφάσεων, ισχύει η δημοκρατική συνεταιριστική αρχή «κάθε μέλος-μία ψήφος». Όλα τα μέλη απαρτίζουν τη Γενική Συνέλευση, η οποία είναι το ανώτατο όργανο αποφάσεων, οι οποίες λαμβάνονται κατά κανόνα με απόλυτη πλειοψηφία των ψηφισάντων. Στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Γενικής Συνέλευσης υπάγονται :

- Η τροποποίηση του καταστατικού.
- Η συγχώνευση, η παράταση της διάρκειας, η διάλυση και η αναβίωση του Συνεταιρισμού.
- Η έγκριση των ειδικών κανονισμών εργασίας και προσωπικού.
- Οι γενικοί όροι της δραστηριότητας των Συνεταιρισμών, ανάλογα με τους σκοπούς τους ιδίως της συγκέντρωσης και της από κοινού πώλησης των προϊόντων τους.
- Η έγκριση του ισολογισμού και των αποτελεσμάτων χρήσης.
- Η εκλογή και η απαλλαγή κάθε ευθύνης του Διοικητικού και Εποπτικού Συμβουλίου καθώς και των αντιπροσώπων του Συνεταιρισμού σε δευτεροβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις.
- Η επιβολή εισφοράς στα μέλη για την αντιμετώπιση έκτακτων ζημιών ή άλλων εξαιρετικών καταστάσεων.

Οι εκλογές για την ανάδειξη μελών των λοιπών οργάνων, όπως το Διοικητικό Συμβούλιο, συνεταιρισμών με αριθμό άνω των εκατό μελών γίνεται με το σύστημα των συνδυασμών και με απλή αναλογική, ενώ, εφόσον οι εργαζόμενοι μη μέλη στο συνεταιρισμό είναι πάνω από είκοσι, το ένα από τα μέλη του ΔΣ εκλέγεται από τους εργαζόμενους.

Ο νόμος καθορίζει τα κέρδη-πλεονάσματα διαχείρισης να διατίθενται για το σχηματισμό αποθεματικών και για διανομή στα μέλη. Οι αστικοί συνεταιρισμοί μπορούν να δημιουργούν συσπειρώσεις, όπως ενώσεις, ομοσπονδία, συνομοσπονδία αστικών συνεταιρισμών μόνο ορισμένων κατηγοριών συνεταιρισμών. Η εποπτεία και μέριμνα ανήκει στον Υπουργό Οικονομίας και Ανάπτυξης, ενώ προβλέπεται η σύσταση στο Υπουργείο Συμβουλίου Συνεταιρισμών, το οποίο μέχρι και σήμερα δεν έχει συσταθεί.

1.5. Σύντομη επισκόπηση άλλων τύπων συνεταιρισμών

Γυναικείοι Συνεταιρισμοί Αγροτουρισμού

Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αγροτουρισμού αποτελούν επιτυχημένη επιχειρηματική δραστηριότητα, οι οποίοι θα μπορούσαν να αναπτυχθούν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικότερα, εάν στη χώρα μας είχε θεσπιστεί κατάλληλο νομικό πλαίσιο, με βάση τις σύγχρονες ρυθμίσεις για την κοινωνική επιχείρηση. Οι γυναικείοι συνεταιρισμοί αγροτουρισμού, παρόλο ότι πληρούν τα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια των κοινωνικών επιχειρήσεων, ιδρύονται ωστόσο με την ισχύουσα νομοθεσία για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, νομοθεσία η οποία δεν διαθέτει τα ειδικά χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνικής επιχείρησης, αλλά οργάνωσης της κοινωνικής οικονομίας.

Δασικοί συνεταιρισμοί⁵⁷

Σύμφωνα με απογραφή του 2009, στη χώρα μας λειτουργούν 810 δασικοί συνεταιρισμοί. Πρόκειται για ομάδες 7 ατόμων, που συνιστούν έναν συνεταιρισμό και μισθώνουν από το κράτος ή ιδιώτες ένα κομμάτι δάσους, το οποίο εκμεταλλεύονται σύμφωνα με τις υποδείξεις του τοπικού δασαρχείου. Μέρος των εσόδων τους καταλήγει στο κράτος (10%) και στους δήμους (5%). Το 2014, σύμφωνα με στοιχεία του ΥΠ.ΕΝ, η συνολική παραγωγή ξύλου, μέσω δασικών συνεταιρισμών, ανήλθε σε 730 χιλιάδες κυβικά μέτρα στα δημόσια δάση και σε 388 χιλιάδες στα ιδιωτικά, ενώ τα συνολικά έσοδα από την εκμετάλλευση των δασών ανήλθαν σε εννέα περίπου εκατομμύρια ευρώ.

Η πρόσφατη νομοθετική πρωτοβουλία, μέσω του ν.4423/2016 (Α' 182) είχε ως στόχο την εξυγίανση υφιστάμενων και αδρανών δασικών συνεταιρισμών και την ενίσχυση της λειτουργίας⁵⁸ τους μέσω

⁵⁷ <http://www.kathimerini.gr/848075/article/oikonomia/epixeirhseis/allages-sth-systash-kai-thn-leitoyrgia-twn-dasikwn-synetairismwn>

της απασχόλησης σε αυτούς αποκλειστικά δασεργατών και της επέκτασης του αντικειμένου τους και σε άλλα δασικά είδη, πέραν της ξυλείας, δίνοντάς τους παράλληλα το δικαίωμα μεταποίησης. Η λειτουργία τους εντός του νομοθετικού πλαισίου για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς, το οποίο δεν ανταποκρίνεται στις ιδιαιτερότητές τους, αναστέλλοντας την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους και θέτοντας σε κίνδυνο την ασφάλεια των ιδίων των εργαζομένων τους και των εκμεταλλεζόμενων δασών.

Συνοπτικά, οι προβλέψεις του ν.4423/2016 (Α' 182) είναι οι εξής:

- Οι δασικοί συνεταιρισμοί μετονομάζονται σε “Δασικούς Συνεταιρισμούς Εργασίας” (ΔΑΣΕ) και έχουν τουλάχιστον 25 μέλη, τα οποία είναι όλα αποδεδειγμένα δασεργάτες. Μόνον οι ΔΑΣΕ μπορούν να αναλάβουν την εκμετάλλευση δασών, και στο έργο τους περιλαμβάνονται, εκτός από τη συλλογή ξύλου και ρητίνης, η συλλογή κάθε είδους καρπών από τα δάση, καθώς και η πραγματοποίηση εργασιών δασοπροστασίας.

- Πέντε ή περισσότεροι ΔΑΣΕ, που βρίσκονται στον ίδιο νομό μπορούν να συστήσουν μια ένωση, προκειμένου να ιδρύσουν μονάδα μεταποίησης προϊόντων.

2. Οι επιλογές του έλληνα νομοθέτη για το θεσμό της κοινωνικής επιχείρησης

Εισαγωγή

Η σύγχρονη νομοθεσία στην Ελλάδα για την κοινωνική οικονομία παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια σημαντικές εξελίξεις με τη θέσπιση διαφόρων ειδών κοινωνικών συνεταιρισμών, αλλά και με τον εξαιρετικά πρόσφατο νόμο πλαίσιο για την “Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και την ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις”, το ν.4430/2016 (Α'205).

Ακολουθώντας τη θεσμική εξέλιξη της κοινωνικής επιχείρησης στις χώρες της Ευρώπης, αλλά αξιοποιώντας κυρίως το νομικό εργαλείο των αστικών συνεταιρισμών (ν.1667/1986), ο έλληνας νομοθέτης επέλεξε να αποδώσει την ιδιότητα της κοινωνικής επιχείρησης σε τμήμα των αστικών συνεταιρισμών, δημιουργώντας επί της ουσίας διαφορετικά είδη κοινωνικών συνεταιρισμών.

Η αρχή έγινε διστακτικά το 1999 με τη θεσμοθέτηση των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.). Ακολούθησε το 2011 η θεσμοθέτηση των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ), με το ν.4019/2011, ενώ προσφάτως, με το ν.4430/2016, ο έλληνας

⁵⁸ «Σε χώρες με μικρότερη δασοκάλυψη από την Ελλάδα, η εκμετάλλευση των δασών αντιστοιχεί στο 2% του ΑΕΠ, ενώ σε εμάς σε λιγότερο από 0,5%», γενικός διευθυντής Δασών του ΥΠΕΝ, Κώστας Δημόπουλος, σε συνέντευξη του στην εφημερίδα «Η Καθημερινή».

νομοθέτης επέλεξε να ανοίξει την ιδιότητα του “φορέα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας” σε μια σειρά νομικών προσώπων, εφόσον ακολουθούν ένα συγκεκριμένο τρόπο λειτουργίας.

2.1. Ο Κοινωνικός Συνεταιρισμός Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.)

Πρόκειται για ένα είδος κοινωνικής επιχείρησης ένταξης (π.χ. Enterprise Socialled’Insertion-EIS, Work Integration Social Enterprise WISE) με ετερογενείς εταίρους (πολυεταιρικότητα), που επικεντρώνεται “στην επαγγελματική ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και συμβάλλουν στη θεραπεία τους και στην κατά το δυνατόν οικονομική τους αυτάρκεια».

Θεσπίστηκε με το άρθρο 12 του νόμου 2716/1999, μετά τον ιταλικό (1991) και βελγικό νόμο (1995), ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου με εμπορική ιδιότητα και με περιορισμένη ευθύνη των μελών του. Ταυτόχρονα, αποτελεί μονάδα ψυχικής υγείας, επειδή ακριβώς η θεωρητική του σύλληψη πληροί τους όρους της αποκατάστασης και της κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης.

Ο ΚοιΣΠΕ αναπτύσσει οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα και μπορεί ταυτόχρονα να είναι παραγωγικός, προμηθευτικός, καταναλωτικός, κ.τ.λ.. Για τη σύσταση ΚοιΣΠΕ απαιτείται καταστατικό και καταχώρισή του στο Μητρώο συνεταιρισμών του ειρηνοδικείου, στην περιφέρεια του οποίου εδρεύει, καθώς και προηγούμενη άδεια σκοπιμότητας από τον Υπουργό Υγείας, σύμφωνα με την πλήρωση ορισμένων προϋποθέσεων. Ο νόμος υιοθετεί τη συνεταιριστική αρχή της ανοικτής πόρτας, κατά την οποία η εγγραφή νέων μελών και η έξοδος είναι πάντοτε ελεύθερη. Συγκεκριμένα, μέλη του ΚοιΣΠΕ μπορούν να γίνουν:

- φυσικά πρόσωπα που έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους και έχουν ανάγκη αποκατάστασης, ανεξάρτητα από τη διαγνωστική κατηγορία, το στάδιο της νόσου και τη διαμονή και κατ’ εξαίρεση, χωρίς να διαθέτουν την ικανότητα για δικαιοπραξία. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας κατέχουν ποσοστό 35% του συνόλου των μελών⁵⁹.
- φυσικά πρόσωπα ενήλικες που εργάζονται στο χώρο της ψυχικής υγείας. Ο νόμος επιτρέπει ακόμη και τη συμμετοχή δημοσίων υπαλλήλων ή ειδικοτήτων κλάδου ΕΣΥ. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας κατέχουν ποσοστό 45% του συνόλου των μελών. Η λογική του νομοθέτη ήταν το ποσοστό της α και β κατηγορίας μελών να έχει τον έλεγχο του ΚοιΣΠΕ.

⁵⁹ Το ποσοστό αυτό θα μπορούσε να είναι υψηλότερο, εφόσον οι ΚοιΣΠΕ έχουν θεσμοθετηθεί κυρίως χάριν της ένταξης αυτών των ατόμων.

•Δήμοι, κοινότητες και άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, καθώς και άλλα φυσικά πρόσωπα, τα οποία μπορεί να προέρχονται από την τοπική κοινωνία, να βρίσκονται σε μειονεκτική θέση λόγω ανεργίας, μετανάστευσης, χρήσης ουσιών, κ.α.. Πάντως δεν απαιτείται να έχουν σοβαρά ψυχιατρικά προβλήματα. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας δεν μπορούν να ξεπερνούν το 20% του συνόλου των μελών.

Ο νόμος προβλέπει τη δυνατότητα απασχόλησης των μελών στους ΚοιΣΠΕ, εφόσον επιτρέπεται στο καταστατικό τους και καθορίζεται στον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας τους. Για τα μέλη της πρώτης κατηγορίας ρυθμίζεται ειδικά αυτό το ζήτημα και μάλιστα αρκετά προστατευτικά. Η αμοιβή για την παροχή εργασίας στους ΚοιΣΠΕ είναι ανάλογη της παραγωγικότητάς τους και του χρόνου εργασίας τους. Τα απασχολούμενα μέλη της εν λόγω κατηγορίας, αν λαμβάνουν σύνταξη γήρατος ή αναπηρίας ή επίδομα πρόνοιας ή επίδομα επανένταξης ή οποιασδήποτε μορφής νοσήλιο ή παροχή συνεχίζουν να εισπράττουν αυτές τις παροχές ταυτόχρονα και αθροιστικά με την αμοιβή τους. Σε περίπτωση που τα απασχολούμενα μέλη είναι ανασφάλιστοι και δεν καλύπτονται από τις κείμενες διατάξεις ασφαλιζονται από τους ΚοιΣΠΕ στους αντίστοιχους ασφαλιστικούς οργανισμούς. Τα μέλη της δεύτερης κατηγορίας μπορεί να παρέχουν πλήρη ή μερική απασχόληση στους ΚοιΣΠΕ, χωρίς όμως να αμείβονται από αυτούς, αλλά από το φορέα προέλευσής τους. Οι ΚοιΣΠΕ καταβάλλουν σε αυτά τις δαπάνες που υποβλήθηκαν κατά την εργασία τους σε αυτούς. Επίσης, οι ΚοιΣΠΕ μπορούν να προσλαμβάνουν εργαζόμενους μη μέλη, οι οποίοι δεν έχουν δικαίωμα ψήφου, αλλά δικαιούνται να παρίστανται και να εκφέρουν τη γνώμη τους στη Γ.Σ., εφόσον προβλέπεται στο καταστατικό.

Τα μέλη του ΚοιΣΠΕ διαθέτουν μια υποχρεωτική συνεταιριστική μερίδα, το ύψος της οποίας προβλέπεται στο καταστατικό και είναι ίση για όλα τα μέλη. Το καταστατικό επιτρέπει την απόκτηση από κάθε μέλος έως πέντε προαιρετικών μερίδων και μπορεί να προβλέπει χωρίς περιορισμό την απόκτηση προαιρετικών μερίδων από νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Τα νέα μέλη καταβάλλουν επιπλέον, για την εξομοίωσή τους προς τα παλαιά, εισφορά ανάλογη με την καθαρή περιουσία του ΚοιΣΠΕ.

Ειδικές ρυθμίσεις στο καταστατικό μπορεί να προβλέπονται για τα μέλη της πρώτης και δεύτερης κατηγορίας. Τα όργανα διοίκησης και ελέγχου εκλέγονται από τη Γ.Σ.. Το ΔΣ είναι επταμελές και αποτελείται από πέντε μέλη της δεύτερης και τρίτης κατηγορίας και δύο μέλη της πρώτης κατηγορίας, εφόσον δεν βρίσκονται σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση. Τον έλεγχο ασκεί τριμελές εποπτικό συμβούλιο. Κάθε μέλος ψηφίζει αυτοπροσώπως στη Γ.Σ. και δύναται να εκπροσωπήσει άλλο ένα μέλος, εφόσον το προβλέπει το καταστατικό και συμμετέχει με μία ψήφο, ανεξάρτητα από τις προαιρετικές μερίδες που διαθέτει.

Οι πόροι των ΚοιΣΠΕ προέρχονται από επιχορηγήσεις κρατικές και άλλες, από χρηματοδοτήσεις, από κληροδοτήματα, από έσοδα του ΚοιΣΠΕ κ.α. και ισχύουν για αυτούς διάφορες φοροαπαλλαγές και διευκολύνσεις, ενώ δύνανται να προμηθεύουν το δημόσιο, τους ΟΤΑ κ.α. Το κεφάλαιό του παρτίζεται από τις συνεταιριστικές μερίδες και τα παντός είδους προβλεπόμενα αποθεματικά. Η διανομή των κερδών μεταξύ των μελών γίνεται μετά την αφαίρεση των αποθεματικών. Αν το καταστατικό δεν ορίζει διαφορετικά, τα μισά κέρδη μοιράζονται ανάλογα με τις συνεταιριστικές μερίδες και τα άλλα μισά ανάλογα με την ποσοστιαία συμμετοχή στις εργασίες του συνεταιρισμού. Οι ΚοιΣΠΕ μπορεί να ιδρύουν ενώσεις ΚοιΣΠΕ, ενώ οι ενώσεις ΚοιΣΠΕ και οι ΚοιΣΠΕ μπορούν να συστήνουν την Πανελλήνιο Ομοσπονδία ΚοιΣΠΕ.

Εν κατακλείδι, **πρόκειται για ένα πρώτο αλλά δειλό βήμα του έλληνα νομοθέτη, υπό την έννοια ότι η συγκεκριμένη νομική μορφή** θα μπορούσε να καλύπτει πολλές ομάδες του πληθυσμού και να μην αποβλέπει στην κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση και την επαγγελματική ένταξη ιδίως των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Όμως, η υιοθέτηση της συγκεκριμένης νομοθετικής πολιτικής είναι απόρροια: α) του γνωστού φαινομένου στη θεσμική ιστορία των συνεταιρισμών, της δυσχέρειας δηλ. θέσπισης ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου για τους συνεταιρισμούς με ειδικές αποκλίνουσες διατάξεις ως προς τα διαφορετικά είδη των συνεταιρισμών, β) της ενδυνάμωσης του κανονιστικού ρόλου του καταστατικού τους και γ) της ιδιοτυπίας του συγκεκριμένου νομικού προσώπου που συνιστά τόσο μια συνεταιριστική ένωση προσώπων όσο και μονάδα ψυχικής υγείας.

2.2. Η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ)

Ο νόμος 4019/2011 (Α'216) “Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα”, εισάφει το νομικό τύπο της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης (ΚοινΣΕπ), ως ειδικής μορφής αστικού συνεταιρισμού με κοινωνικό σκοπό και περιορισμένη ευθύνη των μελών. Επιπλέον, αποτελεί την πρώτη προσπάθεια κανονιστικού ορισμού της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 1, παρ.1 ορίζεται ότι: “Κοινωνική Οικονομία” είναι το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επίδιωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων”. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια θεσμοθέτησης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ως μορφής επιχειρηματικής δραστηριότητας, αυτή δεν ορίζεται ούτε μέσω της περιγραφής του όρου αλλά

ούτε μέσω των λειτουργικών της χαρακτηριστικών. Η επιλογή του νομοθέτη περιορίζεται στον ορισμό της κοινωνικής οικονομίας, και τη θέσπιση της λειτουργίας των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.), ως αστικών συνεταιρισμών με κοινωνικό σκοπό. Αυτός, παρότι δεν ορίζεται ρητά, συνάγεται από την παρ.2 αρ.2, όπου προβλέπεται η διάκριση των ΚοινΣΕπ, ανάλογα με τον ειδικότερο σκοπό τους σε:

- Κοινωνικής Ένταξης των ευάλωτων ομάδων (“άτομα με σωματικές, ψυχικές, νοητικές ή αισθητηριακές αναπηρίες, εξαρτημένα ή απεξαρτημένα από ουσίες άτομα, οροθετικοί, φυλακισμένοι/αποφυλακισμένοι, ανήλικοι παραβάτες”)
- Φροντίδας, οι οποίες αφορούν στην παραγωγή και παροχή προϊόντων και υπηρεσιών κοινωνικού προνοιακού χαρακτήρα σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού, όπως οι ηλικιωμένοι, τα βρέφη, τα παιδιά, τα άτομα με αναπηρία και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις
- Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού, οι οποίες αφορούν την παραγωγή προϊόντων και παροχή υπηρεσιών για την ικανοποίηση των αναγκών της συλλογικότητας (πολιτισμός, περιβάλλον, οικολογία, εκπαίδευση, παροχές κοινής ωφέλειας, αξιοποίηση τοπικών προϊόντων, διατήρηση παραδοσιακών δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων κ.α.) που προάγουν το τοπικό και συλλογικό συμφέρον, την προώθηση της απασχόλησης, την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και την ενδυνάμωση της τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης.

Μέλη τους μπορούν να γίνονται κυρίως φυσικά πρόσωπα, καθώς τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού μπορούν να συμμετέχουν αποτελώντας μέχρι και το 1/3 των μελών. Στις ΚοινΣΕπ ένταξης όμως μέλη μπορούν να είναι κατ’αντίστοιχη αναλογία και νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Ο ελάχιστος απαιτούμενος αριθμός ιδρυτικών μελών είναι επτά για τις ένταξης και πέντε για τις άλλες δύο κατηγορίες, ενώ δεν ορίζεται από το νόμο ελάχιστο όριο αρχικού κεφαλαίου. Κάθε μέλος διαθέτει μία ψήφο, ασχέτως της εισφοράς του στο αρχικό κεφάλαιο, ενώ μπορεί να έχει από μία μέχρι και πέντε συνεταιριστικές μερίδες. Η ιδιότητα του μέλους διακρίνεται σε απλό μέλος και σε μέλος εργαζόμενο, με εξαρτημένη σύμβαση εργασίας. Η διοίκηση ακολουθεί τα πρότυπα των αστικών συνεταιρισμών, καθώς αναλαμβάνεται από τη Γενική Συνελευση και το Διοικητικό Συμβούλιο, που αποτελείται από τουλάχιστον τρία άτομα.

Οι βασικές νομοθετικές αποκλίσεις που εισάγονται σε σχέση με το νόμο περί αστικών συνεταιρισμών αφορούν στην αρμόδια για την ίδρυση αρχή, η οποία εν προκειμένω είναι διοικητική κι όχι δικαστική, στον ελάχιστο αριθμό ιδρυτικών μελών, και στον περιορισμό στη διανομή των κερδών, όπου τα απλά μέλη δε δύνανται να συμμετέχουν. Συγκεκριμένα, τα ετήσια κέρδη διανέμονται κατά 5% για το σχηματισμό τακτικού αποθεματικού έως 35% στους εργαζόμενους, ασχέτως εάν είναι ή όχι μέλη και το υπόλοιπο επανεπενδύεται στις δραστηριότητες της ΚοινΣΕπ. Τα απλά μέλη λοιπόν δε συμμετέχουν στη διανομή των κερδών και για το λόγο αυτό δεν επιβαρύνονται με φορολογικές ή ασφαλιστικές υποχρεώσεις λόγω της συμμετοχής τους στην ΚοινΣεπ. Επιπλέον, εξασφαλίζεται η

συνέχιση της κοινωνικής προστασίας των μελών, κατά παρόμοιο τρόπο με τα ισχύοντα στις ΚοιΣΠΕ, καθώς άνεργοι (ακόμα και επιδοτούμενοι), μισθωτοί στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, συνταξιούχοι μπορούν να είναι μέλη χωρίς επίπτωση στο καθεστώς απασχόλησης ή/και την επιδοματική προστασία.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, επίσης, από το νομοθέτη στον ορισμό των υποστηρικτικών εργαλείων αυτού του νέου νομικού τύπου επιχείρησης. Ήδη από την καταγραφή των πόρων της Κοιν.Σ.Επ. στο αρ.8, πέραν του κεφαλαίου της επιχείρησης, τις εκάστοτε δωρεές τρίτων, τα έσοδα από την αξιοποίηση της περιουσίας της και τα έσοδα από την επιχειρηματική δραστηριότητα της, προβλέπονται διαφόρων τύπων επιχορηγήσεις (από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, την Ευρωπαϊκή Ένωση, διεθνείς ή εθνικούς οργανισμούς ή Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α' και Β' βαθμού) και έσοδα από άλλα προγράμματα, ενώ με το επόμενο αρ. 9 προβλέπεται η σύσταση ειδικού Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας. Τέλος, στο αρ. 10 παρ.4 προβλέπεται η δυνατότητα ένταξης των ΚοινΣΕπ σε προγράμματα στήριξης της επιχειρηματικότητας, σε προγράμματα του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.) για τη στήριξη της εργασίας και στις κάθε είδους ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, ενώ στο αρ. 12 προβλέπεται η δυνατότητα σύναψης προγραμματικών συμβάσεων του αρ.100 του ν.3852/2010 (Α'87).

Χαρακτηριστική είναι η επιφυλακτικότητα του νομοθέτη αναφορικά με τη συγκρότηση δευτεροβάθμιων ή τριτοβάθμιων οργάνων ή ενώσεων για οικονομική ή άλλου τύπου συνεργασία. Στο αρ. 12 προβλέπεται ότι σε περίπτωση δημιουργίας δικτύου οικονομικής συνεργασίας, αυτό δεν έχει διακριτή νομική προσωπικότητα, όπως συμβαίνει και με την κοινοπραξία, ενώ η γενική αναφορά στις ενώσεις, χωρίς να προσδιορίζεται ο λόγος και ο τρόπος σύστασης καθιστά τη διάταξη σχεδόν ανενεργή.

Η διοικητική εποπτεία των συγκεκριμένων νομικών προσώπων ανήκει στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, και συγκεκριμένα στη Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας και Κοινωνικής Συνοχής, όπου υπάγεται διοικητικά και το τμήμα μητρώου κοινωνικής επιχειρηματικότητας, αρμόδια διοικητική αρχή για τη σύσταση και τον έλεγχο των συγκεκριμένων φορέων.

Συνοπτικά, ο Ν. 4019/2011 προβλέπει τη συλλογική ιδιοκτησία και τη δημοκρατική διοίκηση των ΚΟΙΝΣΕΠ χωρίς να θέτει ανυπέρβλητα εμπόδια στον αριθμό των ιδρυτικών μελών. Επιπλέον, η περιορισμένη διανομή κερδών μόνο σε εργαζόμενους αποθαρρύνει φαινόμενα κερδοσκοπίας από τους

ιδιοκτήτες-συνεταίρους. Άλλες παράμετροι που καθιστούν αυτή τη νομική μορφή θελκτική είναι ότι δεν απαιτείται συγκεκριμένο κεφάλαιο έναρξης και ότι η ιδιότητα του μέλους δεν συνεπάγεται ασφαλιστική υποχρέωση ή διακοπή επιδόματος πρόνοιας ή ανεργίας. Ωστόσο, έχει, επίσης, διατυπωθεί η άποψη⁶⁰ ότι δίνει έμφαση στις ευπαθείς και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού, χωρίς να λαμβάνει υπόψη την προγενέστερη εδραίωση και λειτουργία της Κοινωνικής Οικονομίας και των φορέων της, όπως και προγενέστερων Κοινωνικών Επιχειρήσεων άλλων νομικών τύπων. Ως αποτέλεσμα, ο νόμος στοιχειοθετεί μια τυποποίηση των Κοινωνικών Επιχειρήσεων, “βασισμένη στην ανάγκη του κράτους να προβλέψει ελεγκτικές, όχι, όμως, λειτουργικές ρυθμίσεις για την ώθηση του τομέα της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας”.

3. Σε ποια ζητήματα προσπάθησε να απαντήσει ο έλληνας νομοθέτης με τους νόμους των ΚοιΣΠΕ και ΚοινΣΕπ

3.1. Η περίπτωση των ΚΟΙΣΠΕ

Με την νομοθετική επιλογή του αρ.12 του ν.2716/1999, ο έλληνας νομοθέτης προσπάθησε να δώσει μια πρώτη απάντηση στην παντελή απουσία από την ελληνική έννομη τάξη νομοθετικού πλαισίου τόσο για τον τρίτο τομέα όσο και για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, η οποία αναντίρρητα λειτούργησε ανασταλτικά στην οργάνωση και ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας καθώς και νέων μορφών κοινωνικής επιχειρηματικότητας όπως είναι η «Κοινωνική Επιχείρηση», ο «κοινωνικός συνεταιρισμός» κλπ, σχήματα τα οποία ήδη, όπως εκτέθηκε παραπάνω, πολύ νωρίτερα εμφανίζονται και λειτουργούν σε κράτη μέλη της ΕΕ.

Επιχειρεί, δηλαδή, να προσεγγίσει νομοθετικά την κοινωνική ένταξη ατόμων με ψυχικές νόσους, κάνοντας ένα δειλό βήμα στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην κοινωνική και εργασιακή ζωή μιας μικρής μερίδας ατόμων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες εισόδου στην αγορά εργασίας και μάλιστα μέσω της ενσωμάτωσης τις κατά οκτώ χρόνια προγενέστερης αντίστοιχης προσπάθειας, τουλάχιστον σε νομοθετικό επίπεδο του Ιταλού νομοθέτη.

⁶⁰ Κωνσταντίνα Τσοερεκ κλπ

3.2. Η περίπτωση των ΚοινΣΕπ

Τα επίδικα στην περίπτωση των ΚοινΣΕπ, όμως, φαίνεται να είναι πολύ πιο εμβληματικά. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει αρχικά, αν λάβουμε υπόψη το χωροχρόνο, στον οποίο λαμβάνει χώρα η συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία.

Από το κοινωνικό περιβάλλον, ο Έλληνας νομοθέτης δέχεται πιέσεις από τις έντονες κινηματικές διεργασίες της περιόδου στην ελληνική επικράτεια. Ο νόμος ψηφίζεται το Σεπτέμβριο του 2011. Ταυτόχρονα από τον Μάιο έως και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, λαμβάνει χώρα σειρά διαδηλώσεων και αντικυβερνητικών κινητοποιήσεων σε δεκάδες πόλεις της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένου ενός κινήματος ανταπόκρισης στο ισπανικό κίνημα των «Αγανακτισμένων», ενάντια στα οικονομικά μέτρα που εξήγγειλε η κυβέρνηση σε συμφωνία με εξωτερικούς πιστωτές. Στις συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις των «Αγανακτισμένων» κύριο και κοινό γνώρισμα των διαδηλώσεων ήταν ο ειρηνικός χαρακτήρας και η απουσία επιμέρους κομματικών ταυτοτήτων, αλλά ταυτόχρονα έλαβαν χώρα και περισσότερο συνηθισμένες κινητοποιήσεις από συνδικαλιστικούς φορείς και πολιτικές ομάδες, συνοδευόμενες ορισμένες φορές από γενικές απεργίες ή/και συγκρούσεις διαδηλωτών με την Αστυνομία.

Ταυτόχρονα με τις συνολικότερες κοινωνικές πιέσεις, ο άτυπος μέχρι τότε χώρος της κοινωνικής οικονομίας κάνει τα πρώτα του βήματα, θέτοντας ως πρωταρχικό στόχο της κοινωνικής οικονομίας όχι την ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, αλλά το δικαίωμα στην εργασία. Μία ομάδα εργατικών συνεταιρισμών έχει ιδρυθεί από το 2008 σε μεγάλες πόλεις. Για παράδειγμα, στην Αθήνα βρίσκουμε το «Παγκάκι», το «Συγκρουόμενο» και το «Ευρωπαϊκό Χωριό», τα οποία είναι καφετέριες, το «Συν Άλλοις» που είναι εισαγωγέας και πωλητής εμπορεύσιμων αγαθών, το «Συν Απειρο» ένα κοσμηματοπωλείο, οι «Εκδόσεις των Συναδέλφων» ένας εκδότης/βιβλιοπωλείο, το «Στην Πρίζα» ένα κατάστημα επιδιόρθωσης υπολογιστών. Επίσης, βρίσκουμε τις «Συλλογικές Ταχυμεταφορές» και το «Ποιοί Είμαστε». Μία εταιρεία παραγωγής χημικών προϊόντων στον τομέα της οικοδομής, η «BIOME» στη Θεσσαλονίκη, προκάλεσε την γραφή εθνικών και διεθνών επικεφαλίδων εφημερίδων, αφοτου έκλεισε τον Φεβρουάριο του 2013 και οι εργαζόμενοί της συνέχισαν την παραγωγή μέχρι και σήμερα, προφανώς για να επιβιώσουν, υπό νέα διοίκηση. Παρόλο που λειτουργεί ως εργατικός συνεταιρισμός, το προσωπικό της «BIOME» δεν έχει καμία αρμόζουσα Νομική κάλυψη.

Πρόκειται για δομές, που έχουν μεν νομική προσωπικότητα (κυρίως ως αστικοί συνεταιρισμοί), αλλά

θεσμικά δεν αναγνωρίζονται από τον κοινό νομοθέτη ως κοινωνικές επιχειρήσεις.

Περίπου την ίδια περίοδο, η Ευρωπαϊκή Ένωση αναλαμβάνει πιο συγκροτημένες πρωτοβουλίες που αφορούν την κοινωνική οικονομία. Σύμφωνα με τη μελέτη του CIRIEC, μόλις στις αρχές του 2011 εντάχθηκε πραγματικά η κοινωνική οικονομία ή, πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικές επιχειρήσεις, στο θεματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Υπάρχουν αρκετοί λόγοι για αυτό: το βάθος της οικονομικής κρίσης και η ολοένα εντονότερη αμφισβήτηση των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων οδήγησαν την Επιτροπή στο να αναζητήσει εναλλακτικές λύσεις· ένα νέο κύμα κοινωνικών και θεσμικών αιτημάτων –όπως η ανοιχτή επιστολή του ευρωπαϊκού ακαδημαϊκού κόσμου με τίτλο «FROM WORDS TO ACTION: Supporting cooperative and social enterprises to achieve a more inclusive, sustainable and prosperous Europe» (ΑΠΟ ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ: Στήριξη των συνεταιρισμών και των κοινωνικών επιχειρήσεων με σκοπό την επίτευξη μιας Ευρώπης με μεγαλύτερη βιωσιμότητα και ευημερία και λιγότερους αποκλεισμούς) του Οκτωβρίου του 2010, το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2009 σχετικά με την κοινωνική οικονομία (έκθεση Toia) ή η γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Οι διάφοροι τύποι επιχειρήσεων»– υποχρέωσαν την Επιτροπή να δώσει μεγαλύτερη προσοχή στην κοινωνική οικονομία. Η εφαρμογή της πρωτοβουλίας «Small Business Act» που εγκρίθηκε το 2008 χρειάστηκε να αναθεωρηθεί με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιχειρήσεις· και τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό, υπήρξαν συμπτωματικοί παράγοντες, όπως το γεγονός ότι ορισμένοι ευρωπαϊκοί φορείς χάραξης πολιτικής πρόσεξαν το ολοένα ανερχόμενο προφίλ των κοινωνικών επιχειρήσεων.

Η νέα στάση της Επιτροπής επηρεάστηκε από δύο διαφορετικές συνιστώσες:

Αφενός, στις 23 Φεβρουαρίου 2011, η Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με θέμα την ανασκόπηση της πρωτοβουλίας «Small Business Act» – SBA – για την Ευρώπη (COM(2011) 78 τελικό). Ο γενικός στόχος της ήταν η αξιολόγηση της εφαρμογής της SBA και η εκτίμηση των νέων αναγκών των ευρωπαϊκών ΜΜΕ στο τρέχον οικονομικό κλίμα. Η εν λόγω ανακοίνωση αναφέρεται συγκεκριμένα στην «κοινωνική οικονομία» και ζητεί από την Επιτροπή να «εγκρίνει, έως τα τέλη του 2011, μια πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχείρηση με επίκεντρο τις επιχειρήσεις που έχουν κοινωνικούς σκοπούς».

Ως εκ τούτου, στις 25 Οκτωβρίου 2011, η Επιτροπή εξέδωσε νέα ανακοίνωση προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με τίτλο: «Πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Οικοδόμηση ενός οικοσυστήματος για την προώθηση των κοινωνικών επιχειρήσεων στο επίκεντρο της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής καινοτομίας» (COM(2011) 682 τελικό). Ταυτόχρονα, στις 26

Οκτωβρίου, η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή εξέδωσε γνωμοδότηση με θέμα: «Κοινωνική επιχειρηματικότητα και κοινωνική επιχείρηση».

Επιπλέον, στις 13 Απριλίου 2011, η Επιτροπή εξέδωσε νέα ανακοίνωση προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με τίτλο: «Η Πράξη για την Ενιαία αγορά, Δώδεκα δράσεις για την τόνωση της ανάπτυξης και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης "Μαζί για μια νέα ανάπτυξη"». Από τις εν λόγω δράσεις, η δράση υπ' αριθ. 8 είναι η κοινωνική επιχειρηματικότητα, η οποία ταυτίζεται με την κοινωνική οικονομία. Στόχος της είναι «να ενθαρρυνθούν οι επιχειρήσεις που επιλέγουν, πέρα από τη νόμιμη αναζήτηση οικονομικού οφέλους, την επιδίωξη στόχων γενικού συμφέροντος, κοινωνικής, ηθικής ή περιβαλλοντικής ανάπτυξης».

Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι η συγκεκριμένη νομοθετική πρωτοβουλία έλαβε χώρα σε μια περίοδο κατά την οποία στην υπόλοιπη Ευρώπη, η συζήτηση για την κοινωνική οικονομία σε θεσμικό επίπεδο έχει ξεφύγει από την ύπαρξη νομοθετικών πλαισίων, καθώς η κοινωνική επιχείρηση έχει ήδη θεσμοθετηθεί στην πλειοψηφία των κρατών μελών, και στρέφεται σε εκείνες τις πολιτικές που θα ενσχύσουν όχι απλά τη λειτουργία αυτής, αλλά θα ενισχύσουν συνολικά τις λειτουργίες που διακηρυκτά οφείλει να επιτελεί και οι οποίες με το βάθεμα της κρίσης επεκτείνονται από μια στενή ενταξιακή πολιτική των πιο "ευάλωτων" σε μια πιο δίκαιη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη για όλους τους πολίτες.

Φαίνεται, ότι η ψήφιση του συγκεκριμένου νόμου αποτελεί μια εξαιρετική ευκαιρία για τον έλληνα νομοθέτη να στοιχηθεί με την ευρωπαϊκή στατηγική για την κοινωνική οικονομία, να επανορθώσει τη χαμηλή συνεισφορά του τομέα της κοινωνικής οικονομίας στην απασχόληση και ίσως να προσπαθήσει να ενσωματώσει αιτήματα των κοινωνικών κινημάτων της περιόδου.

Το γενικό μέρος⁶¹ της αιτιολογικής έκθεσης επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Πιο συγκεκριμένα, ως βασικοί στόχοι ρύθμισης του νόμου καταγράφονται:

“Α) Θεσμοθέτηση του χώρου της Κοινωνικής Οικονομίας και της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και καταγραφή των φορέων της σε ένα Μητρώο, κατόπιν αξιολόγησης με αυστηρά κριτήρια.

Β) Θεσμοθέτηση μιας νέας μορφής κοινωνικής επιχείρησης που βασίζεται στον αστικό συνεταιρισμό, της Κοινωνικής Συνεταιριστικής Επιχείρησης, η οποία μπορεί να ενισχύεται από πόρους που προέρχονται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και λειτουργεί με τις εξής βασικές αρχές: Την ελεύθερη συμμετοχή Τη δημοκρατική διοίκηση: «ένας εταίρος, μια ψήφος» Την αλληλεγγύη Τη

⁶¹ σελ. 1-3, αιτιολογικής έκθεσης ν.4019/2011

περιορισμένη και δίκαιη διανομή του πλεονάσματος Το προβάδισμα του ατόμου έναντι του κεφαλαίου Την ανεξαρτησία απέναντι στο κράτος.

Γ) Αναγνώριση των υφιστάμενων φορέων κοινωνικής οικονομίας υπό το βασικό περιορισμό ότι είναι πάροχοι υπηρεσιών ή αγαθών προς το κοινωνικό σύνολο χωρίς να επιδιώκουν πρωτίστως το κέρδος (π.χ. συνεταιρισμοί, ΜΚΟ, σωματεία, Ιδρύματα, εθελοντικές οργανώσεις, προστατευμένα παραγωγικά εργαστήρια, κ.α.)”.

4. Το έκανε εν τέλει αποτελεσματικά?

Για να απαντήσουμε στο συγκεκριμένο ερώτημα, θα εξετάσουμε παρακάτω δευτερογενή στοιχεία από ποσοτική έρευνα, η οποία εκπονήθηκε το 2015 από τη Σοφία Αδάμ και παραμένει αδημοσίευτη, προσεγγίζοντας ερωτήματα όπως πόσες ΚοινΣΕπ δημιουργήθηκαν, σε ποιους οικονομικούς κλάδους δραστηριοποιήθηκαν και σε ποιες περιοχές.

Από την εισαγωγή του θεσμικού πλαισίου για την Κοινωνική Οικονομία μέχρι το Δεκέμβριο του 2015, 938 οντότητες έχουν εγγραφεί στο Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας που τηρείται στο Υπουργείο. Σύμφωνα με το Διάγραμμα 1, παρατηρούμε ότι από το σύνολο των 938 εγγεγραμμένων φορέων, 237 επιχειρήσεις έχουν διαγραφεί είτε αυτοδίκαια διότι δεν ολοκλήρωσαν τις διαδικασίες έναρξης ή/και δεν υπέβαλαν τα δικαιολογητικά εγγραφής εγκαίρως είτε με δική τους θέληση.

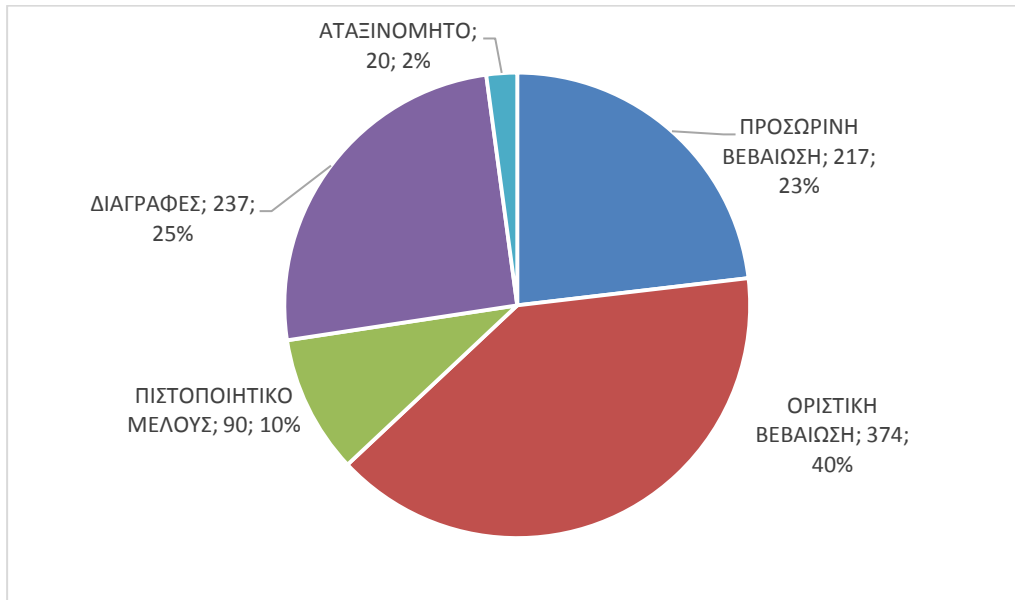
Από τις υπόλοιπες 704 επιχειρήσεις, οι 90 έχουν ήδη λάβει πιστοποιητικό μέλους (έχουν δηλαδή ολοκληρώσει μια διαχειριστική χρήση), οι 374 έχουν ολοκληρώσει και τα δύο στάδια εγγραφής (έναρξη δραστηριότητας στην εφορία) και έχουν λάβει οριστική βεβαίωση εγγραφής, οι 217 βρίσκονται στο στάδιο της προσωρινής εγγραφής και 20 επιχειρήσεις βρίσκονται σε αδιευκρίνιστη κατάσταση αναφορικά με τη διαδικασία εγγραφής.

Αναφορικά με την κατηγορία των εγγεγραμμένων 701 ενεργών επιχειρήσεων, διαπιστώνουμε ότι η συντριπτική πλειονότητα ανήκει στην κατηγορία των ΚΟΙΝΣΕΠ παραγωγικού και συλλογικού σκοπού (Διάγραμμα 2). Αυτό το εύρημα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς καταδεικνύει μια ισχυρή τάση στο πεδίο, δηλαδή την προσπάθεια δημιουργίας συλλογικών δομών εργασίας στην Ελλάδα της κρίσης.

Αντιθέτως, παρά τις προθέσεις σύνδεσης των κοινωνικών επιχειρήσεων με το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης ειδικών κοινωνικών ομάδων στο πλαίσιο της προηγούμενης πολιτικής, παρατηρούμε ότι η συγκεκριμένη κατηγορία των ΚΟΙΝΣΕΠ αποτελεί μειοψηφία αφού μόνο 30 επιχειρήσεις έχουν επιλέξει αυτή τη μορφή. Επιπλέον, στο πεδίο της κοινωνικής ένταξης, έχουν εγγραφεί κατόπιν

αιτήματός τους, 17 Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (εφεξής ΚΟΙΣΠΕ) του Ν. 2716/1999. Αναφορικά με τις ΚΟΙΝΣΕΠ κοινωνικής φροντίδας, 73 επιχειρήσεις έχουν καταχωριστεί.

Διάγραμμα 1

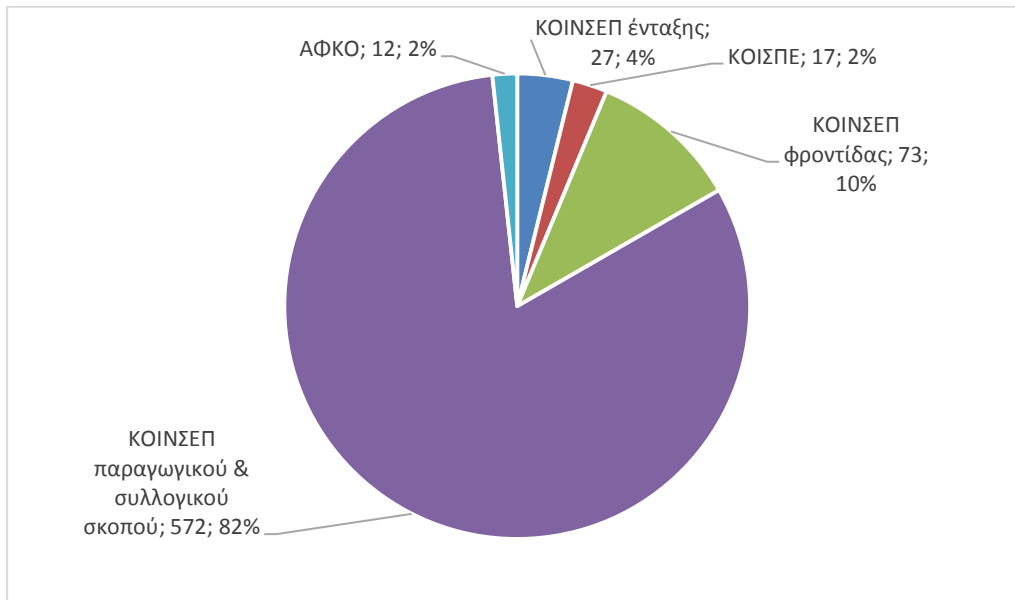

Παρά τις προβλέψεις του Ν. 4019/2011, στην πράξη είναι δύσκολο να τηρηθούν σαφείς διαχωριστικές γραμμές στην καταχώριση των ΚΟΙΝΣΕΠ καθώς πολλές επιλέγουν πολλαπλές δραστηριότητες οι οποίες μπορεί να υπάγονται σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Το Μητρώο επιχειρεί να τις καταχωρίσει με βάση μία δραστηριότητα που θεωρείται κύρια, αλλά αυτό δεν είναι πάντα εφικτό.

Στους άλλους φορείς κοινωνικής οικονομίας εντάσσονται κυρίως Αστικές Μη Κερδοσκοπικές Εταιρίες οι οποίες πληρούν σωρευτικά τα κριτήρια εγγραφής στο Ειδικό Μητρώο Άλλων Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας, δηλαδή:

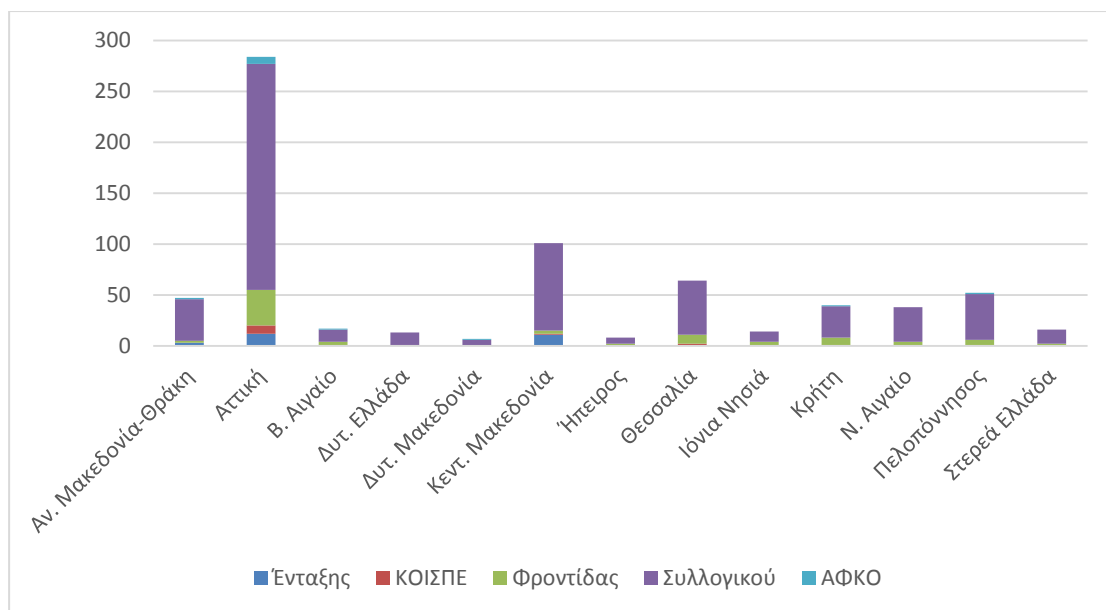
- Έχουν ως αποκλειστικό καταστατικό σκοπό τους την κοινωνική ωφέλεια, μέσω της παραγωγής αγαθών ή της παροχής υπηρεσιών συλλογικού και κοινωνικού χαρακτήρα. Αναπτύσσουν δηλαδή δραστηριότητες για την ικανοποίηση των αναγκών της συλλογικότητας (πολιτισμός, περιβάλλον, οικολογία, εκπαίδευση, παροχές κοινής ωφέλειας, αξιοποίηση τοπικών προϊόντων, διατήρηση παραδοσιακών δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων κ.α.) και να προάγουν το τοπικό και συλλογικό συμφέρον, την προώθηση της απασχόλησης, την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και την ενδυνάμωση της τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης.
- Αποδίδουν προτεραιότητα στα άτομα και την εργασία έναντι του κεφαλαίου. Επενδύουν δηλαδή στην αύξηση της απασχόλησης, με έμφαση στις ευπαθείς ομάδες πληθυσμού και όχι στη συσσώρευση κεφαλαίου.
- Εφαρμόζουν δημοκρατικό σύστημα λήψης αποφάσεων, όπως αυτό εκφράζεται από την αρχή ένα πρόσωπο – μια ψήφος.

- Έχουν αυτονομία στη διοίκηση και διαχείριση των δραστηριοτήτων τους, δηλαδή τα όργανα διοίκησης στο σύνολό τους ή τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους να απαρτίζονται από μέλη του νομικού προσώπου.
- **Διάγραμμα 2: Εγγεγραμμένες επιχειρήσεις του Ν. 4019/2011 σύμφωνα με την κατηγορία στην οποία ανήκουν**

- Προβλέπουν τη χρησιμοποίηση των κερδών τους για τους καταστατικούς σκοπούς τους και δευτερευόντως τη δυνατότητα περιορισμένης έκτασης διανομής των κερδών αυτών,
- Λειτουργούν με βάση την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, να προάγουν δηλαδή με τη δράση τους την προστασία του περιβάλλοντος και σε κάθε περίπτωση να μην αναπτύσσουν δραστηριότητες που επιβαρύνουν το περιβάλλον.
- Οι δραστηριότητές τους εντάσσονται αποκλειστικά σε μία από τις κατηγορίες που προβλέπει ο Ν.4019/2011 για τις ΚΟΙΝΣΕΠ.
- Αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους τουλάχιστον επί μια τριετία πριν από την υποβολή της αίτησης εγγραφής στο Μητρώο.

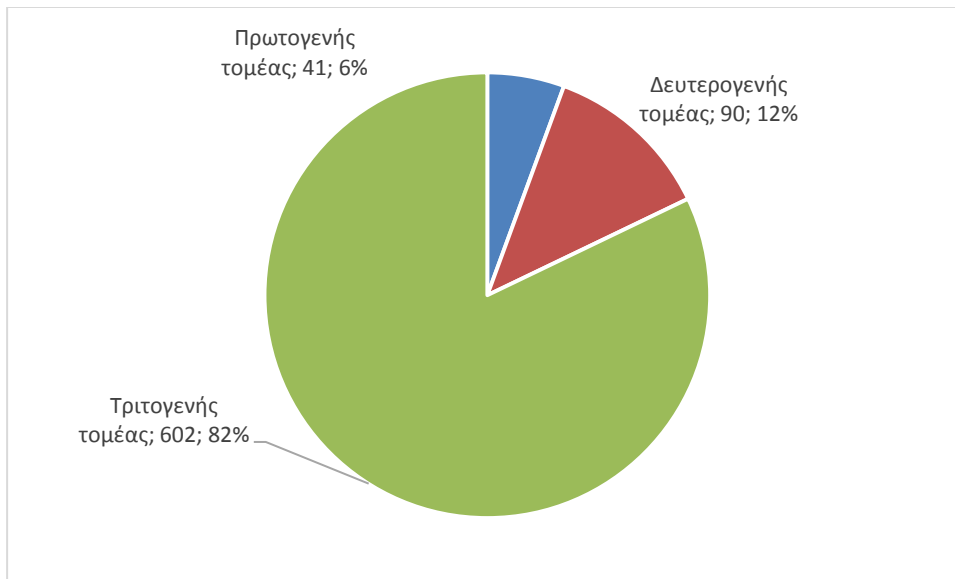
Ως προς τη γεωγραφική διάσταση, η εικόνα αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.

Όπως παρατηρούμε, η συντριπτική πλειοψηφία των ΚΟΙΝΣΕΠ εδράζεται στην Περιφέρεια Αττικής αναπαράγοντας την υπερσυγκέντρωση που χαρακτηρίζει την ελληνική οικονομία και σε αντίθεση με μια διάσπαρτη τοπικοποίηση η οποία θεωρητικά συνδέεται με το μοντέλο της κοινωνικής οικονομίας. Οι περιφέρειες με το μικρότερο αριθμό καταχωρισμένων επιχειρήσεων είναι η Δυτική Μακεδονία και η Ήπειρος. Πέρα από την Αττική, άλλες περιφέρειες με ισχυρή τάση ανάπτυξης ΚΟΙΝΣΕΠ είναι η Κ. Μακεδονία (αστικό κέντρο Θεσσαλονίκης και όχι μόνο), αλλά και περιφέρειες με διαχρονικά ισχυρή συνεργατική παράδοση όπως η Θεσσαλία (53) και η Κρήτη (31).

Τελευταίο αλλά σημαντικό στοιχείο της περιγραφικής μας ανάλυσης είναι το είδος των δραστηριοτήτων που αναπτύσσουν οι 618 από τις 701 καταχωρισμένες ενεργές επιχειρήσεις (Διάγραμμα 4). Το 82% των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται εντάσσονται στον τριτογενή τομέα, ακολουθεί ο δευτερογενής τομέας με 12% και τελευταίος έρχεται ο πρωτογενής τομέας με 6%. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα ποσοστά αναφέρονται επί του συνόλου των παραγωγικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται σύμφωνα με τα στοιχεία εγγραφής και όχι επί του συνόλου των επιχειρήσεων, καθώς οι ΚΟΙΝΣΕΠ μπορούν και συνήθως αναπτύσσουν πολλαπλές οικονομικές δραστηριότητες.

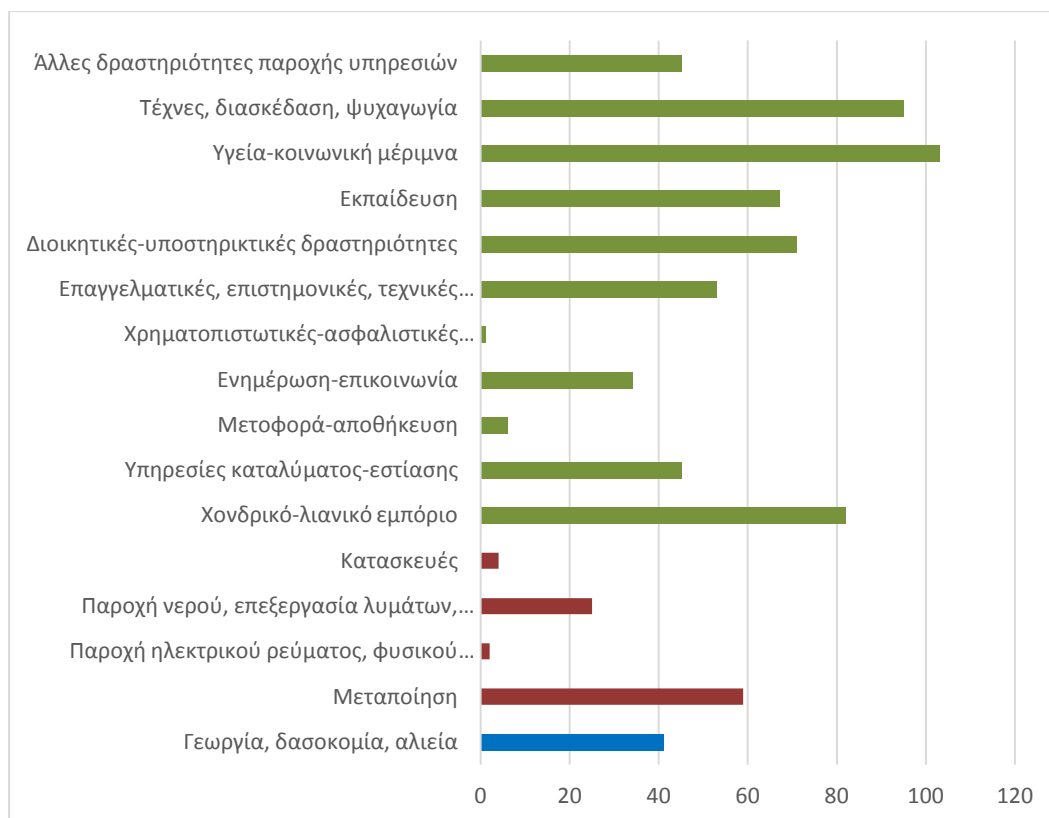
Διάγραμμα 4: Οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται ανά τομέα (% του συνόλου των δραστηριοτήτων)

Εξειδικεύοντας το είδος των δραστηριοτήτων ανά κατηγορία της Στατιστικής Ταξινόμησης των Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας (ΣΤΑΚΟΔ 2008), οι δραστηριότητες ανά τομέα αναλύονται σύμφωνα με το Διάγραμμα 5.

Συνοψίζοντας την παραπάνω ανάλυση, παρατηρούμε ότι οι ΚΟΙΝΣΕΠ είναι κυρίως παραγωγικού-συλλογικού σκοπού, εδράζονται στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, και παρέχουν κατά κύριο λόγο υπηρεσίες. Ως προς το μίγμα των υπηρεσιών που παρέχουν, κυριαρχούν οι υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής μέριμνας (το σύνολο των ΚΟΙΝΣΕΠ φροντίδας αλλά και ΚΟΙΝΣΕΠ ένταξης και παραγωγικού-συλλογικού σκοπού ως μία από τις δραστηριότητές τους), δευτερευόντως τέχνης, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, ακολουθεί το εμπόριο, οι διοικητικές-υποστηρικτικές δραστηριότητες, οι επιστημονικές, επαγγελματικές και τεχνικές υπηρεσίες, οι υπηρεσίες καταλύματος και εστίασης και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών. Καθώς δεν μπορούμε να εξάγουμε σε αυτή τη φάση στοιχεία για τις πραγματικές δραστηριότητες των εγγεγραμμένων επιχειρήσεων και για τον όγκο των εσόδων ανά δραστηριότητα, υπάρχει ένας βαθμός αυθαιρεσίας στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Αυτό, όμως, που μπορούμε να πούμε είναι ότι η άμβλυνση των γεωγραφικών ανισοτήτων και η σύνδεση των οικονομικών δραστηριοτήτων με τομείς κοινωνικής και περιβαλλοντικής καινοτομίας δεν μπορεί να αφεθεί στις εγγενείς δυνατότητες των δρώντων υποκειμένων, αλλά χρειάζεται υποβοήθηση από τις κατάλληλες πολιτικές.

Διάγραμμα 5: Οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται ανά κατηγορία ΣΤΑΚΟΔ 2008 (% του συνόλου των δραστηριοτήτων)

Συνοψίζοντας, η ποσοστική ανάλυση των παραπάνω στοιχείων υποδεικνύει αφενός την “αποσυχία” στο ενταξιακό-προνοιακό στόχο, αν λάβουμε υπόψη μας το χαμηλό αριθμό των ΚοινΣΕπ Ένταξης σε σχέση με αυτές του Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού, ως μικρών εταιρικών σχημάτων με σκοπό το βιοπορισμό μέσα από την εργασία, αφετέρου την αποτυχία ως προς το ρητό στόχο θεσμικής καταγραφής όλων των υφιστάμενων φορέων κοινωνικής οικονομίας, καθώς οι καταγεγραμμένοι ως Άλλοι Φορείς Κοινωνικής Οικονομίας αποτελούν μόλις το 12,7%.

Συμπεράσματα

1. Η κοινωνική οικονομία ψάχνει ακόμα να βρει τα όριά της. Η εξέλιξη της στην ελληνική πραγματικότητα, αλλά και γενικότερα, θα εξαρτηθεί, μεταξύ άλλων, τόσο από τις εντάσεις ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα και το Κράτος, όσο και από τους μεταξύ τους εκφραζόμενους συμβιβασμούς. Επιπλέον, οι επιφυλάξεις και αποκλίσεις τους εξηγούνται από το εξής γεγονός: τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι μονοδιάστατα, ακροβολίζονται ανάμεσα στην «κοινωνική» τους διάσταση - μια διάσταση διεκδίκησης και ταυτόχρονα αμφισβήτησης του υπερισχύοντος μοντέλου ανάπτυξης - και στην «οικονομική» τους διάσταση - εκείνη της συμμετοχής στην ανάδειξη ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης. Εξάλλου, τα διακυβεύματα που ανακύπτουν από την ύπαρξη του τομέα αυτού είναι βαθιά πολιτικά. Παρά τις αμφισβητήσεις και αποκλίσεις είναι ξεκάθαρο το εξής: « τα κοινωνικά κινήματα δεν θα πρέπει να επιτρέψουν αφενός στο Κράτος να καθορίσει αποκλειστικά την έννοια και τα όρια

της κοινωνικής οικονομίας καθώς και τους τρόπους ανάπτυξης αυτής και αφετέρου στις ιδιωτικές επιχειρήσεις να ορίσουν την οικονομική ανάπτυξη».

Απαιτείται, λοιπόν, συστηματική διαπραγμάτευση και κινητοποίηση. Το σίγουρο είναι πως η ο ρόλος της κοινωνικής οικονομίας σ' ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης είναι υπό διακύβευση. Η θέση και ο ρόλος της κοινωνικής οικονομίας παραμένει διφορούμενος: είτε θεωρηθεί για τους μεν μια ουσιαστική και αποτελεσματική κοινωνική πρόθεση η οποία επιτρέπει σε μια κοινωνία της αγοράς να αμβλύνει το βάρος της παγκοσμιοποίησης (ανεργία και αποκλεισμός), είτε θεωρηθεί για τους δε το άλλοθι του νεοφιλελευθερισμού, πάντως θα μπορούσε πραγματικά να αποτελέσει ένα αποτελεσματικό πρότυπο επιχειρηματικότητας το οποίο αντιλαμβάνεται διαφορετικά τις σχέσεις μεταξύ Οικονομίας και Κοινωνίας. Απομένει λοιπόν να διαλέξει στρατόπεδο και να αλλάξει το πλαίσιο λόγου της ώστε να αποτραπεί τόσο η περιθωριοποίησή της, όσο και η ταύτισή της με την νεοφιλελεύθερη αντίληψη για την οικονομία.

2. Σε αντίθεση με το τι συμβαίνει στην ηπειρωτική Ευρώπη, στην Ελλάδα η κοινωνική οικονομία δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Και δυστυχώς η διαπίστωση αυτή, όπως παρατηρεί η Αδάμ, είναι περισσότερο διαισθητική παρά καρπός συστηματικής εμπειρικής έρευνας για τους ακόλουθους λόγους:

A) Οι προσπάθειες θεσμικής καταγραφής (μητρώο ΜΚΟ της Υπηρεσίας Διεθνούς Αναπτυξιακής Συνεργασίας του Υπουργείου Εξωτερικών και μητρώο ΜΚΟ ενεργών στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης) δεν αποτυπώνουν πλήρως το πεδίο, αφενός γιατί στοχεύουν σε επιμέρους τύπους φορέων, αφετέρου γιατί η ανταπόκριση των ίδιων των φορέων είναι ελλιπής, με αποτέλεσμα να απουσιάζουν φορείς με σημαντικό έργο και αναγνωρισιμότητα, αλλά και να συμπεριλαμβάνονται άλλοι με κίνητρο την αίτηση χρηματοδότησης.

B) Οι διάφορες επιστημονικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν έχουν διαφορετική εστίαση και χρησιμοποιούν μη συγκρίσιμους δείκτες, με αποτέλεσμα η χαρτογράφηση του πεδίου να παραμένει ανολοκλήρωτη (Lyberaki and Paraskevoroulos, 2002· Πολυζωίδης, 2006).

Σε κάθε περίπτωση, γίνεται κοινώς αποδεκτό ότι ο τρίτος τομέας στην Ελλάδα συνεισφέρει στην απασχόληση και στην τοπική ανάπτυξη σημαντικά λιγότερο από ό,τι στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, η κοινωνία των πολιτών, τουλάχιστον στη θεσμική της μορφή, είναι αδύναμη, παρατηρείται χαμηλό ποσοστό εθελοντικής συμμετοχής (Lyberaki and Paraskevoroulos, 2002· Πολυζωίδης, 2006) και το κοινωνικό κεφάλαιο θεωρείται ότι είναι χαμηλό και δυσχεραίνει τις προσπάθειες ανάπτυξης (Christoforou, 2003).

Παρά τη συμφωνία ως προς την υπανάπτυξη του τρίτου τομέα στην Ελλάδα, οι εθνικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν αναγνωρίζαν τη σημασία του και προσδοκούσαν σημαντικά αποτελέσματα στην προσπάθεια άρσης του κοινωνικού αποκλεισμού, ειδικά για τις πλέον ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, χωρίς να εξειδικεύονται οι όροι, οι διαδικασίες και οι μετασχηματισμοί που μπορούν να καταστήσουν εφικτή μια τέτοια προοπτική. Επρόκειτο κυρίως για μια μεταφορά των βασικών κατευθυντήριων γραμμών των ευρωπαϊκών πολιτικών με αναφορά στην κοινωνική οικονομία, με ιδιαίτερη μνεία στην αναγκαιότητα διεύρυνσης και τροποποίησης του θεσμικού πλαισίου για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, ώστε να αφορά όλους τους πολίτες.

3. Η δημιουργία νομοθετικού πλαισίου είναι αναγκαία, όχι όμως και ικανή από μόνη της συνθήκη για την ανάπτυξη του τομέα της κοινωνικής οικονομίας. Εμπειρικά έχει διαπιστωθεί στα κράτη μέλη της ΕΕ ότι οικονομικές επιχειρήσεις αποκτούν ουσιαστική υπόσταση όταν συνοδεύονται από φιλόδοξα προγράμματα οικονομικής ενίσχυσης ή χρηματοδότησης, καθώς η δυσκολία ανεύρεσης χρηματοδοτικών πόρων αποτελεί σημαντικότατο πρόβλημα για τις επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας, οι οποίες για τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αποτελούν επισφαλείς επιχειρήσεις και ως εκ τούτου γι' αυτές τα προσφερόμενα χρηματοδοτικά προϊόντα δεν είναι προσβάσιμα.

Εξίσου ανασταλτικά δρα και η απουσία εκπαίδευσης για την υποστήριξη των κοινωνικών επιχειρήσεων, η οποία αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και τη διάδοση των εννοιών και των πρακτικών εφαρμογών και η οποία φαίνεται επίσης να αγνοήθηκε από τον έλληνα νομοθέτη, τόσο στην περίπτωση των ΚοιΣΠΕ όσο και στην περίπτωση των ΚοινΣΕπ.

Χωρίς ολιστικές πολιτικές, η δυσκολία στην εξασφάλιση της βιωσιμότητας των κοινωνικών επιχειρήσεων, η επιβράδυνση της απασχόλησης ατόμων που αντιμετωπίζουν αποκλεισμό, η απογοήτευση των δρώντων στον τομέα (επιχειρηματιών, απασχολούμενων, εθελοντών) και η μείωση της κοινωνικά προστιθέμενης αξίας που οι επιχειρήσεις, οι οργανισμοί και οι εθελοντικές δραστηριότητες του 3ου τομέα μπορούν να παράγουν.

Βιβλιογραφία

1. Bauwens M., Bollier D., Helfric S., κ.ά. (2014) Πέρα από το κράτος και την αγορά: Η ομότιμη προοπτική, Βορειοδυτικές Εκδόσεις, Ιωάννινα
2. Bauwens M. (χ.χ.) Η πολιτική οικονομία της ομότιμης παραγωγής, P2P Foundation,
3. Bauwens M. και Κωστάκη Β. (2013, Ιούλιος - Σεπτέμβριος), Ένα σημείωμα για το μέλλον του καπιταλισμού και των κοινών και μια πρόταση, Περιοδικό Θέσεις, τεύχος 124
4. Vienney C. (2008) Η κοινωνική οικονομία, Πολύτροπον, Αθήνα
5. Γριτζάς Γ., Καβουλάκος Κ.Ι. και Αμανατίδου Ε. (2012, 1-2 Ιουνίου) Εναλλακτικοί χώροι στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης: ορισμένες αρχές ταξινόμησης / αξιολόγησης της «εναλλακτικότητας» σε: 10ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης ERSA, Θεσσαλονίκη
6. Γριτζάς Γ., Καβουλάκος Κ.Ι. (2015) Μια συζήτηση για τους εναλλακτικούς οικονομικούς και πολιτικούς χώρους σε: Λατινόπουλος Δ., Ποζουκίδου Γ. και Φραγκόπουλος Ι. (επιμ.) Χώρου Ζητήματα. Θεωρίες και μεθοδολογίες για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη, εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 215-244
7. Gritzias G., Kavoulakos K. (2015) Diverse economies and alternative spaces: An overview of approaches and practices, European Urban and Regional Studies, 1-18, 2015
8. Ζιώγας Η. (χ.χ.) Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: Παραπαίδι της αγοράς και του κράτους ή όχημα προς μετακαπιταλιστικές και αυτόνομες κοινωνίες;
9. Λιερός Γ. (2012) Υπαρκτός καινούργιος κόσμος. Κοινωνική/αλληλέγγυα και συνεργατική οικονομία, Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα
10. Mance E. A. (χ.χ.) Οικονομικά της αλληλεγγύης,
11. Νικολόπουλος Η. Ι. (2013, Απρίλιος-Ιούνιος) Κρίση, αλληλέγγυα οικονομία και κοινωνική χειραφέτηση, Περιοδικό Θέσεις, τεύχος 123
12. Νικολόπουλος Τ., Καπογιάννης Δ., Κοινωνική οικονομία της αλληλεγγύης ή της αγοράς; Ενθέματα, 3.4.2011,
13. Νικολόπουλος Τ. και Καπογιάννης Δ. (2012) Εισαγωγή στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα
14. Οικονόμου, Α (2013) , Η συμβολή της ανθεκτικότητας στην δυνατότητα επιβίωσης ενός συστήματος μετά από μια κρίση: το παράδειγμα των Εναλλακτικών δικτύων οικονομίας στον αστικό και αγροτικό χώρο. Μελέτη Περίπτωσης: Το «Κίνημα της Πατάτας» ή Κίνημα «Χωρίς Μεσάζοντες» στο Ν. Πιερίας, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
15. Ρουκουνάκη, Ε (2013) Αλληλέγγυα κοινωνική οικονομία, τοπικά δίκτυα ανταλλαγών και εναλλακτικά νομίσματα : ο ρόλος τους την εποχή της κοινωνικής κρίσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Ρέθυμνο
16. Κριατσιώτη Β (χ.χ.) Η κοινωνικά αλληλέγγυα Οικονομία
17. Μητροσύλη, Μ. (2007) Μελέτη του θεσμικού και νομικού πλαισίου του τομέα της Κοινωνικής - Αλληλέγγυας Οικονομίας, Ε.Κ.Κ.Ε.- Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αναπτυξιακή Σύμπραξη EQUAL Κένταυρος
18. Harvey, D (2012) Εξεγερμένες πόλεις, Εκδόσεις ΚΨΜ

19. Ρεθυμιωτάκη, Ε (2012) Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδ. Σακκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
20. Παπαχρίστου, Θ.Κ.(1999) Κοινωνιολογία του Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας
21. RIPESS (2016) Legal and political recognition of social solidarity economy (SEE
22. Rafael Peels (2013) Legal Frameworks on Social and Solidarity Economy: What is the Role of Civil Society Organizations in Policy Making?
23. CICOPA (2013) Συνεταιρισμοί & κοινωνική οικονομία για την Ελλάδα
24. Laville (..) Defining the third sector in Europe
25. Georgas Gritzias, Karolos Iosif Kavoulakos, Diverse economies and alternative spaces: An overview of approaches and practices
26. Dionyssi Balourdos, Konstantinos Geormas (France 2012) Comment paper Greece Peer Review on the social economy
27. Hagen Henry,(2005) Κατευθυντήριες Γραμμές για την Συνεταιριστική Νομοθεσία
28. Ethan Miller (2010) Solidarity Economy: Key Concepts and Issues
29. Study on the implementation of the Regulation 1435/2003 on the Statute for European Cooperative Society (SCE), 2009
30. Η Κοινωνική Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση (20102), Σύνοψη της έκθεσης που εκπονήθηκε για την Ευρωπαϊκή οικονομική και οινωνική Επιτροπή από το Διεθνές έντρο Έρευνας και ληροφόρησης για τη Δημόσια, οινωνική και Συνεταιριστική οικονομία (CIRIEC)
31. Δημήτρης Μπουρίκος, (2013), Κοινωνική αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης: Νέο κύμα ανάδυσης της κοινωνίας πολιτών ή εμπέδωση της κατακερματισμένης κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη;
32. Μαριλένα Σημίτη ,Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, Τεύχος 42, Ιούλιος 2014